

MA Geschiedenis van Politiek en Cultuur

De Spaanse Dodendans

*De politieke consequenties van de Spaanse Burgeroorlog
(1936-39) voor de binnenlandse politiek en de 'doctrine
van de uiterste noodzaak' van de Roomsch-Katholieke
Staatspartij*

Marijn Speth
3108872

INHOUDSOPGAVE

§ Inleiding	4
§ De methodologische en theoretische opzet	11
<i>De hypotheses</i>	11
<i>Het onderzoeksmodel</i>	12
<i>De theoretische grondslag: een historiografische voetnoot</i>	15

DEEL I

§ Hoofdstuk 1: De historische context van de jaren dertig	20
<i>Nederland</i>	20
<i>Spanje</i>	23
§ Hoofdstuk 2: De RKSP in de jaren dertig	27
<i>De organisatie van de RKSP</i>	27
<i>De Kwestie Brule: interne partijverhoudingen en mediarelaties</i>	31
§ Hoofdstuk 3: De Volkskrant in de jaren twintig en dertig	38
<i>De organisatie en totstandkoming van De Volkskrant</i>	38
<i>De verhouding tot de RKSP</i>	42
<i>Het tegenbeeld van onkritische afhankelijkheid?</i>	44
<i>In het tegenlicht van De Maasbode</i>	49

DEEL II

§ Hoofdstuk 4: De RKSP en de Spaanse Burgeroorlog	53
<i>Schitteren door afwezigheid?</i>	55
<i>Regionale belangen, een vergadering in Parijs en een adviescommissie</i>	58

§	Hoofdstuk 5: De Volkskrant en de Spaanse Burgeroorlog	66
	<i>Intensiteit en beoordeling van de berichtgeving in de Volkskrant</i>	66
	<i>Stellig voor Franco: een kruistocht in Spanje</i>	68
	<i>1937: een trage opmars en Guernica</i>	72
	<i>1938-39: een moreel vraagstuk en het einde van de burgeroorlog</i>	77
§	Conclusie	82
	<i>Bijlagen</i>	91
	<i>Lijst van afkortingen</i>	105
	<i>Verantwoording</i>	106

De jaren dertig van de twintigste eeuw vormen een buitengewoon interessante tijd op het gebied van de geschiedenis van de Europese politieke machtsverhoudingen. Het laatste decennium voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd ingeluid door de Grote Crisis, en niet veel later de ondergang van de Weimarrepubliek. Totalitaire ideologieën die wortelden in de negentiende eeuw, het communisme en het fascisme, hadden inmiddels een prominente rol in de politiek verworven, terwijl het nazisme zijn plek op dit internationale podium langzaam maar zeker veroverde. Terwijl de rest van Europa worstelde om niet af te glijden in de neerwaartse spiraal van economische achteruitgang en een radicaliserend politiek klimaat, was deze situatie voor Spanje al een langer, structureler probleem. Ogenschijnlijk onafhankelijk van de rest, ging Spanje nog altijd gebukt onder een langdurig intern conflict, dat het land sinds het aantreden van koning Alfonso XIII in 1902 in zijn greep hield.

Hoewel de troebelen in Spanje al langer werden besproken in Nederland, kregen zij met het uitbreken van de Spaanse Burgeroorlog (1936-39) extra aandacht. De Sovjet-Unie, Duitsland en Italië—en Mexico en Portugal, hoewel in beduidend mindere mate—intervenierden in het conflict, door bijvoorbeeld het leveren van wapens en groter oorlogstuig, en zelfs het zenden van manschappen.¹ Ook Groot-Brittannië en Frankrijk droegen op een manier bij aan het conflict, maar juist door het sluiten van een non-interventie pact. De Sovjet-Unie, Duitsland en Italië sloten zich ook aan bij dit pact, hoewel zij onophoudelijk de regels aan hun laars laptten, en gedurende de hele burgeroorlog openlijk doorgingen met de leveringen. Uit deze combinatie van interventie en non-interventie concludeert Francisco Salvadó dan ook dat: “the role played by the Great Powers in Spain not only prolonged the conflict, but also determined its course and outcome”.² De Nederlandse regering sloot zich aan bij het non-interventie pact. Dit bracht de Nederlandse overheid in een lastig parket.

De Nederlandse overheid stond na het uitbreken van de burgeroorlog op 18 juli 1936 voor de keuze om, aan de ene kant, de legitimiteit van de republikeinse Spaanse regering te blijven erkennen, of, aan de andere kant, te kiezen voor nieuwe

---

¹ Hier opgesomd zijn de landen wiens regeringen actief steun leverden. H. Thomas, *The Spanish Civil War* (Londen, 1962), 634-39.

² F. J. R. Salvadó, ‘The European Civil War: Reds versus Whites in Russia and Spain 1917-39’, in: J. Black, (ed.) *European Warfare 1815-2000* (Houndmills, 2002), 104-25, aldaar: 118.

betrekkingen met de opstandelingen. Naarmate de burgeroorlog in Spanje zich verder ontwikkelde begonnen de kansen voor de opstandelingen op overwinning zich steeds duidelijker af te tekenen. Weinig verrassend koos de Nederlandse regering voor neutraliteit. Er was voor deze positie immers ook in de Eerste Wereldoorlog gekozen. Dat wilde zeggen: formeel bleef Nederland de republikeinse regering erkennen tot het einde van de burgeroorlog in april 1939, maar weigerde deze op enige manier te steunen. Op economisch gebied koos de Nederlandse regering echter al eerder voor de opstandelingen, omdat in het gebied dat zij bezetten ijzererts en pyriet werd gewonnen, dat Nederland importeerde voor de Staatsmijnen. Dit belang woog zwaarder dan de sinaasappels die werden geïmporteerd vanuit het gebied dat onder controle stond van de Spaanse Republiek.³

De Nederlandse maatschappij was verdeeld over de kwestie Spanje. De media speelden hierbij een belangrijke rol. In de berichtgeving over de burgeroorlog werden er allerlei angsten op het conflict in Spanje geprojecteerd. Zo ontstond er bijvoorbeeld—met name in katholieke hoek—een vertekend, populair beeld dat de strijd in Spanje in feite draaide om een nieuwe communistische revolutie, die zich vanuit Spanje naar de rest van Europa zou kunnen uitbreiden.⁴ Anderzijds werd er bijvoorbeeld vanuit anarchistische hoek weer gevreesd dat wanneer de republiek tegen de opstandelingen het onderspit zou delven, Spanje wel eens de bondgenoot van “het nationaal-socialistische Duitsland en van het fascistische Italië” zou kunnen worden, waardoor “een keten van fascistische landen West-Europa [zou] gaan omspannen”.⁵

Meer in het algemeen werd door Nederlanders de angst gedeeld dat de Europese mogendheden in of door Spanje tegenover elkaar zouden komen te staan, wat het uitbreken van een nieuwe wereldoorlog zou kunnen forceren. Met betrekking tot een overzeese wapenleverantie vanuit Moskou aan de republiek berichtte *de Volkskrant* bijvoorbeeld: “dat slechts een dezer schepen door een Duitse of Italiaanse oorlogsbodem in de grond behoeft te worden geboord om een groot internationaal conflict in het leven te roepen”.⁶ Alles bij elkaar genomen, trok de hoofdredacteur van het maandblad *de Gemeenschap* in 1936 de meest realistische conclusie: “[d]e

---

³ M. Braams, E. Ribbink, en A. Zwaga (red.), ‘Nederland en de Spaanse Burgeroorlog’, *Utrechtse Historische Cahiers* (UHC), 3, 1 (Utrecht, 1982), 20.

⁴ J. Lechner, *Weerspiegeling van Spanje* (Amsterdam, 1987), 229.

⁵ A. L. Constandse, *Het Spaanse treurspel* (Den Haag, 1936), 1.

⁶ ‘Rusland levert wapens. Acht en twintig schepen naar Barcelona’, *de Volkskrant*, 26 oktober 1936, 5.

tragische en zware strijd in Spanje [...] moet voor gans Europa beslissend worden geacht”.⁷

Op politiek gebied dreef de Spaanse Burgeroorlog de wig die de Nederlandse politieke partijen langs de verzuilde lijnen verdeelde, nog dieper. Dit droeg eraan bij dat de verhoudingen in de Nederlandse politiek verscherpten. De achterban van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) sympathiseerde met de Spaanse republikeinse regering, waar ook de socialistische PSOE (*Partido Socialista Obrero Español*) deel van uitmaakte, wiens daadkracht overigens afhing van de grotere Spaanse socialistische vakbeweging UGT (*Unión General de Trabajadores*). In 1936 telde de PSOE naar schatting 70.000 leden; de UGT bijna anderhalf miljoen.⁸

De partijleiding van de SDAP was echter voorzichtig met het veroordelen van de opstandelingen en het opzetten van hulpacties, met het oog op de verkiezingen in 1937. Want hoewel de SDAP wilde regeren, en dus op zoek was naar mogelijke coalitiepartners, werd de partij sinds 1918 buiten het kabinet gehouden door de drie regerende confessionele partijen: de protestantse Christelijk-Historische Unie (CHU), de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) en de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP). De grootste van deze confessionele partijen, de RKSP, was ook de grootste partij van het land, en gezien hun politieke standpunten de meest potentiële coalitiepartner voor de socialisten.⁹ De rooms-katholieken schaarden zich na het uitbreken van de Spaanse Burgeroorlog echter vrijwel meteen aan de kant van de opstandelingen, die nauwe banden onderhielden met de Katholieke Kerk. Hierdoor kwamen de socialisten op dit punt lijnrecht tegenover de katholieken te staan.

Daarnaast trok aan de andere kant de Communistische Partij van Nederland (CPN) aan de SDAP. De CPN bekritiseerde de SDAP aan de ene kant voor zijn twijfelachtige houding, terwijl het aan de andere kant ook toenadering zocht om samen een breder front te vormen dat de ‘linkse’ partijen in Spanje kon steunen. In Spanje maakten naast de socialisten ook de communisten immers deel uit van de republikeinse

---

⁷ Constandse, *Het Spaanse treurspel*, 1.

⁸ J. Brouwer, *De Spaanse Burgeroorlog. Zijn oorzaken en mogelijke gevolgen* (1936), 39-40. Thomas, *The Spanish Civil War*, 5. En: M. Prak, ‘Buitenlandse Zaken. De SDAP en de Spaanse Burgeroorlog, 1936-1939’, *Het zesde jaarboek voor democratisch socialisme* (Amsterdam, 1985), 148-171, aldaar 151-6. Dit is een ingedampde versie van de gelijknamige doctoraalscriptie (gestencild, Utrecht 1980). Voor enkele verwijzingen naar dit werk geldt dat het origineel is gebruikt. Dit is uiteraard te herkennen aan het jaartal en het paginanummer; het origineel loopt maar tot 105.

⁹ M. Hoogenboom, ‘De democratische paradox van de RKSP. De ‘leer van de uiterste noodzaak’ als uiting van de groeiende eensgezindheid tussen katholieken en sociaal-democraten in het interbellum’, *Bijdragen en Mededelingen Betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (BMGN) (Den Haag, 2005), 521-545, aldaar: 527-31.

regering. Zou de SDAP echter duidelijk partij kiezen voor de socialisten in Spanje, dan zou de partij in hetzelfde hoekje als de CPN belanden. Een samenwerking met de sterk anti-communistische katholieken zou hierdoor helemaal ondenkbaar worden. Illustratief hiervoor is een opmerking van de partijvoorzitter van de RKSP, Carolus Goseling (1891-1941), die tijdens een vergadering met het dagelijks bestuur in september 1936 verzuchtte: “[m]en kan gerust zeggen, dat de R.K. Staatspartij, zeker in de laatste 10 à 15 jaren *niet anders* gedaan heeft dan bestrijding van marxisme of communisme. Al onze verkiezingsacties zijn in dezen geest gevoerd”.¹⁰ Jan-Peter Knegtman stelt hierover dan ook:

“[v]oor de SDAP was het onplezierig dat, met de verkiezingen van 1937 in het vooruitzicht, de kloof tussen de katholieken en de socialisten in Nederland als gevolg van de nietsontziende strijd in Spanje werd vergroot. Onvoorwaardelijke solidariteit met de Spaanse arbeidersbeweging [...] bleef daardoor mede achterwege”.¹¹

De tegenstelling van de SDAP en RKSP is één van de karakteristieken van de Nederlandse politieke verhoudingen in het interbellum. Deze was onderdeel van de algemenere antithese tussen de ‘rechtse’ confessionele partijen aan de ene kant, en de ‘linkse’ niet-confessionele partijen aan de andere.¹² Theoretisch gezien was er tussen 1918 en 1939 continu een mogelijkheid om een sociaal-confessioneel—of ‘rooms-rood’—kabinet te vormen. Willem Hubert Nolens (1860-1931), toen RKSP fractievoorzitter in de Tweede Kamer, had in 1926 deze mogelijkheid voorlopig uitgesloten, toen hij de politieke richtlijn formuleerde die bekend is komen te staan als de ‘doctrine van de uiterste noodzaak’:

“[s]amenwerking [met de SDAP] moest niet worden opgezocht, doch door de *uiterste noodzaak* worden opgedrongen; ook *andere partijen* zouden bereid tot

---

¹⁰ Cursivering toegevoegd. Notulen dagelijks bestuur, 17 september 1936, Katholiek Documentatie Centrum (KDC) Nijmegen, RKSP archief, inventarisnummer 19, folio 326, 338.

¹¹ J. P. Knegtman, *Socialisme en Democratie. De SDAP tussen klasse en natie (1929-1939)* (Amsterdam, 1989), 225.

¹² H. Vermeulen, *De Maasbode. De bewogen geschiedenis van ‘DE beste courant van Nederland’* (Zwolle, 1994), 312-3.

samenwerking moeten zijn en een besluit van de Kamerclub [de fractie van de RKSP] over samenwerking zou *unaniem* moeten zijn”.¹³

Marcel Hoogenboom heeft de beweegredenen achter de doctrine van de uiterste noodzaak nog eens grondig onder de loep genomen. Aan de hand van een onderzoek naar de wetsvoorstellen in de Tweede Kamer, toont hij aan dat de RKSP in de jaren twintig steeds meer opschoof in sociaal-democratische richting. Het beleid en de houding van de RKSP en de SDAP ten aanzien van prangende politieke vraagstukken in de jaren twintig en dertig, zoals de stijging van het aantal werklozen, begon steeds meer overeenkomsten te vertonen. Aan de ene kant maakte dit een democratische coalitie van de twee partijen voor de hand liggend, maar, zo schrijft Hoogenboom:

“tegelijkertijd vanuit strategisch oogpunt steeds gevaarlijker en onaantrekkelijker [...] omdat dit zou kunnen leiden tot een uittocht van de katholieke arbeiders naar de SDAP, waartegen de katholieke leiding niets kon beginnen. [...] Deze *democratische paradox* zou de katholieke partij gedurende het interbellum blijven achtervolgen”.¹⁴

De RKSP leiding maakte zich dus ongerust dat een openlijk identificatie van de rooms-katholieke standpunten inzake sociale kwesties zou leiden tot een aantasting van zijn electoraat. Zolang de RKSP kon regeren met de twee andere confessionele partijen, hoefde de partijleiding zich nog geen zorgen te maken. Aan het einde van de jaren twintig kwam echter door een toenemend aantal meningsverschillen aan de langdurige samenwerking van de drie confessionele partijen langzamerhand een einde.¹⁵ Door het wankelen van de drie-eenheid werd het vraagstuk van een rooms-rood kabinet weer een geactualiseerd. Partijvoorzitter Goseling merkte in een vergadering van het dagelijks bestuur van de partij in 1935 hier het volgende over op:

---

¹³ Cursivering toegevoegd. Tweede opmerking in het citaat is oorspronkelijk van de auteur. Citaat afkomstig uit: P. de Rooy, ‘Een zoekende tijd. De ongemakkelijke democratie 1913-1949’, in: R. Aerts, e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen, 1999), 179-262, aldaar: 205-6. Origineel afkomstig uit: J. P. Gribling, *Willem Hubert Nolens 1860-1931. Uit het leven van een priester-staatsman* (Assen, 1978), 142.

¹⁴ Cursivering toegevoegd. Hoogenboom, ‘De democratische paradox’, *BMGN*, 542.

¹⁵ Hoogenboom, ‘De democratische paradox’, *BMGN*, 527, 542-3. Zie ook: De Rooy, ‘Een zoekende tijd’, 207.

“[d]e positie en getalsterkte onzer Partij in het Parlement maken het nog immer noodzakelijk naar bondgenooten uit te zien. Lange jaren hebben wij deze gevonden in het Protestantsche deel van ons volk [de CHU en de ARP]. In die kringen is echter toenemende afbrokkeling waar te nemen. Reeds thans is er nog nauwelijks van een christelijke meerderheid sprake. [...] Mgr. Nolens z.g. heeft op deze ontwikkeling in zijn latere jaren bij herhaling gewezen, en ook hij meende, dat van het herstel der oude coalitie niet licht meer sprake zou zijn. Ook in de latere jaren van Mgr. Nolens mankeerde er reeds het noodige aan het persoonlijk contact met de Christelijke leiders. Waar moeten wij dus thans onze bondgenooten zoeken? Een officieel samengaan met de S.D.A.P. [zou] een zeer groot gevaar [zijn]; een zeer groot deel van ons volk zou dat niet begrijpen en nog minder waarderen”.¹⁶

De Spaanse Burgeroorlog brak bijna precies een jaar na deze uitspraak uit, en zette vervolgens de Europese machtsverhoudingen op scherp. Toch was deze geladen politieke atmosfeer niet genoeg voor het in werking treden van de doctrine van de uiterste noodzaak, en daarmee een doorbraak van de traditionele antithese. De woorden van Goseling bevestigen de vaststelling van Hoogenboom dat de vrees van de partijleiding voor het overlopen van de katholieke arbeiders naar de socialisten hiervoor de verklaring was.

Hoe werd er in deze situatie gereageerd op het uitbreken van de Spaanse Burgeroorlog? Greep de RKSP de Spaanse Burgeroorlog aan om deze in verband te brengen met de doctrine, en versterkte het de afkeer van de katholieke partij ten opzichte van de socialisten? Of, ondanks dat het niet zover kwam, leidde de frustratie van de internationale verhoudingen door de burgeroorlog wel tot nieuwe gedachtevorming over de mogelijkheid een meer eensgezinde regering te vormen? Dit zijn vragen, die worden opgeroepen rondom de kernvraag van dit onderzoek: wat was de invloed van de Spaanse Burgeroorlog op de binnenlandse politiek van de RKSP, ten aanzien van de doctrine van de uiterste noodzaak? Binnen de algemene context van de jaren dertig, en specifiek de jaren van de burgeroorlog, zal hier naar worden gekeken.

Aan de kernvraag ligt een tweetal hypothesen ten grondslag, waaruit een onderzoeksmethode werd ontwikkeld. In het volgende stuk zal hiervoor een

---

¹⁶ Notulen dagelijks bestuur, 10 mei 1935, KDC Nijmegen, RKSP archief, inventarisnummer 19, folio 269. De ietwat archaische afkortingen Mgr. en z.g. staan respectievelijk voor “Monseigneur” en “zaliger gedachtenis”.

verantwoording worden gegeven. Deze wordt gevolgd door een verantwoording van de geschiedtheoretische grondslag van dit onderzoek, die vooral als inspiratie heeft gediend om dit onderzoek vorm te geven. Behalve in de tekst over de geschiedtheoretische grondslagen zijn bronverwijzingen uit de verantwoording weggelaten. Opmerkingen die een verwijzing behoeven zijn of al aan bod gekomen, of zij worden elders in de tekst uitgebreider behandeld.

De hypothesen

Om te begrijpen waarom de Spaanse Burgeroorlog niet genoeg deining in het vaarwater van de Nederlandse politieke partijen teweeg bracht om de klassieke politieke antithese te doorbreken, in termen van een kabinetsformatie waar zowel de RKSP als de SDAP deel van uit maakten, is hier een theoretisch model gebruikt dat is gebaseerd op een tweetal hypothesen.

De eerste hypothese is een algemeen toepasbaar, en luidt: een externe factor die van buitenaf aan een samenleving wordt opgedrongen, dwingt de politieke partijen in deze samenleving tot stellingname hierover, wat een nieuw perspectief biedt om te onderzoeken hoe deze partijen zich tot elkaar verhouden. Op welke manieren wordt een externe factor door de verschillende partijen, vertegenwoordigers van maatschappelijke stromingen, geïnternaliseerd? De manier waarop dit gebeurt kan vervolgens iets zeggen over de manier waarop men zijn eigen positie in de maatschappij verstond, en hoe men zijn tijd ervoer.

De manier waarop de Nederlandse politieke partijen zich in de jaren dertig tot elkaar verhielden leent zich goed voor deze benadering. De verzuiling maakte de scheidingslijnen tussen de partijen relatief hard en duidelijk. Daarnaast was de afstand tussen de Nederlands' grootste partijen, de SDAP en de RKSP, geformaliseerd met de doctrine van de uiterste noodzaak. De katholieken wilden alleen een samenwerking met de socialisten als er geen andere uitweg was. Deze formalisering maakt het mogelijk de vraag te stellen hoe deze doctrine werd gebruikt toen zich een onverwachtse situatie voordeed, die zich opdroeg aan de Nederlandse samenleving: de Spaanse Burgeroorlog.

De tweede hypothese komt voort uit de eerste, en luidt: de Spaanse Burgeroorlog had invloed op de binnenlandse politiek van de RKSP ten opzichte van de doctrine van de uiterste noodzaak, en daardoor noodzakelijkerwijs ten opzichte van de SDAP. De Spaanse Burgeroorlog is een 'mooie' casus, omdat in dit conflict veel partijen betrokken waren die ideologisch gezien verwant waren aan de partijen in Nederland. Hierdoor was de kans groot dat stellingname ten opzichte van het conflict overeen zou komen met de schakering van de partijen in het Spaanse conflict.

De reden dat hier naar de katholieke stellingname wordt gekeken, is dat de andere kant van dit verhaal reeds is onderzocht, in een onderzoek naar de uitwerking van de burgeroorlog op de binnenlandse politiek van de SDAP. In enkele woorden samengevat, kwam hieruit voort dat de burgeroorlog niet strookte met de agenda van de partijleiding. De SDAP leiding probeerde toenadering te zoeken tot de katholieken om te kunnen regeren. In Spanje stonden de communistische en de socialistische partij echter aan één kant, de katholieken aan de andere. De weerslag van de burgeroorlog was binnen de SDAP duidelijk te merken; deze bewoog zich in allerlei bochten om een *modus vivendi* te vinden waardoor het zijn binnenlandse programma voort kon zetten, en tegelijkertijd zijn achterban niet van zich zou vervreemden. Het bleek echter lastig om de strijd van de socialisten tegen de ‘katholieke fascist’ in Spanje niet te vertalen naar een tegenstelling tussen deze partijen in Nederland. Zeker omdat de communisten dit wel deden: zij verwachtten een natuurlijke verbroedering van de SDAP en de CPN, omdat hun Spaanse geestverwanten aan dezelfde zijde stonden. De SDAP voelde hier weinig voor. Het was echter een vervelende bijkomstigheid dat de RKSP ook nog eens fel anti-communistisch was, waardoor de SDAP zich niets wat ook maar leek op verbroedering kon permitteren.

Over de reactie uit katholieke hoek is nog weinig bekend, en hierin is ook de relevantie van dit onderzoek gelegen. Aangezien het de RKSP was die de afstand tussen de partij en de SDAP had geformaliseerd, was het ook de RKSP die overstap zou moeten gaan om de doctrine te doorbreken, en in een kabinet te stappen met de SDAP. Dat dit in de jaren van de burgeroorlog niet was gebeurd behoort reeds tot de zekerheden van de geschiedenis. Maar welke rol speelde de burgeroorlog dan? Het kon aan de katholieke zijde niet onopgemerkt zijn gebleven dat de SDAP worstelde met de situatie, ten bate van de partijrelatie met de RKSP. Bovendien was men uiteraard van de socialistische wens om te regeren op de hoogte; de SDAP sinds 1918 bewust buiten de regering was gehouden door de drie-eenheid van de katholieke en de twee protestantse partijen.

Het onderzoeksmodel

Om uitspraken te kunnen doen over de rol van de burgeroorlog is de aandacht gevestigd op twee spelers. De eerste is reeds genoemd; dit is de RKSP. Als tweede speler is het dagblad voor katholieke arbeiders gekozen: *de Volkskrant*. Dit was het

eerste dagblad dat zich op landelijk niveau richtte op de groep die ook de kern van het electoraat van de RKSP vormde. Het veiligstellen van deze kern was het belangrijkste onderpand voor de RKSP om de doctrine te doorbreken. Dit was dan ook de reden waarom de katholieken, in ieder geval tot het uitbreken van de Spaanse Burgeroorlog de komst van een uiterste noodzaak afwachtte, en zelf geen pro-actieve houding ten opzichte van de SDAP aannam. In de ogen van de RKSP bracht een toenadering tot de SDAP het fundament van de partij in het geding. De RKSP en SDAP viste voor kiezers immers uit dezelfde vijver, en het feit dat de RKSP een religieuze grondslag had die de katholieke arbeiders in principe verbood zich met het socialisme in te laten werd als afweergeschut niet afdoende geacht.

In afwachting van de noodzaak, waarover RKSP leiding zich geen illusies maakte dat deze zich op een zeker moment zou aandienen, hield de partijleiding zich bezig met het proces wat deze tijd in het algemeen karakteriseerde; zij verzuilden—een proces wat overigens minder stationair en vegetatief was dan de term doet vermoeden. *De Volkskrant* is daarom ter hand genomen om extra licht te laten schijnen op de betekenis van de katholieke arbeiders binnen dit onderwerp, en om de basis te verstevigen waarop uitspraken worden gedaan over de betekenis van de verzuilde context waarin het gebeuren zich afspeelde. Deze insteek leidde tot een opdeling van dit onderzoek in twee delen. Binnen beide delen wordt gekeken naar samenhang tussen drie factoren: de rol en betekenis van personen, het karakter van de twee organisaties en de maatschappelijke en politieke context waarin deze eerste twee zich bewogen en ontwikkelden.

Het eerste deel van dit onderzoek opent met een algemene historische context van Nederland en Spanje in de jaren dertig (hoofdstuk 1). Van de RKSP wordt vervolgens onderzocht welke vorm de organisatie in de jaren dertig had aangenomen, welke posities leidende personen bekleedden, en hoe zij zich binnen de organisatie bewogen (hoofdstuk 2). Ditzelfde wordt vervolgens met betrekking tot *de Volkskrant* gedaan (hoofdstuk 3); waarna in hetzelfde hoofdstuk wordt bekeken hoe de twee de organisaties en hun leidende personen zich tot elkaar verhielden. Hierbij wordt de verzuilde maatschappelijke en politieke context van de jaren dertig betrokken als referentiekader waarin beide geplaatst kunnen worden. Binnen de hoofdstukken loopt het onderzoek naar de verschillende factoren overigens dikwijls door elkaar; een strikte scheiding ervan zou niet noodzakelijk tot meer overzicht hebben geleid.

In het tweede deel wordt de uitkomst van het onderzoek in het eerste deel op waarde te geschat door hier, volgens de eerste hypothese, de Spaanse Burgeroorlog als een externe factor aan toe te voegen. Er wordt weer onderzocht of er een sprake was van samenhang, maar dit keer in de manier waarop er vanuit beide organisaties werd gereageerd op de burgeroorlog. Hier heeft vooral de politieke context gefungeerd als referentiekader om deze reactie te kunnen plaatsen. De RKSP komt eerst aan bod (hoofdstuk 4) en daarna *de Volkskrant* (hoofdstuk 5). Het tweede deel eindigt dan met de conclusie. De band tussen de RKSP en *de Volkskrant* maakt een vergelijking tussen de overeenkomsten en discrepanties in de manier waarop de Spaanse Burgeroorlog ter sprake kwam functioneel. Hiermee kon bijvoorbeeld worden onderzocht of de partij een bepaald standpunt had dat door *de Volkskrant* naar de katholieke arbeiders werd vertaald. In de conclusie worden de tot dan toe nog in een los verband staande set aan uitkomsten via een interpretatie bij elkaar gebracht, om de tweede hypothesen te bevestigen of te weerleggen. Op basis van de bevestiging of de weerlegging wordt vervolgens de kernvraag beantwoord.

Het eerste deel is duidelijker taaier is dan het tweede. Het heeft dan ook een flink aandeel aan bedrijfsgeschiedenis; niet de meest geanimeerde vorm van historisch onderzoek. De nodige jaartallen en namen, partijreglementaire en statutaire regels passeren de revue, en misschien vraagt de lezer zich op zeker moment af waar nou die Spaanse Burgeroorlog blijft, waar het immers allemaal mee begon. Het moet daarom duidelijk zijn dat dit eerste deel de voorwaarde is op basis waarvan het tweede deel kon worden geschreven; beide delen zijn echter het resultaat van onderzoek. Het tweede deel is een stuk beter te behappen, ook omdat de personen, organisaties en ontwikkelingen die worden beschreven beter in zijn context kunnen worden geplaatst.

Voor dit onderzoek is gebruikt gemaakt van het volgende bronnenmateriaal. Van de RKSP zijn de notulen van de partijorganen bestudeerd die tussen 1936-9 samen het bestuur binnen de partij en de Tweede Kamer vormden—het dagelijks bestuur, het partijbestuur, de partijraad en de notulen van de Tweede Kamerfractie—met enkele uitstapjes naar eerdere en latere jaren. Van *de Volkskrant* zijn kranten uit dezelfde periode gelezen; met name de voorpagina en de buitenlandpagina's. Ten einde uitspraken te kunnen doen over de berichtgeving in *de Volkskrant* die ging over de burgeroorlog, is een grafiek geproduceerd waarmee de intensiteit van de berichtgeving wordt weergegeven. In het betreffende hoofdstuk wordt beschreven welke methode hiervoor is gebruikt.

Naast de archieven is voornamelijk gebruikt gemaakt van een verzameling contemporaine bronnen, literatuur over de Nederlandse politieke geschiedenis, specialistische literatuur over het Nederlandse dagbladwezen en een groot corpus aan literatuur met betrekking tot de verhoudingen tussen Nederland en Spanje ten tijde van de burgeroorlog. Het aanleggen van de lijst van relevante recente Nederlandse literatuur met betrekking tot de relatie tussen Nederland en de Spanje ten tijde van de burgeroorlog mondde uit in een doorgesloten historiografisch onderzoek. De uitkomst hiervan—de literatuurlijst, aangevuld met mijn reflecties hierop—is te vinden in de laatste bijlage. Als conclusie kwam hieruit naar voren dat er met enige uitzonderingen sprake is van een opvallende stilte op dit gebied na 1992. Het ziet er niet naar uit dat er een nieuwe niche ontdekt zal worden op sociaal of politiek-historisch terrein over de rol van de Nederlandse socialisten, communisten of anarchisten in relatie tot de Spaanse Burgeroorlog, aan welke groepen de auteurs van deze literatuur doorgaans het meeste aandacht besteedde. Als er literatuur bestaat uit de afgelopen twintig jaar die een andere insteek heeft, zoals in dit onderzoek, dan is die moeilijk te vinden.

Een historiografische noot: de theoretische grondslag

Dit onderzoek heeft een redelijk praktische invalshoek. De onderzoeksmethode is niet geschreven volgens een bepaalde geschiedkundige theorie, hoewel hier wel een paar verwijzingen in zitten naar zekere hoogtepunten uit de ontwikkeling van de historiografie. Deze zitten vooral in de in drie factoren: de rol en betekenis van personen, het karakter van de organisaties en de maatschappelijke en politieke context waarin die twee zijn ingebed. De drie factoren waaraan het onderzoek is opgehangen weerspiegelen enkele ideeën die grote Franse en Duitse geschiedtheoretici als fundamenteel voor de basis van geschiedkundig onderzoek achtte.

Wat dit onderzoek sterk heeft beïnvloed, is Wilhelm Dilthey's (1822-1911) idee dat het mogelijk is de beweegredenen van bepaalde personen in een bepaalde historische context te *verstehen*,¹⁷ en ook Max Weber's (1864-1920) opvatting dat geschiedenis zowel kwalitatief als kwantitatief te interpreteren is, van waaruit een

---

¹⁷ G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge* (Hanover, 1997), 37. S. Crane, 'Language, Literary Studies, and Historical Thought' in: L. Kramer, S. Maza (eds.), *A Companion to Western Historical Thought* (Malden, 2002), 319-336, aldaar: 321.

voorstel kan worden gedaan voor een—universeel—geldige analytische categorie. Tijdens het onderzoek werd zowel bij het interpreteren als het doen van voorstellen om een zekere gebeurtenis op een bepaalde manier te zien ook aan de narrativistische zienswijze van Frank Ankersmit (1945) gedacht.¹⁸

Hoewel ik het met Ankersmit eens ben dat geschiedkundig onderzoek een manier is van creatief omspringen met historische materie, wat hier is gebeurd door via een buitenlandse casus een andere interpretatie te kunnen geven van een voorstelling van een gebeurtenis die al door anderen werd aangereikt—of dit nu academische literatuur, een artikel in *de Volkskrant* of de pen van een notulant betrof maakt hierbij geen verschil—ga ik er wel van uit dat deze bijdrage supplementair is voor een steeds groeiende kennis, die, hoe rijker die wordt, bijdraagt aan een beter inzicht in de oorspronkelijke gebeurtenis. Hiermee wordt afstand genomen van de postmodernistische benaderingswijzen die op basis van linguïstische argumenten de onbereikbaarheid van het verleden prediken, en uit het idee dat een historische werk niet meer is dan een literaire representatie concluderen dat het hierdoor onmogelijk wordt over het verleden uitspraken te doen.¹⁹

Niet dat ik hiermee precies het tegenovergestelde wil beweren; verder dan de mogelijkheid om een steekhoudende interpretatie van een historische gebeurtenis te geven die bijdraagt aan een groeiend inzicht in dit verleden ga ik niet. Leopold von Ranke's (1795-1886) *wie es eigentlich gewesen* is verleden tijd; zijn nadruk op leidende figuren, begrepen in de context van grote politieke instituties, is dat zeker niet.²⁰ Deze twee zaken vormen in dit onderzoek dan ook twee van de categorieën van analyse, hoewel ontdaan van de sacrale ondertoon die ze hadden in Ranke's historicisme.²¹ Via de sociologische herwaardering van Ranke's opvattingen over (staats)macht, de rol van instituties en personen als 'betekenisgevers' terugkomend op Weber; aan zijn opvatting van *verstehen* is hier meer ontleent dan aan de oorspronkelijke, intuïtieve manier waarop Ranke en Dilthey deze gebruikte in de trant van in- of aanvoelen en ervaring.²²

---

¹⁸ E. Jonker, *Historie. Over de blijvende behoefte aan geschiedenis* (Assen, 2007), 116-7.

¹⁹ Jonker, *Historie*, 116-21.

²⁰ Iggers, *Historiography*, 14. En: H. Lieberson, 'German Historical Writing from Ranke to Weber: the Primacy of Politics', in: Kramer, Maza (eds.), *A Companion to Western Historical Thought*, 166-185, aldaar: 166-71. En: G. Iggers, 'The Professionalisation of Historical Studies and the Guiding Assumptions of Modern Historical Thought', in: Kramer, Maza (eds.), *A Companion to Western Historical Thought*, 225-42, aldaar: 226.

²¹ Iggers, *Historiography*, 39.

²² *Ibidem*, 37. En: Lieberson, 'German Historical Writing', 181.

Met Weber's *verstehende Soziologie* kwam er weer een meer kwantitatief element in de geschiedschrijving,²³ hoewel het te bediscussiëren valt in hoeverre het dan nog om geschiedkunde gaat, en niet om sociologie. Beide sluiten elkaar natuurlijk niet uit, en ik hecht persoonlijk waarde aan Weber's heroriëntatie van de geschiedkunde in verhouding tot de exacte wetenschappen. Overigens komt dit nauwelijks terug in dit onderzoek; de enige kwantitatieve vastlegging van data is de intensiteit van de berichtgeving in *de Volkskrant*. Hiervoor is weliswaar een duidelijke methode gebruikt, of deze sociologisch verantwoord is kan ikzelf moeilijk beoordelen.

De eerste twee factoren zijn dus gegrond in traditionele geschiedkundige opvattingen. De manier waarop het derde niveau, de maatschappelijke en politieke context, gebruikt is, staat onder invloed van een combinatie van de Duitse en de Franse geschiedkundige ideeën. De term 'verzuiling' heeft zich als een Weberiaans *Idealtyp* gevestigd, en is, geheel langs de lijnen van Weber, met name een sociologisch begrip dat ook binnen de geschiedkunde is geaccepteerd. Het zal echter altijd nodig blijven bij deze abstracte weergave van de periode kritische kanttekeningen te plaatsen omdat de term de diversiteit van deze periode verhuult.

Het gebruik van de term verzuiling als ideaaltype voor de politiek-maatschappelijke constellatie van de jaren dertig vergt naast een kritische houding tegenover de mate van abstractie van deze term, ook een hermeneutische benaderingswijze; een zeker mate van *Horizontverschmelzung*.²⁴ Dit onderdeel van de hermeneutische cirkel is op de verzuiling van toepassing in zoverre dat het helpt standaarden van kritiek te ontwikkelen.

Dit gold in dit onderzoek bijvoorbeeld voor een benadering van wat de 'onafhankelijkheid' van de redactie van *de Volkskrant* betekende in de context van de verzuiling. Hoewel het voor bepaalde zaken of personen misschien genoeg is deze simpelweg 'in hun context' te plaatsen, vergt dit voor een abstract en uiterst subjectief begrip als onafhankelijkheid iets meer moeite. De standaarden voor wat onafhankelijkheid vandaag betekent zijn ten opzichte van de jaren dertig ingrijpend veranderd. Om die reden moet er eerst worden gekeken of er aanknopingspunten bestaan die binnen de 'horizon' van de belevingswereld van iemand uit de jaren dertig—bijvoorbeeld de hoofdredacteur—dezelfde betekenis hadden binnen, in dit geval, de mijne. Hiervoor moet ik eerst zowel de historische context van de

---

²³ Lieberson, 'German Historical Writing', 176-182.

²⁴ Crane, 'Language, Literary Studies, and Historical Thought', 321.

hoofdredacteur als die van mijzelf op dit punt begrijpen, voordat ik überhaupt op zoek kan gaan naar aanknopingspunten die als basis voor een kritische waardering van de mate van onafhankelijkheid van de redactie kunnen dienen. In dit onderzoek heb ik me ertoe beperkt deze onafhankelijkheid proberen te ‘verstaan’, zonder hier een ‘echte’ hermeneutische interpretatie aan te geven.

Aan de waarde die ik hecht aan de historische context zit ook nog een andere kant. Dit gaat om een afgeleide van de mentaliteitsgeschiedenis zoals die werd geformuleerd door schrijvers van de Franse *Annales*. Deze schrijvers zouden overigens huiveren van dit onderzoek, omdat het een voorbeeld is van evenementiële geschiedenis—waarin ook nog eens wordt gesteld dat het qua methode beïnvloed is door Duitse geschiedtheoretici, waartegen zij zich juist afzette—aangezien het zich beperkt tot slechts één van de categorieën van het verstrijken van tijd, zoals Fernand Braudel (1902-86) die gebruikte; de kortstondigheid van politieke gebeurtenissen.²⁵ De bestudering van de verandering van populaire houdingen binnen een traag veranderende sociale of economische historische context bezien is een typische bezigheid van mentaliteitshistorici, waarbij Jacques Le Goff (1924) als voorbeeld kan worden genoemd.²⁶ Ik noem mijn opvatting hierover een afgeleide van de mentaliteitsgeschiedenis zoals die werd geformuleerd door de *Annales* schrijvers, omdat de periode waar ik aan denk waarschijnlijk te kort is om van ‘echte’ mentaliteitsgeschiedenis te spreken. Dit komt op het volgende neer.

Ik acht het van belang om zowel de politieke als de maatschappelijke receptie van internationale politieke vraagstukken te kunnen kennen. De politiek-maatschappelijke weerslag van een internationale casus reflecteert hoe mensen hun tijd ervoeren. Anders gezegd; er kan vanuit deze receptie weer van alles worden geconcludeerd met betrekking tot wat er in een samenleving, of een bepaald deel hiervan, in een bepaalde periode speelde aan ideeën, politieke opinies, maatschappelijke toekomstvisies, enzovoorts. Op basis van de verschillen tussen de wijze waarop in verschillende perioden bepaalde vraagstukken werden ontvangen, mits in zijn historische context geplaatst en begrepen, kunnen er vervolgens weer uitspraken worden gedaan over de veranderende houdingen in een samenleving ten opzichte van de politiek, waardoor er kan worden gesproken van een veranderend ‘politiek klimaat’. De eerder genoemde

---

²⁵ G. Iggers, *Historiography*, 57, en: D. Bell, ‘Total History and Microhistory: The French and Italian Paradigms’, in: Kramer, Maza (eds.), *A Companion to Western Historical Thought*, 262-276, aldaar: 263-5.

²⁶ Iggers, *Historiography*, 60. En: Bell, ‘Total History’, 264.

angst voor een tweede communistische revolutie die zich vanuit Spanje zou kunnen verspreiden kan hierbij als voorbeeld dienen. Het zou bijvoorbeeld aardig zijn om te zien hoe deze angst zich verhiel tot de verschillende maatschappelijke opvattingen over de CPN in de periode van de Spaanse Burgeroorlog, en of hier na de Tweede Wereldoorlog veranderingen in optraden.

Het wordt hier echter verder aan de lezer zelf overgelaten om intuïtieve parallellen te trekken met andere historische gebeurtenissen van vergelijkbare aard. Maarten Prak deed dit bijvoorbeeld met Vietnam: “[i]n beide gevallen [Vietnam en Spanje] leken voor geëngageerde Europeanen de strijdende partijen de belichaming te zijn van goed en kwaad, en in beide gevallen laiden de emoties hoog op”.²⁷ Relevante vragen die hierbij kunnen worden gesteld zijn waarom en hoe de strijdende partijen werden voorgesteld als belichamingen van goed en kwaad, en wat ervoor zorgde dat deze voorstellingen in verschillende perioden veranderde.

Het mag duidelijk zijn dat dit de opzet van dit onderzoek ver overschrijdt. Het punt is dat ik dit onderzoek zelf opvat als een klein onderdeel van deze afgeleide vorm van mentaliteitsgeschiedenis, waarin de RKSP, zijn relatie met *de Volkskrant* en de verhouding tot de SDAP vanuit het perspectief van de Spaanse Burgeroorlog bekeken wordt. De vorm van geschiedschrijving van de *Annales* speelde slechts op de achtergrond een rol; net als de andere bovengenoemde benaderingen is het slechts een historiografische noot in de benadering van dit onderwerp, die in de beantwoording van de kernvraag verder geen directe toepassing hebben.

---

²⁷ Prak, ‘Buitenlandse Zaken’, 148-171, aldaar: 148.

Nederland

In de jaren dertig was Nederland nog steeds aan het wennen aan de nieuwe parlementaire democratie; aan mijlpalen zoals de pacificatie van de schoolstrijd in 1916, het algemeen kiesrecht voor mannen én vrouwen van respectievelijk 1918 en 1919, de evenredige vertegenwoordiging van politieke partijen in de Tweede Kamer vanaf 1918, het toenemend aantal maatregelen op het gebied van sociale zekerheid, enzovoorts. De jaren dertig werden echter specifiek ingeluid door een mijlpaal in een ander politiek-maatschappelijk proces, zo stelt Piet de Rooy:

“[d]e bekroning van het zuilensysteem was het radiozendtijdbesluit van 1930, waarmee de verzuiling ook tot officiële norm werd verheven. Dit besluit om [...] de beschikbare zendtijd per zuil te verdelen, was een belangrijke stimulans om vrijwel alle verdelingskwesties zo te behandelen”.²⁸

In de Nederlandse verzuilde samenleving van de jaren dertig traden ook de gevolgen van de economische crisis steeds meer naar voren. Tussen 1930 en 1936 steeg de werkloosheid van 100.000 tot 600.000 mensen: van vier naar twintig procent van de totale beroepsbevolking van drie miljoen mensen, op een totale bevolking van 8.5 miljoen inwoners.²⁹

Nederlanders werden in de jaren dertig ook geconfronteerd met andere onzekerheden. Verzamelnamen als communisten, fascistten en nazi's werden populair gebruikt om vermeende tegenstanders, ook buiten Nederland, te duiden. Hierbij is de opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) van groot belang. De beweging, opgericht door Anton Mussert in 1931, groeide tussen 1933 en 1938 van 1000 naar 55.000 leden. In die periode namen ook de radicale opvattingen toe binnen de NSB. Het kan natuurlijk worden omgedraaid, en gesteld worden dat ondanks de aanzienlijke stijging het ledenaantal van de NSB relatief beperkt bleef, en dat naarmate

---

²⁸ De Rooy, 'Een zoekende tijd', 200.

²⁹ Ibidem, 211-4. E. H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980* (Amsterdam, 1986), 127, en: F.G.W. Goudriaan, *'Geeft ons Nederlanders Toch Werk'. Een literatuurstudie naar de bestrijding van de werkloosheid in de jaren dertig* (Den Haag, 1986), 21.

de beweging zich verder profileerde in nationaal-socialistische richting, de maatschappelijke veroordeling ervan toenam, en het ledental daalde. Feit blijft echter dat de beweging hoe dan ook op een ongezonde manier bijdroeg aan een verdere maatschappelijke polarisatie, waar de verzuiling al in grote mate oorzakelijk voor was.³⁰

Ook in de politiek werd men geconfronteerd met onzekerheden. Sinds de grondwetsherziening van 1918 waren er drie confessionele partijen, de RKSP, de ARP, die samen met de CHU de basis vormden voor ieder kabinet tot 1939. Het grootste deel van de jaren dertig werd geregeerd door de vier opeenvolgende kabinetten van Hendrikus Colijn (1869-1944), partijleider van de ARP. De kabinetten Colijn II-V zaten van 1933 tot 1939. Na enkele jaren een crisisbeleid te hebben gevoerd waarbij Colijn halsstarrig weigerde de waarde van de gulden los te laten terwijl de staatsschuld in rap tempo steeg, zag hij zich eind 1936 toch gedwongen om over te gaan tot devaluering, nadat Frankrijk en Zwitserland al waren voorgegaan.³¹ Colijn V werd overigens na zijn formatie in 1939 gelijk naar huis gestuurd, waardoor dit kabinet feitelijk niet heeft geregeerd. Terugblikkend op de Nederlandse politiek sinds 1933, beschreef RKSP-voorzitter Goseling in 1936 het kabinet Colijn II als:

“een crisis-kabinet van extra-parlementaire structuur. In hoeverre deze benaming karakteristiek en staatsrechtelijk houdbaar is te noemen, laat ik hier buiten bespreking. [...] Vast staat, dat het Kabinet zich zienderoogen meer heeft ontwikkeld als een Kabinet van een hybridisch-dualistisch karakter, anders en eenvoudiger gezegd, van een halfslachtig karakter”.³²

Colijn II was een gelegenheidscoalitie die naast de confessionele voor het eerst ook andere partijen in zich opnam. Dit waren de grootste liberale partijen: de Vrijzinnig Democratische Bond (VDB) en de Liberale Staatspartij (LSP). De liberalen waren in de halve eeuw daarvoor heftig gefragmenteerd geraakt, in, algemeen gesteld, progressieve en conservatieve liberalen. Deze fragmentatie wordt ook duidelijk als er een blik naar voren wordt geworpen. De LSP ging na de Tweede Wereldoorlog door als de Partij van de Vrijheid (PVDV). De VDB splitste na de oorlog op; de links-liberale

---

³⁰ De Rooy, ‘Een zoekende tijd’, 218-20.

³¹ Ibidem, 208-17.

³² Notulen partijraad, 14 november 1936, KDC Nijmegen, RKSP archief, inventarisnummer 9, folio 5.

kant ging voornamelijk op in de SDAP wat *daardoor* de Partij van de Arbeid (PVDA) werd, en het conservatievere deel in de nieuwe PVDV, die kort daarop de nieuwe Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD) zou gaan heten (voor een overzicht zie bijlage I).

Sinds de afscheiding van de SDAP van de radicalere Sociaal-Democratische Bond (SDB) van Domela Nieuwenhuis in 1894, was de socialistische partij tussen 1918 en 1937 uitgegroeid tot Nederlands op één na grootste partij, met een bijna constant aantal zetels—gemiddeld 22,5. Hiermee vertegenwoordigde de partij tussen 1918-1939 continu ongeveer twintig procent van de Nederlandse kiezers. Na de Tweede Wereldoorlog zou dit aantal enige tijd alleen maar toenemen en uiteindelijk een gemiddelde bereiken van tweeënveertig zetels, in de periode 1946-1998.³³ Tussen 1918 en 1939 had er theoretisch een mogelijkheid bestaan om een sociaal-confessioneel meerderheidskabinet te vormen met alleen de SDAP en de RKSP. De laatste had een bijna constant aantal van zetels dertig zetels en was daarmee de grootste partij tussen 1918-1937. Uit ideologisch motief weigerden de katholieken echter een samenwerking met de sociaal-democraten. Pas na de oorlog zouden zij tien jaar onafgebroken met elkaar in een kabinet zitten. De sociaal-democratisch gezinde arbeiders en uiterst links-liberalen hadden in Nederland dus wel degelijk een stem, maar het werd hun lang belet deze direct in beleidsvorming te uiten, als gevolg van Nolens' doctrine van de uiterste noodzaak.³⁴

Op internationaal niveau speelde de toenemende angst voor Duitsland een belangrijke rol in de Nederlandse samenleving. Het werd in de jaren dertig duidelijk dat, in het geval dat het voortbestaan van Nederland in het geding zou komen door een oorlog met Duitsland, het niet van Groot-Brittannië af zou hangen of deze kwestie in het voordeel van Nederland zou worden opgelost. Dit land bezat als eiland geen interventiemacht van een formaat dat een Duitse aanval op Nederland zou kunnen afweren. Daarnaast gaf de appeasementpolitiek weinig reden om te hopen op een sterke houding van Groot-Brittannië of Frankrijk. Noch tijdens de bezetting van het Rijnland in maart 1936, noch tijdens de Anschluss ongeveer twee jaar later boden deze landen echte weerstand.

---

³³ De Rooy, 'Een zoekende tijd', 205-8, 215-7, 223-4. Zie ook de overzichten in de bijlagen van de bundel, 376-381.

³⁴ Ibidem, 205-6.

Met betrekking tot Spanje was ook weinig te merken van een pro-actieve houding, terwijl buitenlandse interventie niet werd geschuwd. Qua omvang in de wijze waarop werd geïntervenieerd in Spanje stonden Duitsland en Italië bovenaan, de Sovjet-Unie op nummer twee, waarna Polen, Mexico en Portugal volgden.³⁵ Frankrijk had in het begin van de burgeroorlog ten bate van de republiek enkele vliegtuigen gestuurd, maar verdere hulp bleef uit toen het land zich bij het non-interventiepact aansloot op 8 augustus 1936.³⁶ Ook over mogelijke bescherming door de Volkenbond maakte men zich geen illusies. De inval van Italië in Abessinië—Ethiopië—in oktober 1935 was door de Volkenbond veroordeeld, maar daadwerkelijke sancties werden niet opgelegd. In het rapport van een permanent college van advies van de RKSP over de zelfstandigheidpolitiek en het volksbondlidmaatschap van Nederland werd geschreven: “[n]iemand verwacht dan ook voor Nederland bij een aanval op zijn gebied in Europa of Azië eenige hulp van den Volkenbond”.³⁷

Spanje hoefde tijdens de Burgeroorlog ook niet op hulp of inmenging van de Volkenbond te rekenen, hoewel dit er mee te maken had dit het een intern conflict betrof. De aanloop naar dit conflict, en hoe het tot uitbreken kwam, wordt nu behandeld.

Spanje

Na de republikeinse overwinning bij de gemeenteraadsverkiezingen, werd in Spanje op 14 april 1931 de Tweede Republiek uitgeroepen. De naam verraad dat er al eerder sprake was geweest van een republiek in Spanje. Dit eerste republikeinse ‘experiment’ bestond van 11 februari 1873 tot 29 december 1874.³⁸ Het kan een experiment worden genoemd, omdat het de regering niet lukte om de grondwet op tijd te laten goedkeuren voordat er een staatsgreep plaatsvond—was dit wel gelukt, dan is het alsnog maar de vraag of het een verschil had gemaakt. Niet voor niets versleet de ‘Eerste Republiek’ in nog geen twee jaar tijd vier presidenten, en had een grondwet bovendien geen einde gemaakt aan de rivaliteit van de toen bestaande facties en de

---

³⁵ Salvadó, ‘European Civil Wars’, 119-23.

³⁶ Thomas, *The Spanish Civil War*, 258.

³⁷ Stukken van de Commissie Advies voor Internationale Vraagstukken, 11 juli 1938, KDC Nijmegen, RKSP archief, inventarisnummer 53, folio 8.

³⁸ Lechner, *Weerspiegeling*, 42.

algemene chaos waarin Spanje dreigde weg te zakken bij afwezigheid van een duidelijk machtscentrum in Madrid.³⁹

Het aantreden van Alfonso XIII (1886-1941), die op de dag van zijn geboorte tot koning van Spanje werd uitgeroepen, veranderde weinig aan deze situatie. Zijn moeder, koningin María Cristina, nam voor hem het regentschap op zich tot hij meerderjarig werd in 1902.⁴⁰ De regeerperiode van Alfonso XIII was niet de meest gemakkelijke. De opmerking van Jan Lechner is hiervoor tekenend: “De drieëndertig verschillende regeringen die sinds [...] 1902 het land tot 19 september 1923 bestuurden, weerspiegelden de politieke instabiliteit”.⁴¹

In 1898 was Spanje zijn laatste koloniën—Cuba, Puerto Rico en de Filippijnen—verloren tijdens de Spaans-Amerikaanse oorlog. In de daaropvolgende eerste twee decennia van de twintigste eeuw, terwijl de rest van Europa in de Eerste Wereldoorlog verwickeld raakte, werd het Spaanse toneel gedomineerd door constante, met elkaar samenhangende interne en externe conflicten. Stakingen en opstanden, vaak georganiseerd door de twee grootste socialistische en anarchistische vakbonden, mondten uit in een bloedige confrontatie met het leger in 1917, en verscheurden het land intern.⁴² In 1921 culmineerde de reeks van nederlagen in conflicten rondom de Spaanse posities in Noord-Afrika tijdens de Slag om Annual in een slachting van minstens 12.000 Spanjaarden, door de onafhankelijkheidsstrijders die daarna Rif-Republiek stichtte.⁴³

In dit, op zijn zachtst gezegd, hoogst ongunstige klimaat accepteerde Alfonso XIII zonder verzet de *coup d'état* van generaal Miguel Primo de Rivera (1870-1930). Primo probeerde van 1923 tot 1930 tevergeefs het land op orde te brengen. Het leidde ook hem ertoe de handdoek in de ring te gooien, wat werd gevolgd door de reeds genoemde republikeinse machtsovername in 1931. Twee maal aan de kant gezet, en bewust van de explosiviteit van de interne spanningen, was dit voor Alfonso reden genoeg om wederom zonder verzet afstand te doen van de Spaanse troon.⁴⁴

---

³⁹ Ibidem, 42-5. En: Thomas, *The Spanish Civil War*, 12-15.

⁴⁰ Lechner, *Weerspiegeling*, 46-47. Voor een beschrijving van Lechner's professionele carrière, zie onder andere: J. F. Heijbroek, C. M. Nigten, W. F. Nooter, J. Lechner, (red.), *Studium Generale Voordachten: De Spaanse Burgeroorlog en zijn gevolgen* (Leiden, 1973), 84.

⁴¹ Ibidem, *Weerspiegeling*, 48.

⁴² Thomas, *The Spanish Civil War*, 14-16.

⁴³ Salvadó, 'The European Civil War', 115.

⁴⁴ Lechner, *Weerspiegeling*, 48-50. Overigens heeft Rivera ook de nodige belangrijke daden verricht. Zie genoemde pagina's in Lechner.

De kampen die in Spanje tegenover elkaar stonden bleven elkaar onophoudelijk om de macht bestrijden. In augustus 1932 bijvoorbeeld, leidde een generaal een staatscoup tegen de republikeinse overheid, die overigens totaal mislukte.⁴⁵ Hierna volgden nog twee machtswisselingen. De eerste, een verkiezingsoverwinning van de rechtse partijen in 1933, leidde wederom tot socialistische en anarchistische opstanden en stakingen in de grote steden, die ook dit keer met behulp van het leger hardhandig werden neergeslagen. De opstand beperkte zich echter niet alleen tot de steden.

In de provincie Asturias, gelegen aan de noordkust van Spanje, vond in 1934 een daadwerkelijke communistische revolutie plaats. Geleid vanuit de mijnbouwsector, werd de provincie voor een korte tijd getransformeerd in een sovjet. De snelheid waarmee er een communistisch leger werd opgericht—in tien dagen werden 30.000 arbeiders gemobiliseerd—illustreert de hoge mate van organisatie van de opstand. Hoewel beide partijen in dit conflict excessen begingen, waren vooral die van het leger, dat uiteindelijk een einde maakte aan de revolutie, bijzonder heftig. Na de overwinning van het leger, ging dit over tot regelrechte repressie. Hugh Thomas merkt hierover op dat: “[c]ertainly most of the [1,300] deaths occurred after the end of the fighting, at the time when the Legion were driving home their victory by terror. Thirty thousand political prisoners were also made”.⁴⁶

De tweede machtswisseling vond plaats in februari 1936. De linkse partijen, geleid door staatsman Manuel Azaña y Diaz (1880-1940), verenigden zich in het ‘Volksfront’. Hierdoor wonnen zij de verkiezingen en kon de nieuwe legitieme republikeinse regering worden gevormd.⁴⁷ Wat wel als een Spaanse ‘tijd der troebelen’ beschreven kan worden, naderde zijn hoogtepunt toen verschillende groepen, waaronder het leger, de fascistten en de monarchisten, met de Katholieke Kerk als hun “ideological cheerleader”,⁴⁸ onder leiding van enkele generaals tegen dit Volksfront een opstand begonnen. Deze opstand was het begin van de Spaanse Burgeroorlog, die begon op 18 juli 1936.⁴⁹ De directe aanleiding hiervoor was de ‘linkse’ moord op de leider van de parlementaire rechtse oppositie, Calvo Sotelo

---

⁴⁵ Thomas, *The Spanish Civil War*, 62-3.

⁴⁶ Thomas, *The Spanish Civil War*, 79-85. Het citaat is te vinden op de laatste twee pagina’s.

⁴⁷ Lechner, *Weerspiegeling*, 58-61.

⁴⁸ Zie voor een gedetailleerd overzicht van de verschillende partijen en hun ideologische snit, zowel van links als rechts: Brouwer, *De Spaansche Burgeroorlog*, 36-74. Citaat afkomstig van Salvadó, ‘The European Civil War’, 116.

⁴⁹ Thomas, *The Spanish Civil War*, 125-6.

(1893-1936), op 13 juli 1936.⁵⁰ De ongeveer drie jaar durende oorlog eindigde met de verovering op de laatste republikeinse fronten, waaronder Madrid, op 1 april 1939. Het betekende de overwinning van de generaal, die enkele jaren daarvoor nog de campagne tegen de mijnwerkers uit Asturias had gevoerd, en nu aan het hoofd van de opstand was komen te staan: Francisco Franco y Bahamonde (1872-1975)—kortweg Franco.⁵¹

Franco riep zichzelf na zijn overwinning op de Republiek uit tot *el Caudillo* van Spanje, en zou als zodanig het land tot zijn dood besturen.⁵² De internationale grootmachten die, zij het door actieve interventie of non-interventie politiek, een rol speelden in het Spaanse conflict, raakten kort na het einde van de Spaanse Burgeroorlog verwickeld in de Tweede Wereldoorlog. De Nederlandse commentatoren van de Spaanse Burgeroorlog hadden vanaf dat moment andere zorgen om over te schrijven.

Nu het één en ander rondom de staatkundige posities van Nederland en Spanje duidelijk is gemaakt, gaat de aandacht terug naar Nederland Spanje in de jaren dertig. In het volgende hoofdstuk wordt onderzocht welke vorm de RKSP in deze jaren had aangenomen. Na de geschiedenis van de organisatie komt er aan de hand van een bespreking in de partijraad aan bod hoe de bepaalde interne partijrelaties lagen. In dezelfde paragraaf wordt er een aanzet gegeven naar het onderzoek hoe de RKSP zich verhiel tot bepaalde media, waarvan zijn specifieke relatie met *de Volkskrant* in het hoofdstuk erna verder wordt uitgediept.

---

⁵⁰ Ibidem, *The Spanish Civil War*, 124-5, 134. De moord op Sotelo was overigens één van de meer 'betekenisvolle', tussen zoveel politieke moorden in die tijd.

⁵¹ Ibidem, 62.

⁵² 'Caudillo', *Columbia Electronic Encyclopedia* (versie 10 januari 2009), beschikbaar via de digitale bibliotheek van de Universiteit Utrecht.

Organisatie van de RKSP

In 1918 werd de evenredige vertegenwoordiging in de Tweede Kamer onderdeel van het Nederlandse politieke systeem. De organisatie van de RKSP was op dat moment nog tamelijk gedecentraliseerd, en van een moderne partijorganisatie zoals we die nu kennen was überhaupt nog geen sprake. De noodzaak om de partij te reorganiseren werd daarom al snel duidelijk. De echte veranderingen lieten echter tot in 1926 op zich wachten, toen in dat jaar het rapport verscheen van de “commissie tot reorganisatie” van wat tot dan toe nog heette “Den Algemeenen Bond van R. K. Rijkskieskringorganisaties”.⁵³ Met het rapport bracht de commissie ook het eerste partijreglement uit, waarmee ook de naam die de partij tot het einde van de Tweede Wereldoorlog zou dragen, officieel werd aangenomen. In het reglement werden de verschillende partijorganen in het leven geroepen, waarvan hier onder andere de gremia die de kern van de partijorganisatie omvatten—de partijraad, het partijbestuur en het dagelijks bestuur—onder de loep genomen zijn. Ook konden leden van de door de partij erkende gemeentelijke rooms-katholieke kiesverenigingen zich nu met gepaste trots partijlid noemen. In de jaren erna werd er druk aan het reglement gesleuteld, totdat in 1934 een herziene versie tot stand kwam, waarvan hier verder is uitgegaan.⁵⁴

Men stopte veel tijd en werk in het steeds duidelijker afbakenen en verstevigen van de partijcontouren—een kenmerk van de verzuilde periode. Dit werd ook onderstreept in *De Maasbode* van 13 juli 1934: “[o]ns partijbestuur doet geen half werk. Het [reglement] is uitgegroeid tot een klein boekwerk van ruim honderd bladzijden”. Het reglement van 1926 telde er slechts zeventien.⁵⁵ In 1935 kwam bovendien het “Algemeen Staatkundig Program” uit, waarin de staatkundige visie van de partij verder werd uitgewerkt. Hoewel “Gods wet” nog steeds als “opperste richtsnoer” voor deze visie werd genomen, werd in het program ook nog eens benadrukt: “[d]e R.K. Staatspartij is een *zuiver staatskundige* vereeniging, welke vorm geeft aan de

---

⁵³ Rapport van de commissie tot Reorganisatie, 13 maart 1926, KDC, RKSP, nr. 35.

⁵⁴ Algemeen Reglement der RK Staatspartij, 1934, KDC, RKSP, nr. 26.

⁵⁵ Stukken betreffende de voorbereidingen van de algehele herziening van het partijreglement, 13 juni 1934, KDC, RKSP, nr. 27, fl. 87.

samenwerking der katholieke Nederlanders *uitsluitend* op staatkundig, op politiek gebied”.⁵⁶

Tussen 1926-34 werden de kiesverenigingen getrapd georganiseerd: in gemeentelijke—parochiale—kieskringen voor de gemeenteraadsverkiezingen, en in provinciale kieskringen voor de verkiezingen van de Provinciale Staten. Voor de verkiezingen in de Tweede Kamer werden de gemeentelijke en provinciale kieskringen weer verenigd in achttien “Rijkskieskringorganisaties”.⁵⁷ Via deze rijkskieskringen werden daarnaast, afhankelijk van de omvang van het electoraat dat zij vertegenwoordigden, een aantal afgevaardigden gekozen die als stemgerechtigden leden van de *partijraad* van de RKSP optraden, welke in de jaren dertig tweemaal per jaar vergaderde. Daarnaast waren de rijkskieskringen ook verantwoordelijk voor de contributie afdracht van de partijleden van de betreffende kringen aan de partij.⁵⁸

Over de financiële basis van de partij werd in een vergadering van het partijbestuur opgemerkt: “[i]n het algemeen kan en gerust zeggen, dat de financiële basis van onze Partij te laag is”.⁵⁹ Dit gebrek aan financiën werkte op allerlei manieren door in de partij. Het meest veelzeggende voorbeeld hiervan is misschien wel dat voor de functie van partijvoorzitter, officieel een betaalde functie, bij voorkeur een even ervaren als onbaatzuchtig persoon werd gezocht die de functie onbetaald wilde vervullen. Toen de tijd was aangebroken om een nieuwe partijvoorzitter te kiezen was dit een heikel punt: niet veel mensen bleken zonder meer in staat te zijn om deze tijdrovende functie op zich te nemen, en daarvoor andere functies die wél inkomsten opbrachten te laten vallen. Tenminste één van de kandidaten verzocht tijdens de vergadering van het partijbestuur waarin de kandidaten werden besproken om deze reden zijn naam op de kandidaatslijst te laten schrappen. Of de overige kandidaten het salaris al dan niet wenste te ontvangen werd uitvoerig besproken.⁶⁰ Het schrijnende tekort aan financiën werd veroorzaakt door de te lage contributie. Het dagelijks bestuur stelde hierover mopperend vast dat door de lage contributiekosten, “het schier onwezenlijke bedrag van 10 ct. per jaar”—het huidig lidmaatschap bij het CDA kost 48 euro—de “dikwerf

---

⁵⁶ Ontwerp van het Algemeen Beginselprogram van de RK Staatspartij, 1935-1936, KDC, RKSP, nr. 41, fl. 3. Agenda's en bijlagen partijraad, 29 november 1935, KDC, RKSP, nr. 7, fl. 150. Originële cursivering.

⁵⁷ Rapport van de commissie tot Reorganisatie, 13 maart 1926, KDC, RKSP, nr. 35, art. 5 t/m 8. En: Algemeen Reglement der RK Staatspartij, 1934, KDC, RKSP, nr. 26, art. 4 t/m 9.

⁵⁸ Algemeen Reglement der RK Staatspartij, 1934, KDC, RKSP, nr. 26, 38, art. 14.

⁵⁹ Notulen partijbestuur, 3 juli 1937, KDC, RKSP, nr. 14, fl. 65.

⁶⁰ *Ibidem*, 105-9.

als vanzelfsprekend beschouwde ontplooiing van ons staatkundig werk wordt geremd en vertraagd”.⁶¹

De partij telde in december 1936 bijna 387.710 leden, hoewel voor de begroting van 1938 werd uitgegaan van een ledental van 330.000 aan het eind van 1937. De ervaring had geleerd dat het ledental na de verkiezingen—in 1937 vielen die op 26 mei—meestal sterk daalde. Omdat de afdracht van het lidmaatschap aan de partij ieder jaar uiterlijk op 31 maart plaats vond, in hetzelfde jaar waarvoor er werd begroot, was het partijbestuur dus voor die tijd niet zeker van het precieze aantal leden. Dit werd immers pas echt duidelijk als de contributiegelden binnen kwamen. De begroting, die ieder jaar in februari aan de partijraad werd gepresenteerd, was dus nooit gebaseerd op compleet reële getallen. Vandaar dat het ledental aan het eind van 1936 ook niet correspondeert met een terugblik op de jaarrekening van 1937, waaruit blijkt dat van de 47.200 gulden aan inkomsten slechts 32.000 gulden afkomstig was uit de contributie afdracht (achterstallige betalingen meegerekend).⁶² Het werkelijke ledental tussen 1936 en 1938 zal dus ergens hebben gelegen tussen de 320.000-330.000, overigens nog steeds meer dan alle leden van alle huidige relevante politieke partijen bij elkaar; een gegeven wat eens te meer als illustratief voor de hoge mate van verzuiling in die tijd kan worden gezien (zie bijlage II).

De achttien voorzitters van de rijkskieskringen vormden samen het *partijbestuur*, die in deze gedaante tevens tot de stemgerechtigden leden van de *partijraad* behoorden. Verder bestond de partijraad uit een aanzienlijke hoeveelheid adviserende leden; vertegenwoordigers van allerlei aan de partij gerelateerde organisaties “van den Katholieke arbeid op wetenschappelijk, cultureel of sociaal gebied in Nederland”, aldus het reglement (zie bijlage III).⁶³ Het partijbestuur bestond naast de voorzitters van de kringen ook uit de leden van het *dagelijks bestuur*. De vijf leden van het dagelijks bestuur bekleedden overigens vaak een dubbele functie en zaten dus meestal ook allemaal in het partijbestuur—voor de hier onderzochte periode gold dit in ieder geval. De leden van het dagelijks bestuur werden weer door de partijraad gekozen. Daarnaast koos de partijraad ook de voorzitter van de partij uit het dagelijks bestuur,

---

⁶¹ Agenda's en bijlagen partijbestuur, 21 januari 1939, KDC, RKSP, nr. 12, fl. 206.

⁶² Agenda's en bijlagen partijraad, 26 februari 1938, KDC, RKSP, nr. 7, fl. 312-13.

⁶³ Algemeen Reglement der RK Staatspartij, 1934, KDC, RKSP, NR. 26, art. 9, lid 3. Voor een voorbeeld van deze uitputtende lijst, zie: het ontwerp-reglement van de RK Staatspartij, art. 11, in: Rapport van de commissie tot Reorganisatie, 13 maart 1926, KDC, RKSP, nr. 35, fl. 24.

die als zodanig optrad als voorzitter van de partijraad, het partijbestuur en het dagelijks bestuur tezamen.⁶⁴

Dit zou met het afscheid van C. Goseling als partijvoorzitter overigens nog de nodige narigheid opleveren. Goseling leidde de RKSP van 23 mei 1930 tot 24 juni 1937. Dit was tussen 1936-7 vrij letterlijk te nemen, aangezien hij toen tevens fractievoorzitter van de RKSP in de Tweede Kamer was. Het partijbestuur had een aanbeveling voor twee kandidaten uitgebracht, maar deelde deze aanbeveling pas met de raad tijdens de raadsvergadering van december 1937. Het bestuur belandde hierdoor in een hevige discussie met de raad, nadat de heer van den Dungen uit Nijmegen hiertoe aanleiding gaf, met een bezwaar “tegen de geheimzinnigheid waarmede het P.B. [partijbestuur] zijn aanbeveling heeft omringd”.⁶⁵ De hevigheid van de discussie leidde tot uitstel, waardoor pas in de raadsvergadering van februari 1938 Timotheus Verschuur (1886-1945) als nieuwe voorzitter werd gekozen.

Uit het “reglement op de partijrechtspraak der R. K. Staatspartij”, blijkt dat de twee besturen op papier de macht in handen hadden.⁶⁶ Door hetzelfde reglement was bepaald dat de raad tegen beslissingen van het dagelijks bestuur bij het partijbestuur in beroep kon gaan; evenzo was het voor de rijkskieskringen weer mogelijk om bij de raad in beroep te gaan tegen beslissingen van het bestuur.⁶⁷ In praktijk, zoals de bovenstaande affaire rondom de opvolging van Goseling echter laat zien, liet de raad niet bepaald met zich sullen. Het dagelijks bestuur ontwierp overigens ook de jaarlijkse begrotingen, die vervolgens weer door het partijbestuur werd vastgesteld. Ook de financiële huishouding van de partij ging echter niet langs een controle van de partijraad.⁶⁸

De kamerfracties, waarvan hier de Eerste Kamerfractie door gebrek aan documentatie buiten beschouwing is gelaten, genoten buiten verkiezingstijd een grote mate van zelfstandigheid. Dat een mate van zelfstandigheid gewenst was, waarschijnlijk met het oog op het voorkomen van belangenverstrengeling, werd al in 1926 met de vaststelling van het eerste partijreglement benadrukt: “[h]et hoogste orgaan der Staatspartij zal [...] niet moeten gaan fungeren als, wat wel genoemd is een “Roomsche Parlement” daar dit zou neerkomen op een bedenkelijke en niet toelaatbare

---

⁶⁴ Algemeen Reglement der RK Staatspartij, 1934, KDC, RKSP, nr. 26, art. 15.

⁶⁵ Notulen partijraad, 18 december 1937, KDC, RKSP, nr. 9, fl. 114-20.

⁶⁶ Algemeen Reglement der RK Staatspartij, 1934, KDC, RKSP, nr. 26, fl. 53, art. 11.

⁶⁷ Ibidem, fl. 34, art 7, lid 3.

⁶⁸ Ibidem, art. 37.

aantasting van de zelfstandigheid der Kamerfracties”.⁶⁹ De fractievoorzitter van de Tweede Kamer had dan ook alleen een adviserende stem in de vergaderingen van zowel het dagelijkse bestuur als het partijbestuur, en was belast met het geven van voorlichtingen omtrent het parlementaire werk in de vergaderingen van de partijraad; iets wat hij ook vaak deed in de vergaderingen van de twee besturen.⁷⁰ Verder behoorden de fractieleden ook tot de adviserende leden van de partijraad.

De enige macht die de besturen volgens het reglement over de fracties hielden was dat in het geval er zetels in de fractie vrij zouden komen—doordat een fractielid bijvoorbeeld minister werd, of met het werk stopte—het nieuwe fractielid toestemming nodig had van het partijbestuur om aan te treden, en dus ook dat hij, “wanneer het Partijbestuur besluit hem daartoe uit te noodigen, voor het lidmaatschap [van de fractie] zal bedanken”.⁷¹ In het geval dat het nieuwe kamerlid zijn positie echter niet wilde opgeven, kon deze vervolgens in beroep gaan bij de partijraad, hetgeen in 1937 ook gebeurde. Aan deze kwestie zal hier nu de aandacht geschonken worden, omdat het een inleiding vormt op het tweede deel, waarin de organisatie van *de Volkskrant* en zijn verhouding tot de RKSP aan bod komt.

De Kwestie Brule: partijverhoudingen en mediarelaties

Na de verkiezingen van 26 mei ging kabinet Colijn III van start op 24 juni 1937. Hierbij moest de RKSP drie vacatures opvullen in de Tweede Kamer, waaronder die van fractievoorzitter door het vertrek van Goseling. Deze werd opgevolgd door Laurentius Deckers (1883-1978), overigens ook degene die het kabinet Colijn V vrijwel meteen na zijn formatie in 1939 afschoot met een breed gesteunde motie van wantrouwen.⁷² Van den Brule, afgevaardigde van de rijkskieskring van Rotterdam, kwam in aanmerking voor de opengevallen plek in de plaats van fractielid Welters, die een ministerpost had ontvangen. Het partijbestuur had echter iemand in gedachte als opvolger voor Welters, en zat dus met een probleem.

Op zaterdag 3 juli 1937 opende Goseling voor de laatste keer als voorzitter de vergadering van het partijbestuur met het gebed. Vervolgens kwam hij al snel tot de

---

⁶⁹ Rapport van de commissie tot Reorganisatie van de Algemeene Bond van RK Rijkskieskringorganisaties in Nederland, 13 maart 1926, KDC, RKSP, nr. 35, fl. 10.

⁷⁰ Algemeen Reglement der RK Staatspartij, 1934, KDC, RKSP, nr. 26, art. 17.

⁷¹ Ibidem, 87, art. 27.

⁷² L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. I. Voorspel* (Den Haag, 1969), 602.

kwestie Brule, waarover hij zei: “het ligt in de logische lijn [...] dat de Heer Welters als Indisch deskundige wordt opgevolgd door den Heer Duyzings”. Duyzings was evenals Welters deskundige op het gebied van “Indische vraagstukken”, en het bestuur zag graag continuïteit van deze expertise in de Kamer. Goseling vreesde echter de mogelijkheid dat Van den Brule zich zou verzetten tegen een advies van het bestuur om voor de positie te bedanken. De controverse die hierdoor kon ontstaan, aangezien de RKSP leiding feitelijk zijn vertrouwen in Van den Brule opzegde, zou kunnen leiden tot “den politieken dood van dezen candidaat”.⁷³ Het was dan ook niet zonder reden dat de bestuursleden de noodzaak tot “strikte geheimhouding” van deze discussie onderstreepten, en dat bestuurslid Berger nog eens bevestigde: “dat er in dit geval een groote strijd te wachten staat”, doelende op de volgende raadsvergadering.⁷⁴

Het beroepsschrift van Van den Brule kwam inderdaad binnen, rond het midden van augustus.⁷⁵ In tegenstelling tot de normale gang van zaken, waarin zo snel mogelijk een bijzondere raadsvergadering bijeen zou zijn geroepen om het beroep te behandelen, gebeurde dit pas in december. De nieuwe kabinetsformatie had binnen de RKSP ook een nieuwe bestuursronde ingeluid, waardoor er nieuwe afgevaardigden van de rijkskieskringen voor de partijraad moesten worden gekozen. Dit had de behandeling van het beroep op de langere baan gezet.⁷⁶ Ondertussen was Van den Brule wel al ruim vier maanden ‘kamerlid onder voorbehoud’, een bizarre situatie die de boel extra pijnlijk maakte, wat het partijbestuur dan ook ten zeerste betreude.⁷⁷

In afwachting van de verkiezing van de nieuwe partijvoorzitter—wat in diezelfde raadsvergadering jammerlijk zou mislukken—opende waarnemend voorzitter Joannes Houben met de christelijke groet de raadsvergadering van 18 december 1937, in één van de zalen van het Jaarbeursgebouw in Utrecht. Houben wijdde daarna eerst enkele woorden aan het afscheid van de partijvoorzitter:

“De vergadering is de eerste zonder Goseling, die met bekwaamheid en doorzicht, toewijding en onbaatzuchtigheid, vertrouwen en moed, onze Partij – en voor een aanzienlijk deel ons Vaderland – heeft gebracht niet alleen tot voor de poorten van een nieuwen tijd, maar binnen zijn veste. Het is niet waar, dat alleen de

---

⁷³ Notulen partijbestuur, 3 juli 1937, KDC, RKSP, nr. 14, fl. 100.

⁷⁴ Ibidem, 100.

⁷⁵ Agenda's en bijlagen partijraad, 18 december 1937, KDC, RKSP, nr. 7, fl. 298.

⁷⁶ Notulen partijraad, 18 december 1937, KDC, RKSP, nr. 9, fl. 106.

⁷⁷ Notulen partijbestuur, 20 november 1937, Notulen partijraad, 18 december 1937, KDC, RKSP, nr. 14, fl. 111.

omstandigheden de geschiedenis maken, de lotgevallen van een Partij, van een volk, kunnen het product zijn van een vrijen, menschelijken geest en van karaktervastheid. [...] Haar [de R. K. Staatspartij] dankbaarheid ligge in de voortzetting van [Goseling's] werk, in het bewaren van den geest van de eenheid in alle gelederen en in de practische beleving der apostolaatsgedachte, die hem ook voor dezen arbeid zoo lief is”.⁷⁸

Aan de eenheid in de gelederen kwam echter weldra een einde, met de overgang tot het volgende agendapunt: het beroep van Van den Brule tegen de beslissing van het partijbestuur om voor zijn zetel te bedanken.

Omdat dit punt besloten werd behandeld was de pers hierbij niet aanwezig. Houben deelde de vergadering echter mede dat: “de dagbladredacteuren, welke in andere hoedanigheid de beraadslagingen zullen mogen bijwonen, aan het vertrouwelijk karakter dezer besprekingen gebonden zijn”. De door het partijbestuur zo gevreesde strijd werd vervolgens geopend toen de heer Baars, net als Van den Brule afgevaardigde van de rijkskieskring Rotterdam, zijn degen met die van Houben kruiste. Baars was blij dat de vergadering besloten was, maar snapte niet waarom het bestuur dan alsnog het beroep van Van den Brule openlijk als agendapunt had geplaatst; een agenda “welke ook aan de redacties van *alle* R. K. Dagbladen in Nederland is toegezonden. De Heer Brule is hierdoor *coram populo* door het P.B. [partijbestuur] uitgenoodigd zijn Kamerzetel te verlaten”.

Nadat Houben beloofde met deze opmerking rekening te houden, wilde hij aan Van den Brule of diens vertegenwoordiger de gelegenheid geven om zijn beroep toe te lichten. Baars, op oorlogspad, liet hierop de waarnemend voorzitter snerend weten dat: “in deze vergadering slechts stemgerechtigde en adviseerende leden van de Partijraad aanwezig zijn, geen *vertegenwoordigers* van den Heer van den Brule”. Baars verklaarde dat hij daarom alleen als afgevaardigde van de kring Rotterdam het woord zou voeren, hoewel inmiddels wel duidelijk was dat hij Van den Brule te vuur en te zwaard zou verdedigen. De heer Nivard, de derde afgevaardigde uit Rotterdam, wierp vervolgens ook zijn gewicht in de strijd, en benadrukte tegenover de raad dat Van den Brule niet voor niets zijn standpunt uitvoerig op papier had gezet. Van den

---

⁷⁸ Notulen partijraad, 18 december 1937, KDC, RKSP, nr. 9, fl. 101. De volgende citaten zijn allen afkomstig uit hetzelfde stuk, dat loopt tot pagina 114. Alle cursiveringen zijn toegevoegd.

Brule's afwezigheid was daarom prijzenswaardig, aangezien het de vergadering in staat stelde openhartig hierover te discussiëren.

Houben, wijs genoeg om verder geen aandacht te besteden aan de Rotterdamse openingszetten, en waarschijnlijk blij dat hij nu kon praten zonder gelijk weer belachelijk gemaakt te worden, ging daarom over tot een uiteenzetting van het standpunt van het bestuur. Hij herhaalde het punt van Goseling uit de bestuursvergadering, en verklaarde dat kennis van zake omtrent "Indische aangelegenheden" in de Tweede Kamer noodzakelijk werd geacht. Waarschijnlijk begaf hij zich op glad ijs, toen hij zijn verhaal vervolgde met een uitleg aan de raad waarom het belang van de kolonie voor Nederland duidelijk boven dat van Rotterdam stond:

"[h]et buitengewoon groote belang van onze overzeesche gebieden voor het Moederland wordt helaas in het bijzonder onder ons Katholieken nog lang niet algemeen beseft. [...] Wij mogen niet vergeten, dat de beteekenis van het kleine Nederland voor een groot deel in Indië ligt; het bezit van deze gebiedsdeelen maakt ons na Engeland tot tweede koloniale mogendheid ter wereld. [...] De vraag, die deze Partijraad zich zal moeten stellen, is deze: Eischt Indië krachtiger verzorging en is de behartiging der speciale Rotterdamsche belangen niet reeds voldoende gewaarborgd? Het afwegen van deze belangen vormt de grondslag van de te nemen belangrijke beslissing".

Houben ging de fout in door de koloniale kaart te spelen. Door het brandpunt van de discussie te richten op de vraag of het rechtvaardig was een regionaal belang ondergeschikt maken aan dat van een nationaal belang, stond het bestuur niet vrij sterk tegenover een vergadering van afgevaardigden van regionale bestuurskringen. Baars' reactie getuigt ervan dat hij hier handig op in speelde, door nog eens te verklaren dat hij er niet stond als "pleitbezorger van den Heer van den Brule, doch [...] uitsluitend [voor] het belang der georganiseerde kiezers die de Partij vormen". En die kiezers waren het, volgens Baars, er helemaal niet mee eens om Van den Brule uit de Kamer te halen. Vreemd genoeg was dit in de persberichten van verschillende rooms-katholieke dagbladen wèl zo naar voren gekomen. Gelukkig was het bestuur inmiddels opgehouden de kiezerswil als manipulatief schermmiddel te gebruiken, zo stelde Baars sarcastisch.

Baars, die zojuist voor een tweede keer had verklaard niet Van den Brule's pleitbezorger te zijn, ging vervolgens toch weer door met een persoonlijke verdediging van Van den Brule: "hoe zal daar de positie zijn van den man die door het hoogste college van zijn partij publiekelijk als niet bekwaam althans als niet gewenscht voor het lidmaatschap van de Tweede Kamer naar huis is gezonden?". Hij voegde hieraan de volgende waarschuwing toe: "het gevolg daarvan zal zijn, dat het besluit met name in Rotterdam veel kwaad bloed zou zetten". Nivard voegde hier aan toe dat aspirant-leden van de partij in Rotterdam zelfs hun definitieve toetreden lieten afhangen van een bevredigende oplossing van de kwestie Brule.

Baars was inmiddels emotioneler betrokken dan hij oorspronkelijk wilde laten blijken, toen hij openlijk constateerde dat hij het toch niet kon nalaten het "persoonlijke element in het geding te brengen", en zijn verdedigingspleidooi besloot met: "[w]ij moeten ook hart hebben voor zijn gezin, dat er onder zou lijden indien deze man als een uitgeknepen citroen op de straat zou worden geworpen". Alsof de inmiddels ellendige positie waarin het bestuur verkeerde nog niet erg genoeg was, nam nu ook de afgevaardigde Van Dungen uit Nijmegen het woord. Hij verklaarde dat door het terugroepen van Van den Brule uit de Kamer "de democratische grondslag onzer Partij danig wordt verzwakt; de rechten der kiezers worden geschonden".

Nivard vatte vervolgens de kern van de oppositie vanuit de raad samen met de laatste retorische vraag: "[is] het noodzakelijk, dat Rotterdam nog 4 jaar op zijn vertegenwoordiger in de Katholieke Kamerfractie wacht; is het niet beter [...] Indië op zijn derden vertegenwoordiger in de Fractie te laten wachten?". Houben zat muurvast, en moest toegeven dat de Indische deskundigheid, hoewel naar zijn persoonlijke mening nog steeds beneden het gewenste peil, momenteel sterker vertegenwoordigd was dan in het verleden. Het mag dan ook niet verrassend zijn, dat de uitslag van de schriftelijke stemming die toen eindelijk volgde, luidde dat:

"het beroep van den Heer van den Brule gegrond wordt verklaard en de beslissing van het Partijbestuur wordt vernietigd met 65 tegen 33 stemmen [waarvan achttien van het bestuur zelf!], waardoor den Heer van den Brule derhalve toestemming is verleend zijn Kamerzetel te blijven bezetten".

Deze confrontatie tussen het partijbestuur en de raad is wederom een aardige illustratie van de machtsverhoudingen binnen de partij. Maar tussen de regels door zegt het ook iets over de verhouding van de dagbladers tot het partijbestuur. Hoewel de pers bij de vergadering niet aanwezig mocht zijn, stond het bestuur wel toe dat redacteurs “in andere hoedanigheid” bleven zitten. Dit gold bijvoorbeeld voor de hoofdredacteur van *de Volkskrant*, die als voorzitter van de Nederlandsche Rooms-Katholieke Journalisten-Vereeniging (NRKJV) ook raadslid was.⁷⁹ Daarnaast was het in die tijd voor kamerleden en andere leidende figuren niet ongewoon om ook nog de functie als redactielid van een krant te bekleden.

Uit het betoog van Baars blijkt dat het partijbestuur had geprobeerd de rooms-katholieke publieke opinie met betrekking tot de kwestie te beïnvloeden. Ten eerste had het bestuur van de bespreking van de kwestie Brule weliswaar een besloten vergadering gemaakt, maar toch aan alle redacties van de rooms-katholieke dagbladers aangekondigd wat het onderwerp van deze besloten bespreking zou zijn. Het leek er sterk op dat het bestuur de politieke dood van Van den Brule hierdoor had willen bevorderen, aangezien dit er in feite op neerkwam dat de partijleiding openlijk verklaarde geen vertrouwen te hebben in één van zijn fractieleden. Mag er hier nog over getwijfeld worden dat dit een bewuste zet was, dan wordt deze twijfel aanzienlijk verkleind doordat er daarnaast persberichten waren verschenen met de boodschap dat “het verdwijnen van den Heer van den Brule [...] in overeenstemming met den wil der kiezers [was]”.⁸⁰ De uitslag van de stemming toonde echter aan dat dit niet bepaald het geval was.

Uit deze zaken blijkt daarom dat de verhouding tussen de partij, de politici in de Tweede Kamer, en de roomse journalistiek niet duidelijk stonden vastgelegd. Daarbij komt dat de inzet van propaganda in die tijd ook nog een andere betekenis had dan na de Tweede Wereldoorlog. Het is misschien wat overdreven om te stellen dat aan het woord ‘propaganda’ tegenwoordig nog steeds de gedachte aan Goebbels kleeft, maar als het tegenwoordig ter sprake komt is het meestal niet in de positieve context waarin het in de jaren dertig nog werd gebruikt. Propaganda was een fundamenteel aspect van de verzuiling, en ook de RKSP had zijn eigen propagandaleider met een eigen centrale propagandadienst. Het vernauwen van het blikveld van partijleden, en van de Nederlandse rooms-katholieken in het algemeen, door middel van manipulerende

---

⁷⁹ Zie ook bijlage III, art. 1, lid n.

⁸⁰ Notulen partijraad, 18 december 1937, KDC, RKSP, nr. 9, fl. 108.

berichten die ervoor moesten zorgen dat zij zich niet buiten hun eigen kring—of zuil—zouden oriënteren, was een normale taak binnen de politieke organisaties.

De hoofdredacteur en ten minste twee vaste medewerkers—dit waren Kamerleden, zie verderop—van *de Volkskrant* waren ook bij de vergadering aanwezig geweest. Het verslag van de partijraad werd op de voorpagina geplaatst. Het was een zakelijk artikel, waarin over het moeilijke verloop van de vergadering geen melding werd gedaan.⁸¹ Dit geeft aanleiding tot de vraag: wat was precies de verhouding tussen *de Volkskrant* en de leiding van de RKSP? Om deze vraag te beantwoorden zal in het volgende hoofdstuk eerst worden ingegaan op de totstandkoming en de organisatie van *de Volkskrant*, alvorens in te gaan op de relatie van het dagblad met de partij. Deze relatie zal overigens ook noodzakelijkerwijs ook in de bedrijfsgeschiedenis van *de Volkskrant* naar voren komen, gezien de belangen van beide organisaties al in een vroeg stadium vervlochten raakten. Na dit alles zal, in een nieuw hoofdstuk, aan bod komen op wat voor manier over de Spaanse Burgeroorlog binnen de partijorganisatie werd gedacht, en vervolgens hoe de burgeroorlog in de berichtgeving van het dagblad naar voren kwam.

---

⁸¹ 'R. K. Staatspartij. Partijraad koos nog geen voorzitter, Van den Brule blijft Kamerlid', *de Volkskrant*, 20 december 1937, 1.

De organisatie en totstandkoming van de Volkskrant

Paus Leo XIII bracht in 1891 de eerste sociale encycliek uit: de *Rerum Novarum*. Dit pauselijk “wetboek van de arbeid” was het fiat voor de totstandkoming van een beter georganiseerde katholieke arbeiders- en vakbondbeweging.⁸² Deze beweging was al in gang gezet met de oprichting van een diocesane arbeiderstandsorganisatie in 1890, die in 1906 verder werd georganiseerd onder de naam Federatie der Diocesane R. K. Volks- en Werkliedenbonden in Nederland.⁸³ Pas in 1909 stond de aartsbisschop toe dat er een nationale vakbond zou komen, van waaruit de erkenning van het meer van de kerk onafhankelijke Bureau voor de R. K. Vakorganisatie volgde. Op de diocesane standsorganisatie hadden de bisschoppen lange tijd hun stempel gedrukt, maar vanaf 1909 tot 1925 vond er ook binnen de standsorganisatie langzaam een afbrokkeling van deze macht plaats. Binnen dit proces van secularisering hoort ook de oprichting van de RKSP als “zuiver staatkundige vereeniging”. Per 1 januari 1925 gingen de twee overkoepelende stand- en vakorganisaties, die al die tijd naast elkaar hadden bestaan, eindelijk samen op in het Rooms Katholiek Werkliedenverbond in Nederland (RKWV).⁸⁴

Vóórdat het zover was, kwam *de Volkskrant* al tot stand als weekblad van de genoemde diocesane federatie, op 2 oktober 1919.⁸⁵ Het is hierdoor deels aan de Nederlandse bisschoppen toe te schrijven dat de ontwikkeling van een van de diocesane federatie onafhankelijk landelijk dagblad een lange tijd werd vertraagd, terwijl dit voor de toenemende organisatie van katholieke arbeiders een logische en ook gewenste stap was.⁸⁶ In zijn boek, dat onder meer om deze reden de veelzeggende titel *De emancipatie van een dagblad. Geschiedenis van de Volkskrant* draagt, schrijft Joan Hemels hierover:

---

⁸² ‘H. Vader hedennacht overleden. “Vrede, vrede o Jezus” zijn laatste woorden’, *de Volkskrant*, 10 februari 1939, 1.

⁸³ Hemels, *De emancipatie van een dagblad. Geschiedenis van de Volkskrant* (Baarn, 1981), 77, 84.

⁸⁴ Ibidem, 84-5. Naar dit verbond wordt hierna gerefereerd als zowel het werkliekenverbond, als de vakbond, als de RKWV. Op een paradoxale wijze was dit tegelijkertijd ook nog een bevestiging van de bisschoppelijke macht; de nationale organisatie van de rooms-katholieke arbeiders was een direct gevolg van het verbod op lidmaatschap van interconfessionele vakbondsorganisaties uit 1912.

⁸⁵ Ibidem, 104.

⁸⁶ Ibidem, 76.

“De maatschappelijke positie van de katholieke arbeiders, alsmede de houding van de burgerlijke katholieke pers tegenover de sociale problematiek, maakten de oprichting van een katholiek arbeidersblad of, wanneer men ook aan de middenstanders dacht, een katholiek volksblad noodzakelijk. De kerkelijke overheid vreesde van een dergelijk blad echter sociale onrust en zag er te lang een bedreiging voor de eenheid onder de katholieken in”.⁸⁷

De katholieke arbeidersorganisatie voerden op dit gebied een strijd op twee fronten. Naar buiten toe, voornamelijk tegen de rivaliserende, en beter georganiseerde socialistische arbeiderspers, maar ook tegen de dagbladpers binnen de eigen zuil. Ook de RKSP streefde natuurlijk naar eenheid onder de katholieke arbeiders omdat deze de kern vormde van het electoraat. Dit kwam op verschillende manieren tot uiting.

De prominente katholieke politicus Petrus Aalberse (1871-1948), bijvoorbeeld, was tijdens zijn tweede periode als kamerlid, van 1925-37, ook de hoofdredacteur van het dagblad *Het Centrum* van 1925-28, en trok als zodanig het blad dichter naar de partij toe.⁸⁸ Tot midden 1936 was Goseling lid van het commissariaat van *De Tijd* en *Het Centrum*—de laatste krant was tegen die tijd samen met *De Tijd* opgenomen in een grotere organisatie.⁸⁹ Bij een andere gelegenheid deed Franciscus Teulings (1891-1966), Tweede Kamerlid van 1929-48, eerste secretaris van de RKSP tussen 1921-46, en één van de kandidaten voor het partijvoorzitterschap na het vertrek van Goseling, in 1928 gelijktijdig een voorstel aan de vereniging van katholieke journalisten aan de ene kant, en aan die van de katholieke dagbladdirecteuren aan de andere, om in samenwerking met de RKSP de versnippering van het katholieke belang tegen te gaan.⁹⁰

Deze versnippering werd hoofdzakelijk veroorzaakt door twee ontwikkelingen. De eerste was de concurrentiestrijd tussen de reeds bestaande katholieke dagbladen. De tweede, die gepaard ging met de eerste, was de weerstand van het episcopaat tegen het idee dat de nationale vakorganisatie één landelijk dagblad zou krijgen voor alle leden. Dit bracht in de ogen van de bisschoppen het risico met zich mee dat de arbeiders zich teveel zouden organiseren als een arbeidersklasse. Het episcopaat was

---

⁸⁷ Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 100.

⁸⁸ Ibidem, 101, en: Lijsten houdende de namen en biografische gegevens van leden van de RK Staatspartij van de Tweede Kamer, KDC, RKSP, nr. 79, fl. 14.

⁸⁹ F. van Vree, *De Nederlandse Pers en Duitsland 1930-1939. Een studie over de vorming van de publieke opinie* (Groningen, 1989), 207-8.

⁹⁰ Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 167.

ondanks de *Rerum Novarum* nog uiterst voorzichtig met dit soort ontwikkelingen, aangezien die niet strookte met de kerkelijke opvatting van een organisch geordende maatschappij. Dit werd in de *Quadragesimo Anno*, een vernieuwde en herziene versie van de *Rerum Novarum* uit 1931, nog een keer bekrachtigd: “[h]et voornaamste doel, het voornaamste streven van de Staat moet daarop gericht zijn de strijd der tegenover elkaar staande klassen te doen eindigen en een eendrachtige samenwerking [...] tot stand te brengen en te bevorderen”.⁹¹ Deze twee ontwikkelingen leidde ertoe dat aan het eind van de jaren twintig het katholieke belang werd vertegenwoordigd door niet minder dan tweeëndertig katholieke dagbladen.⁹²

Op landelijk niveau werd het katholieke dagbladcircuit in de jaren dertig gedomineerd door *De Maasbode*, *De Tijd*, *Het Centrum* en *De Morgen*. De meeste dagbladen waren dus van regionale aard. De landelijke dagbladen richtte zich geen van alle specifiek op de katholieke arbeiders, maar tussen de regionale dagbladen zaten er genoeg die dat wel deden. Daarnaast was er aan het begin van de jaren twintig, de oprichtingsjaren van *de Volkskrant*, ook nog sprake van een economische depressie. Deze gegevens tezamen verklaren ook de vaststelling van Hemels: “[h]et is een wonder dat er onder deze omstandigheden, met deze voorgeschiedenis, toch nog een dagblad *de Volkskrant* gekomen is”.⁹³

Het is daarom weinig verbazend dat voor het oprichten van het dagblad *de Volkskrant*, dat enige tijd naast het gelijknamige weekblad van de diocesane federatie zou komen te bestaan, de benodigde investering uit een andere hoek zou komen dan die van de kerk of de zich nog ontwikkelende vakbond.⁹⁴ Het was niemand minder dan Teulings die de financiële middelen beschikbaar stelde—in 1923 was dit een bedrag opgelopen tot 127.108,90 gulden⁹⁵—om op 19 oktober 1920 de N.V. De Volkskrant op te richten. Via deze N.V. zou het dagblad vanaf 1 oktober 1921 verschijnen.⁹⁶ Teulings was één van die figuren die een flink aantal petten droeg. Naast de reeds genoemde politieke functies, werd Teulings via het familiebedrijf C. N. Teuling’s Koninklijke Drukkerijen N. V., opgericht door zijn opa in 1884, tussen

---

⁹¹ ‘Bijzonder Program van Actie der R.K. Staatspartij’, *de Volkskrant*, 26 augustus 1936, 1. En:

‘Quadragesimo Anno en Katholieke Actie’, *de Volkskrant*, 27 oktober 1936, 7.

⁹² Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 167.

⁹³ *Ibidem*, 101, 152.

⁹⁴ Overigens zou na de oprichting van het RKWV in 1925 de benaming *de Volkskrant* voor het weekblad geleidelijk verdwijnen, om plaats te maken voor de titel *Het Verbondsblad* in 1935, wat het in feite ook was. *Ibidem*, 111.

⁹⁵ Daarmee doelende op het werkliedenverbond. *Ibidem*, 186.

⁹⁶ *Ibidem*, 25, 104, 109.

1920-38 de directeur van de afdeling week- en dagbladuitgeverij, en als zodanig directeur van *de Volkskrant*.⁹⁷

Na het samengaan van de diocesane federatie en de vakorganisatie in het RKWV in 1925 kon het idee van een daadwerkelijk onafhankelijk dagblad voor de rooms-katholieke arbeiders verder worden ontwikkeld. De samensmelting maakte de vakbond kapitaalkrachtiger, waardoor de N.V. De Volkskrant zich in de jaren dertig financieel los kon maken van Teulings. Hoewel Teulings al die tijd de scepter zwaaide binnen de N.V., had hij niet geprobeerd de inhoud van de krant te beïnvloeden.⁹⁸ In 1932 werd de N.V. zo gereorganiseerd dat het RKWV, de hierbij aangesloten vakbonden en diocesane bonden, en enkele andere arbeidsinstanties de nieuwe aandeelhouders werden (bijlage IV).⁹⁹ De N.V. verhuisde vervolgens van Teulings' gebouwen in Den Bosch naar Utrecht, waar het RKWV zelf zetelde, en ook zijn eigen drukpers had.¹⁰⁰

Vanaf het moment dat op 15 januari 1935 *de Volkskrant* aldaar voor het eerst van de pers rolde, verkeerde het dagblad eindelijk in positie die de oprichters een slordige veertien jaar eerder voor het dagblad hadden voorzien. Het was nu een landelijk dagblad voor en in handen van de katholieke arbeiders, of althans van hun vertegenwoordigers. Met de financiële onafhankelijkheid van de partijsecretaris van de RKSP werden de banden tussen *de Volkskrant*, de partij en de vakbond echter niet bepaald doorgesneden. Bepaalde personen, die zowel binnen de partij, het dagblad als het werkliedenverbond actief waren, zorgden ervoor dat nauwe banden tussen deze organisaties bleven bestaan. Ten opzichte van het RKWV werden de banden met *de Volkskrant* in ieder geval sterker. Hoe verhiel *de Volkskrant*, nu Teulings niet meer directeur was, zich verder tot de RKSP na de reorganisatie van 1932?

---

⁹⁷ Zie biografische gegevens van Teulings, beschikbaar bij het KDC: <http://www.ru.nl/kdc>, en bij het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (ING): <http://www.inghist.nl/>, en in: Lijsten houdende de namen en biografische gegevens van leden van de RK Staatspartij van de Tweede Kamer, KDC, RKSP, nr. 79, fl. 170. Hemels refereert aan deze uitgeversafdeling als de "N.V. Teuling's Uitgever's Maatschappij". In hoeverre dit een bij de Kamer van Koophandel onafhankelijke geregistreerde maatschappij was, is mij echter niet duidelijk geworden. Zie ook: Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 112.

⁹⁸ Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 173.

⁹⁹ Ibidem, 196. Agenda's voor en verslagen van vergaderingen van aandeelhouders van N.V. De Volkskrant, 18 juni 1935, KDC, N.V. De Volkskrant, nr. 3, fl. 1, en: Financiële jaarverslagen van de directie over 1934, KDC, N.V. De Volkskrant, nr. 5, en: Statuten van N.V. De Volkskrant, 1932, KDC, N.V. De Volkskrant, nr. 671.

¹⁰⁰ Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 199-201. De drukkerij kreeg ook een eigen organisatie: N.V. Lumax.

De verhouding tussen de Volkskrant en de RKSP

De onafhankelijkheid van een dagblad binnen een zuil hing af van de samenstelling van de redactie, en diens relatie met de achterliggende organisatie—in dit geval dus de N.V. De Volkskrant. Joannes B. Vesters (1869-1952) trad in 1920 aan als hoofdredacteur. Hij wordt door Hemels beschreven als de enige “beroepsjournalist” binnen de krant.¹⁰¹ Dit was hij dan ook, in ieder geval tussen 1920-27. Vanaf dat laatste jaar, en daarna in 1929, 1933 en 1939, werd de redactie verder versterkt met zes nieuwe redacteurs die, voor zover ik het heb kunnen natrekken, geen directe verbanden met de partij, noch de kerk of de vakbond onderhielden.¹⁰² Onder deze redacteurs bevond zich ook Jan A. Vesters, de zoon van de hoofdredacteur Joannes Vesters. Hij nam vanaf 1927 de buitenlandpagina's voor zijn rekening.¹⁰³ Tussen 1920-1927 had de redactie bestaan uit, naast Vesters, Henricus Hermans (1874-1949), Charles van de Bilt (1869-1949) en Cornelis Kuiper (1879-1951). Behalve Van de Bilt, die zijn functie neerlegde in september 1937, waren zij allen Tweede Kamerleden van de RKSP tot na 1939. Met de reorganisatie van de N.V. De Volkskrant in 1932 verdwenen deze Kamerleden formeel uit de redactie en werden vaste medewerkers, met als enige verandering dat zij nu officieel niet meer schreven in naam van de redactie, maar hun persoonlijke politieke opinies verkondigden. Het gevolg hiervan was overigens dat er meer eenheid in de redactie kwam.¹⁰⁴

Uit het statuut van N.V. De Volkskrant uit 1932 blijkt dat de Raad van Commissarissen feitelijk de macht in handen had. Hoewel de directie van de N.V. voor het dagelijks bestuur verantwoordelijk was, waren de commissarissen voor een aantal fundamentele zaken verantwoordelijk. Ten eerste, zo luidt het statuut, beslisten zij over het toelaten van aandeelhouders, die “naar het oordeel van den raad van commissarissen naar haar wezen tot de Katholieke arbeidersbeweging behoren”. De directie werd vervolgens gekozen door de algemene vergadering van deze aandeelhouders, maar weer alleen op basis van de voordracht van de commissarissen.

---

¹⁰¹ Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 150.

¹⁰² ‘De eerste twintig jaar... ..en de oorlogstijd’, *de Volkskrant*, 7 mei 1955.

¹⁰³ Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 145. ‘Zes jaar Hitler-regiem, zes jaar kerkvervolging’, *de Volkskrant*, 28 januari 1939, 9, en: J. A. Vesters, *Hakenkruis tegen Kruis. Zes jaar Hitler regiem* (1939), 1-4.

¹⁰⁴ Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 144-152. En: Lijsten houdende de namen en biografische gegevens van leden van de RK Staatspartij van de Tweede Kamer, KDC, RKSP, nr. 79, fl. 37, 81, 98.

Daarnaast besliste het commissariaat ook over de hoogte van het salaris van de directie.¹⁰⁵

Ten tweede hadden de commissarissen de macht om ieder directielid uit zijn functie te ontheffen, en hielden zij toezicht op hun handelingen. Daarbij konden zij, als zij dit wensten, de hoofdredacteur en de directie de toegang tot hun vergadering ontzeggen. Ook had de voorzitter van de vergadering van aandeelhouders—de voorzitter van het commissariaat—in alle geschillen, “waaromtrent niet in deze statuten is voorzien” het laatste woord, en ditzelfde gold voor alle “spoedeisende gevallen”.¹⁰⁶

Ten derde, met betrekking tot de “hoofdredacteur en andere redacteurs”, was slechts opgenomen dat zij “worden benoemd en ontslagen door den raad van commissarissen der vennootschap, die daaromtrent overleg pleegt met de directie”.¹⁰⁷ De retorische vraag die hierbij bijvoorbeeld gesteld kan worden, is of een directielid überhaupt zou protesteren tegen het ontslag van een redacteur, als niet alleen zijn salaris, maar zijn betrekking als directielid afhing van het commissariaat.

Bij dit alles kwam ook nog dat het commissariaat in de jaren dertig bestond uit acht personen. Zes hiervan waren voorzitter of directeur, en de twee anderen secretaris en penningmeester van aandeelhoudende partijen van de N.V. Deze aandeelhoudende partijen waren samen goed voor 72 van de 201 stemmen die de aandeelhouders in totaal bezaten. Aangezien het bij stemmingen meestal om een eenvoudige meerderheid van de stemmen ging, had het commissariaat ook hier een zeker gewicht.¹⁰⁸

Het commissariaat had de boel voor zichzelf goed dichtgetimmerd. Niet dat het in de jaren dertig nodig was om de vele beschermingsmechanismen in werking te zetten. De verhoudingen binnen de N.V. en tussen de N.V. en de dagbladredactie waren mooi in balans. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de toetreding van de nieuwe redactieleden tussen 1929-39, die geen politiek verantwoordelijke functies droegen. Zij waren bekenden uit het werkveld van Vesters, die als voorzitter het NRKJV de nodige mensen kende.¹⁰⁹ Het commissariaat respecteerde dus kennelijk Vester’s keuzes. Een ander voorbeeld is dat C. Ch. van Kessel, de directeur van zowel de N.V. als de drukkerij van *de*

---

¹⁰⁵ Statuten van N.V. De Volkskrant, 1932, KDC, N.V. De Volkskrant, nr. 671, fl. 2.

¹⁰⁶ Ibidem, fl. 4, 6.

¹⁰⁷ Ibidem, fl. 5.

¹⁰⁸ Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 196, en: Financiële jaarverslagen van de directie over 1934, KDC, N.V. De Volkskrant, nr. 5, fl. 4.

¹⁰⁹ Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 102.

Volkskrant tussen 1931-41, met de schriftelijke presentatie van een rapport op 23 juni 1938 het commissariaat adresseerde als zijn “waarde vrienden”.¹¹⁰

Een blik op de samenstelling van commissariaat spreekt vervolgens boekdelen. De voorzitter van het commissariaat was niemand minder dan Adrianus de Bruyn (1887-1968), tevens voorzitter van het RKWV, lid van het dagelijks bestuur van de RKSP tijdens de jaren dertig, en lid van de Eerste Kamer. Van de overige leden was Wilhelmus Andriessen (1894-1978) lid van de Eerste Kamer van 1933-1937, en daarna dertig jaar lang Tweede Kamerlid, en bovendien sinds 1926 lid van het dagelijks bestuur van het RKWV. Leonardus Guit (1884-1937) was alleen aan het begin van de jaren dertig Tweede Kamerlid geweest.¹¹¹ De rest van het commissariaat bestond uit vertegenwoordigers van verschillende vakbonden.

Het tegenbeeld van onkritische afhankelijkheid?

De verbanden die in de bovenstaande twee paragrafen zijn aangetoond, laten zien dat zowel het RKWV als de RKSP goed vertegenwoordigd was binnen *de Volkskrant*. Deze verbanden zijn echter moeilijk op waarde te schatten. *De Volkskrant* was in de jaren dertig een zeer duidelijk verzuilde krant, maar met een relatief onafhankelijke redactie. De kans is echter groot dat de redactieleden ook allemaal partijleden waren. Daarnaast stelde de redactie zich in dienst van het katholieke belang. Dit belang was de richtlijn die in essentie ten grondslag lag aan zowel het dagblad, als de partij en het werkliedenverbond: het verenigen van de katholieke arbeiders. Deze beweging naar eenheid onder de katholieke arbeiders, is een typisch voorbeeld van wat Frank van Vree beschrijft als een “verscheidenheid binnen bepaalde grenzen” van het bredere katholieke verband,¹¹² die hij op de volgende manier uitlegt:

“[t]oetssteen vormde steeds weer de ‘roomse zaak’, de eenheid van het katholieke blok. Deze toetsing geschiedde in laatste instantie door de bisschoppen, die op kerkrechterlijke wijze konden oordelen over wat wel en wat niet katholiek mocht

---

¹¹⁰ C. Ch. Kessel, Plan inzake uitbreiding van het aantal abonnees, 1938, KDC, N.V. De Volkskrant, nr. 630, fl.1.

¹¹¹ Financiële jaarverslagen van de directie over 1934, KDC, N.V. De Volkskrant, nr. 5, fl. 4, en: Lijsten houdende de namen en biografische gegevens van leden van de RK Staatspartij van de Tweede Kamer, KDC, RKSP, nr. 79, fl. 17, 47, 73. Over de opvolging van Guit in 1937 heb ik geen bronnen ter beschikking gehad.

¹¹² Vree, *De Nederlandse Pers en Duitsland*, 196.

heten. Daarmee besliste de kerk uiteindelijk binnen welke grenzen een blad zich kon bewegen”.¹¹³

Op deze bevoegdheid van de kerk met betrekking tot *de Volkskrant* zal hieronder worden teruggekomen. Het mag dus duidelijk zijn dat ‘onafhankelijk’ in de jaren dertig een andere betekenis had dan tegenwoordig. Wat *de Volkskrant* betreft stond hierover formeel niets vastgelegd. *De Volkskrant* plaatste bijvoorbeeld op de voorpagina van 22 mei 1937—vier dagen voor de verkiezingen—de volgende oproep:

“Ondergeteekenden, katholieke Nederlanders, zijn diep overtuigd dat zij handelen in het waarachtig belang van ons land, wanneer zij de R. K. Staatspartij steunen, en ook bij a.s. verkiezingen hun stem uitbrengen op de lijsten dier Partij. Dat het bewaren der staatkundige eenheid door de katholieken in ons land, meer dan ook noodzakelijk is voor de beveiliging van de hoogste geestelijke goederen, staat eveneens bij hen vast”.¹¹⁴

De paginavullende lijst die hieronder volgde bestond uit professoren, hoogleraren, voorzitters; kortom een imponerende en patroniserende lijst van namen en titels die de katholieke arbeiders ervan moest overtuigen dat als deze lieden RKSP stemden, zij dit het beste ook konden doen.

Het punt van een dergelijke oproep is dat het in de context van de verzuiling niks zegt over de verscheidenheid of de onafhankelijkheid van de redactie. Dit was een invulling van de op iedere katholieke organisatie specifiek toegesneden taak om de eenheid te bevorderen. Hier kunnen voorlopig dan ook nog geen conclusies uit worden getrokken, door het probleem dat de banden tussen de drie spelers—partij, vakbond, dagblad—alles behalve formeel waren. Na 1945 zou er een verduidelijking van de relatie tussen *de Volkskrant* en de partij plaatsvinden, toen de fractievoorzitter hoofdredacteur werd, hetgeen voor 1940 nog ondenkbaar was.¹¹⁵ Wat betekende die relatieve onafhankelijkheid van de redactie binnen de katholieke zuil, waar zij zo vol overtuiging tot behoorde?

---

¹¹³ Vree, *De Nederlandse Pers en Duitsland*, 196.

¹¹⁴ ‘Oproep’, *de Volkskrant*, 22 mei 1937, 1.

¹¹⁵ Vree, *De Nederlandse Pers en Duitsland*, 178.

Bezien van de verzuilde context, betekende ‘onafhankelijk’ dat het dagblad nieuws zou brengen voor een brede laag van katholieke arbeiders, maar niet in naam van één van de maatschappelijk betrokken instellingen—het episcopaat, de partij, en het werkliedenverbond. Een priester als hoofdredacteur, die *De Maasbode* in de jaren dertig had, was in het geval van *de Volkskrant* uitgesloten.¹¹⁶ *De Volkskrant* vertegenwoordigde desalniettemin het katholieke belang, dat door Vesters als de volgende richtlijn voor het dagblad werd geformuleerd: “[w]ij moeten niet enkel anti-liberaal, anti-socialistisch en anti-communistisch zijn; we hebben positief katholiek werk te verrichten, een Roomsch geslacht te helpen kweken dat zijn roeping en taak verstaat”.¹¹⁷ *De Volkskrant* was daardoor van groot belang voor juist die instellingen waarvan het een zekere afstand wilde houden. Over deze onafhankelijkheid binnen de zuil concludeert Hemels dan ook:

“*De Volkskrant* koos duidelijk partij vanuit haar relaties met deze instellingen, maar haar partijdigheid leidde niet tot *onkritische afhankelijkheid*. [...] De daaruit voortvloeiende loyale opstelling deed geen afbreuk aan de geloofwaardigheid van *de Volkskrant*, integendeel: het werd van haar verwacht”.¹¹⁸

Van Vree maakt een onderscheid tussen grofweg drie soorten dagbladen: beginselbladen, zuivere partijorganen en loyale dagbladen.¹¹⁹ Op basis van Hemels en Van Vree, zou *de Volkskrant* duidelijk binnen de categorie ‘loyale dagbladen’ vallen. Deze conclusie blijkt echter te mild, wanneer deze gecontrasteerd wordt met een vergadering van het dagelijks bestuur van de RKSP in oktober 1937. Naar aanleiding van het punt “vraagstukken van documentatie en voorlichting”, werd de mogelijkheid besproken om naast de reguliere persconferenties een “meer systematische voorlichting” en “regelmatige voorlichting in kleineren kring” aan de hoofdredacties van *De Maasbode*, *De Vereenigde Katholieke Pers* en *de Volkskrant* te verzorgen.¹²⁰ De eerste secretaris Teulings, de verwezenlijking van de katholieke verzuiling en de

---

¹¹⁶ Vermeulen, *De Maasbode*, 157.

¹¹⁷ Zoals geciteerd door Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 151. Voor de afkomst van het origineel, zie noot 58 op pagina 210.

¹¹⁸ Cursivering toegevoegd. Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 183.

¹¹⁹ Vree, *De Nederlandse Pers en Duitsland*, 178.

¹²⁰ Notulen dagelijks bestuur, 2 oktober 1937, KDC, RKSP, nr. 20, fl. 33. De “Vereenigde Katholieke Pers” was het maandblad van de Nederlandsche Roomsche-Katholieke Journalisten-Vereeniging (NRKJV), waar Vesters op dat moment de voorzitter van was. Zie ook: Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 120.

katholieke mediatycoon—hij zat ook in de redactie van het maandblad van de partij¹²¹—had gedacht aan een:

“meer persoonlijke en particuliere informatie van de hiergenoemde leidende bladen, met het oog op een behoorlijke voorlichting van de openbare meening aangaande het officieele, door de verantwoordelijke Partijleiding gedekte standpunt inzake vraagstukken van algemeen politiek beleid. [Teulings] had zich aanvankelijk gedacht, dat deze voorlichting door sommige leden van het D.B. [dagelijks bestuur] en/of de Partijsecretarissen persoonlijk zou kunnen worden geboden”.¹²²

De Bruyn leek het één en ander te insinueren, toen hij in zijn reactie hierop aangaf dat hij “dit denkbeeld inderdaad van beteekenis [acht], mits voldoende eenheid in deze voorlichting gewaarborgd is”.¹²³ Helaas besloot de vergadering vervolgens om dit idee “persoonlijk” te overleggen met de nieuwe fractievoorzitter. Het dagelijks bestuur wilde er in ieder geval zeker van zijn dat hij, als leider van de “practisch-staatkundigen arbeid in het Parlement”, op de hoogte was van dit initiatief, en het liefst dat hij er ook direct bij betrokken zou raken.¹²⁴ Hoewel er dus bij mijn wetenschap geen bronnen zijn die de uitkomst van dit initiatief positief bevestigen, behoeft het alsnog weinig twijfel te lijden dat dit is wel is gebeurd, gezien de eenstemmigheid van het bestuur op dit punt.

Bovendien zal niemand geprotesteerd hebben tegen het idee om een zo eenduidig mogelijk geluid af te geven naar de kern van het electoraat van de partij, via de twee “leidende bladen”—*De Maasbode* en *de Volkskrant*—die hier bij uitstek van groot belang voor werden geacht. Gezien de goede onderlinge verstandhoudingen, het adembenemende aantal personele unies van allerlei politiek-maatschappelijk verantwoordelijke functies, en dat al deze personen werkten ten bate van het katholieke belang, zullen de voorgestelde besprekingen tussen het dagblad en de partij door eenstemmigheid zijn getekend. Door een gebrek aan formaliteit laat ook hier het werkelijke verloop van deze onderneming slechts over zich speculeren. Maar de heelaard van het voorstel doet niet vermoeden dat er van de redacties veel weerstand zou

---

¹²¹ Notulen dagelijks bestuur, 2 oktober 1937, KDC, RKSP, nr. 20, fl. 34.

¹²² Ibidem, fl. 33.

¹²³ Ibidem, fl. 33-4.

¹²⁴ Ibidem, fl. 34.

worden verwacht. Met de voorwaarde dat er “voldoende eenheid” in deze gesprekken verzekerd zou moeten worden, lijkt De Bruyn vooral te bedoelen dat hij geen zin had in een discussiegroep, maar in een bespreking waarin ervoor zou worden gezorgd dat er een eenduidig signaal uit de leidende bladen zou komen met betrekking tot het beleid in de Kamer. Uit het stilzwijgen van de rest van de vergadering kan alleen maar worden opgemerkt dat zij hier geen probleem verwachtte.

Met het derde blad had de partij ook een sterke troef in handen. *De Vereenigde Katholieke Pers*, was het maandblad van het NRKJV.¹²⁵ De indirecte band met deze organisatie, zou nu via de hoofdredacteur van *de Volkskrant* worden aangehaald in de voorgestelde gesprekken. Via de waaier van ongeveer tweehonderd katholieke journalisten die waren aangesloten bij het NRKJV zou de partij een nog veel breder publiek kunnen bestrijken met nieuws ter bevordering van de rooms-katholieke eensgezindheid.¹²⁶

Het is niet geheel juist, zoals Hemels het verwoordde, dat *de Volkskrant* voor de partij koos. Het leek eerder andersom te zijn; de partij koos naast *De Maasbode* voor *de Volkskrant*. Dit alles sluit echter niet uit dat *de Volkskrant* in zekere mate onafhankelijk was. Het zou echter overdreven zijn het dagblad als het tegenbeeld van onkritische afhankelijkheid te beschrijven. Over de werkelijke onafhankelijkheid zou meer te zeggen zijn geweest als er bijvoorbeeld sprake was geweest van een conflict tussen de redactie en het commissariaat. Het feit dat iets dergelijks kennelijk niet is voorgevallen illustreert alleen maar de eensgezindheid in de gelederen: kennelijk zaten de hoofdredacteur en zijn redactie bijzonder goed op één lijn met de andere twee organisaties. Ook dit is niet verrassend, want hoe anders zou een onafhankelijk—in de zin van ‘eigenzinnig’—hoofdredacteur zichzelf immers staande hebben kunnen houden in een organisatie, waarbij zijn aanstelling en zijn salaris compleet afhankelijk waren van de elite uit het partij- en het vakbondswezen?

Om bepaalde punten van deze eensgezindheid uit te lichten en goed in hun context te kunnen plaatsen, zullen hieraan nog enkele woorden gewijd worden, in een korte vergelijking met een ander dagblad: *De Maasbode*. Dit blad viel immers ook onder de leidende bladen, maar verschilde qua karakter sterk van *de Volkskrant*. Door een blik te werpen op deze verschillen wordt het beeld *de Volkskrant* genuanceerd.

---

¹²⁵ Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 120.

¹²⁶ Vree, *De Nederlandse Pers en Duitsland*, 45.

In het tegenlicht van De Maasbode

Hemels heeft in zijn boek een aardig citaat opgenomen, afkomstig uit een brief die de voormalig hoofdredacteur van het *Dagblad van Noord-Brabant* in 1938 schreef aan Titus Brandsma (1881-1942).¹²⁷ Brandsma was vanaf 1935 geestelijk adviseur van het NRKJV, totdat hij in hetzelfde jaar—waarin hij later zou worden vermoord in Dachau—werd opgepakt vanwege zijn anti-NSB optredens. De positie van geestelijk adviseur was waarschijnlijk een wat vrijere invulling van Brandsma's functie als "censor" bij *De Maasbode*. Hij was daar als censor aangesteld door de bisschop van Haarlem om een oogje in het zeil te houden op de manier waarop door het blad het katholicisme werd uitgedragen.¹²⁸ De voormalig hoofdredacteur schreef mopperend aan Brandsma: "In de katholieke bladen zijn niet de hoofdredacteurs de baas, maar de zakelijke directies. Plus de commissarissen".¹²⁹

Dat "plus de commissarissen", ging zeker op voor *de Volkskrant*. Sterker nog, het was waarschijnlijk één van de weinige dagbladen van omvang die formeel of statutair gezien die macht geheel in handen van het commissariaat legde. *De Volkskrant* vormde hierin een uitzondering binnen bepaalde grenzen. Dit blijkt ook uit Van Vree, wanneer hij stelt: "[d]e katholieke dagbladen waren formeel noch statutair gebonden aan de Rooms-Katholieke Staatspartij, maar aan de kerk. Een krant, die zich hieraan zou willen onttrekken, kon op openlijke tegenwerking rekenen".¹³⁰ Dit was dan ook precies wat er al die tijd sinds 1921 met *de Volkskrant* was gebeurd. Het was dan ook de sterke band van *de Volkskrant* met de partij en het werkliedenverbond, die in eerste instantie de oprichting van de krant, en vervolgens zijn instandhouding en groei mogelijk had gemaakt.

Doordat het commissariaat van de N.V. De Volkskrant zulke sterke banden had met de partij en het werkliedenverbond, waren de relaties in deze driehoeksverhouding directer dan wanneer ook nog de kerk zich zou mengen in de organisatie. In het tegenlicht van *De Maasbode* kan dit verhelderd worden. *De Maasbode* viel voor het dagelijks bestuur van de RKSP ook onder het rijtje van leidende bladen. Deze krant was van oudsher gericht op de meer welvarende

---

¹²⁷ Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 181, 215.

¹²⁸ Vermeulen, *De Maasbode*, 192, 208. Voor biografisch materiaal over Brandsma zie ook het ING, beschikbaar op: <http://www.inghist.nl>.

¹²⁹ Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 181.

¹³⁰ Vree, *De Nederlandse Pers en Duitsland*, 181.

middenklasse, terwijl *De Tijd* alleen werd gelezen door een “smalle bovenlaag van intellectuelen, ondernemers en geestelijken”.¹³¹ Waar echter de partij en de vakbondsorganisatie in *de Volkskrant* duidelijk de boventoon voerde, stond *De Maasbode* veel meer onder de invloed van het episcopaat, wiens praktische aanwezigheid bij *de Volkskrant* juist zo opvallend *ontbrak*. Terwijl *de Volkskrant* zich begin jaren dertig financieel emancipeerde met de verzelfstandiging van zowel de N.V. De Volkskrant als de drukkerij, werden de twee nieuwe drukpersen van *De Maasbode* in 1929 voor hun ingebruikname bijvoorbeeld nog gezegend door de bisschop van Haarlem.¹³²

Ook *De Maasbode* werd echter geraakt door het al eerder opgemerkte proces van secularisering in de jaren dertig. Dit wordt duidelijk uit een verandering van het statuut van de N.V. De Courant de Maasbode in 1934. Vóór deze verandering kon de hoofdredacteur van het dagblad alleen benoemd worden met toestemming van de Haarlemse bisschop, en moest hij een priester zijn. Daarna was het alleen nog maar verplicht dat er in ieder geval één priester lid van de hoofdredactie was. De hoofdredactie kon vanaf dat moment uit meerdere personen bestaan, wier toetreding hiertoe verder niet meer afhankelijk was van de bisschop.¹³³ Ondanks deze veranderingen schrijft Vermeulen: “[r]egelmatig gebruikt de geestelijkheid *De Maasbode* als haar spreekbuis of oefent zij invloed uit op het beleid of de inhoud van de krant”.¹³⁴ Dit is bij *de Volkskrant* niet aangetroffen.

Aangezien ook het episcopaat natuurlijk probeerde de eenheid van de rooms-katholieken te bevorderen, werd er vanuit deze hoek voor gezorgd dat de politieke berichtgeving in *De Maasbode* zich geheel conformeerde aan de lijnen die werden uitgezet in de Kamerfractie van de RKSP. Door het feit dat dit onder de auspiciën van de bisschop en een priester gebeurde, werd *De Maasbode* hierdoor sterker gekleurd, en was het ook een meer conservatieve krant.¹³⁵ Aangezien de geestelijkheid in *de Volkskrant* niet een dergelijk aandeel had, werd dit blad minder door de kerk gekleurd. Bovendien maakte het karakter van een dagblad voor katholieke arbeiders het blad bijna per definitie progressiever.

---

¹³¹ Vermeulen, *De Maasbode*, 132-3, 136.

¹³² Ibidem, 145.

¹³³ Ibidem, 192.

¹³⁴ Ibidem, 194.

¹³⁵ Ibidem, 185, 194.

Samen met de toch al moeilijke concurrentiepositie van *de Volkskrant* tussen de gevestigde rooms-katholieke landelijke en regionale dagbladen, vormt dit punt de laatste verklaring waarom er sprake was van een langzame groei van het aantal abonnees op deze krant in de jaren dertig. Het lag aan de conservatieve en anti-socialistische houding van de kerk dat zij zich lange tijd tegen een landelijke eenheidsbeweging van de vakbonden keerde. Deze weerstand vertaalde zich bijvoorbeeld in 1934 naar een verbod van het episcopaat om *de Volkskrant* te voorzien van specifieke regionale nieuwspagina's om op deze manier beter te kunnen concurreren met de regionale dagbladen, en dus meer abonnees te trekken.¹³⁶ Daar kwam bij dat op regionaal niveau naast de dagbladen de vakbonden natuurlijk ook hun eigen krantjes hadden. De hoge heren hadden nu wel een landelijk dagblad weten op te zetten, maar het was niet simpel dit gelijk aan de man te brengen.

Tussen 1936-39 groeide het aantal abonnees daarom gestaag van 23.249 naar 27.238, terwijl *De Maasbode* er tussen 1939-40 49.350 telde.¹³⁷ Om het aantal abonnees van *de Volkskrant* goed in zijn context te plaatsen in vergelijking met de andere dagbladen kunnen de volgende percentages uitkomst bieden. *De Volkskrant* bezat in 1939 ongeveer 31,5% van het marktaandeel van het totaal aantal abonnees op *landelijke katholieke* dagbladen (86.616), en een ongeveer 21% van het marktaandeel van de landelijke *confessionele* dagbladen (129.591). Van het totaal aantal abonnees op *alle* landelijke dagbladen (783.055) bezat *de Volkskrant* 3,5%. Hiermee behoorde het tot de middelgrote landelijke dagbladen. Op *regionaal* niveau moest *de Volkskrant* concurreren met een veelheid aan katholieke dagbladen, die samen ongeveer 33,4% (421.441) van het *totaal* aantal abonnees op *alle regionale* dagbladen (1.267.717) vertegenwoordigden. De 'neutrale' pers bezat hiervan ongeveer 41,6%; de protestanten, liberalen en socialisten of sociaal-democraten deelden de rest. Het aandeel van *de Volkskrant* van het totaal aantal abonnees van *alle regionale en landelijke* (2.050.772) was ongeveer 1,3%.¹³⁸

In de context van de verkiezingen bezien vormde het aantal abonnees van *de Volkskrant* immers een relatief klein aandeel van het totale electoraat in 1937: 1.169.867 van het totaal aantal van 4.059.576 uitgebrachte stemmen ging naar de

---

¹³⁶ Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 162-3, en: Vree, *De Nederlandse Pers en Duitsland*, 358.

¹³⁷ Ibidem, 204, 222.

¹³⁸ Vree, *De Nederlandse Pers en Duitsland*, 49.

RKSP.¹³⁹ Als alle abonnees op *de Volkskrant* daadwerkelijk op de RKSP hadden gestemd, dan waren zij goed voor een kleine 2% van het aantal stemmers.¹⁴⁰

Nu het een en ander rondom de RKSP, *de Volkskrant* en ook de vakbond duidelijk is geworden, is het punt bereikt waarop er kan worden gekeken naar hoe de Spaanse Burgeroorlog in de beraadslagingen van de verschillende partijorganen, en in de berichtgeving van *de Volkskrant* naar voren kwam. Dit zal gedaan worden volgens dezelfde systematiek waarmee ook het voorgaande behandeld is. Eerst zullen de beraadslagingen behandeld worden, waarna de berichtgeving volgt. Uit een vergelijking van deze twee zaken zal in het laatste deel van dit onderzoek een conclusie worden gedestilleerd en vervolgens hieraan interpretatie worden gegeven, mede op basis van wat er tot nu toe is behandeld.

---

¹³⁹ ‘De uitslag der verkiezingen voor de Tweede Kamer’, *de Volkskrant*, 27 mei 1937, 1.

¹⁴⁰ Op 31 december 1936 had *de Volkskrant* 23.249 abonnees; op 31 december 1937 24.636. Er is daarom uitgegaan van het eerste getal. Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 204.

Deel II. Hoofdstuk 4: De RKSP en de Spaanse Burgeroorlog

Wie in de hier gebruikte archieven van de RKSP op zoek gaat naar de Spaanse Burgeroorlog, komt bedrogen uit. Tijdens de periode waarin de burgeroorlog woedde en het dagelijks bestuur, het partijbestuur, de partijraad en de Kamerfractie vergaderden, kwam Spanje slechts één keer ter sprake. Dit gebeurde een relatief lange tijd voordat de burgeroorlog überhaupt goed en wel was uitgebroken op 18 juli 1936; tijdens de zestiende raadsvergadering van 28 februari 1936. Hier gaf fractievoorzitter Aalberse—hij zou kort daarna worden opgevolgd door Goseling—de gebruikelijke “beschouwing over den algemeenen staatkundigen toestand en het parlementaire werk”.¹⁴¹ Aangezien dit de eerste raadsvergadering was van 1936, werd er teruggeblikt op hetgeen er was voorgevallen in de maanden ervoor.

In 1935 was het kabinet Colijn II op 23 juli gevallen over het vraagstuk van de mogelijke noodzaak tot devaluering, waar Colijn zich al langere tijd tegen verzette. Aalberse had Colijn in de Kamer onder druk gezet om een duidelijkere positie in te nemen inzake de economische problematiek—deflatie of devaluering; tot dit laatste zou Colijn pas overgaan eind september 1936. Deze vraag had Colijn gepareerd met een vraag aan Aalberse om een motie van *vertrouwen* ten aanzien van zijn beleid. Nadat de katholieke fractievoorzitter dit had geweigerd, gaven Colijn en de zijnen hun posities op. Aalberse werd vervolgens aangewezen om een nieuw kabinet te vormen. Dit mislukte, en terwijl Colijn II demissionair verder regeerde, bracht Colijn dit oude kabinet met wat kleine wijzigingen weer bijeen. Hierdoor kon slechts acht dagen later op 31 juli Colijn III alweer beëdigd worden, waardoor dit kabinet in feite dus een directe voortzetting van Colijn II en diens economisch beleid was. Hoewel het verzet binnen de RKSP tegen het economisch beleid van Colijn had geleid tot de val van een kabinet, veranderde er in praktijk dus voorlopig nog niks. Daarnaast hadden drie RKSP ministers tegen de wil van Aalberse een portefeuille in Colijn III aanvaard, wat ook tot de nodige rumoer binnen de RKSP had geleid.¹⁴²

Dit hele gebeuren was voor veel van de aanwezigen een aanleiding voor de nodige bedenkingen en kritische vragen. De heer Krol uit Friesland drukte zijn bezorgdheid

---

¹⁴¹ Notulen partijraad, 28 februari 1936, KDC, RKSP, nr. 9, fl. 44, 53-5.

¹⁴² De Rooy, ‘Een zoekende tijd’, 216. Voor precieze data zie ook het ING op <http://www.inghist.nl> en de website <http://www.parlement.com>, een initiatief van het Parlementair Documentatie Centrum (PDC, Universiteit Leiden). En: notulen partijraad, 28 februari 1936, KDC, RKSP, nr. 9, fl. 53-5. En: ‘Partijraad kwam bijeen. Politieke rede van mr. Goseling’, *de Volkskrant*, 16 november 1936, 1.

over de politieke situatie uit in een vergelijking met de positie van de kerk in Spanje. Hoewel hij de parlementaire situatie waarin het kabinet en de katholieke Kamerfractie verkeerde wel kon begrijpen, vond hij de gang van zaken ook “vertrouwensschokkend”. Krol vervolgde: “[i]n Spanje haat het proletariaat grondig de Katholieke Kerk. Die haat kwam voort uit dit [soort] wantrouwen, en dit wantrouwen was daar niet geheel misplaatst”. Deze opmerking was een slag in de lucht, en kreeg dan ook geen bijval. Aalberse wees de vergelijking vervolgens ook af, al voegde hij hieraan toe dat hij moest erkennen “dat er in Spanje wantoestanden zijn, waar de Kerk helaas niet heelemaal buiten staat”.¹⁴³

Meer dan dat was er niet. Wat nog verbazender is, is dat het onderwerp zelfs in de besprekingen van de katholieke kamerfractie niet aan bod is gekomen. Aanvankelijk had ik bij deze vaststelling de nodige twijfels, omdat, in tegenstelling tot elk ander stuk dat hier is bestudeerd, deze notulen met de hand werden geschreven wat de leesbaarheid ervan niet ten goede is gekomen (zie bijlage V). Omdat het niet overal lukte de handschriften te ontcijferen was deze conclusie in eerste instantie niet geheel gerechtvaardigd. De context van de onleesbare passages maakte echter over het algemeen duidelijk waar deze over gingen. Daarnaast werd er door de notulen te vergelijken met de agenda's en de vergaderingen van de andere gremia in dezelfde maanden ook het nodige opgehelderd. Als laatste bleek dat een eveneens verbaasde Maarten Prak, in zijn vergelijkbare onderzoek over de SDAP en de Spaanse Burgeroorlog, tot dezelfde conclusie was gekomen.¹⁴⁴ Al met al kan hier daarom met zekerheid worden gesteld dat binnen de hogere kringen van de RKSP de Spaanse Burgeroorlog geen onderwerp was waar ook maar enigszins de noodzaak van werd ingezien er een politiek standpunt over te formuleren.

Puur op basis van dit gegeven zou de vraag waarom de Spaanse Burgeroorlog geen invloed had op het doorbreken van de antithese beantwoord kunnen worden met het feit dat de oorlog voor de RKSP geen belangrijke rol speelde. De vraag blijft dan: waarom niet? Zeker als de berichtgeving in *de Volkskrant* bestudeerd wordt, zal blijken dat althans in dit orgaan de Spaanse Burgeroorlog wèl een belangrijke rol speelde. In de volgende twee paragrafen zal daarom eerst worden gekeken naar een verklaring voor deze zonderlinge stilte rondom de Spaanse Burgeroorlog in de partijorganen.

---

¹⁴³ Notulen partijraad, 28 februari 1936, KDC, RKSP, nr. 9, fl. 53-5.

¹⁴⁴ Prak, *Buitenlandse Zaken* (1980), 69, 103.

Schitteren door afwezigheid?

Maarten Prak merkt in zijn onderzoek over de afwezigheid van de Spaanse Burgeroorlog in de notulen van de behandelde gremia van de RKSP het volgende op:

“Wellicht gaat [...] hier de verklaring op, dat binnen de partij, of breder gezien de zuil, voldoende consensus heerste bij de gezaghebbende instanties om een aparte koersbepaling overbodig te maken. Men wist zonder verder overleg hoe in dergelijke situaties gereageerd moest worden”.¹⁴⁵

Het kan inderdaad gesteld worden dat de noodzaak tot overleg uitbleef, zeker niet in de laatste instantie, zoals Hendrik Henrichs stelt, doordat: “[i]n het algemeen geldt dat de politieke partijen zich in het parlement nauwelijks bezighielden met wat er in Spanje gebeurde”.¹⁴⁶ In de literatuur die hier is gebruikt, is dan ook slechts één uitspraak van een RKSP-fractielid gevonden, die zich in februari 1937 in de Eerste Kamer uitsprak voor de legitimiteit van de opstand tegen de republiek.¹⁴⁷

Hier moet wel bij worden opgemerkt dat dit gebaseerd is op veelal naar zichzelf verwijzende literatuur, waar een overduidelijk politiek links-geëngageerde stempel op rust (zie bijlage VI). Het gevolg hiervan is dat er in principe enig voorbehoud bij deze stelling moet worden geplaatst, gezien de nadruk meestal niet ligt op het ‘rechtse’, katholieke kamp. Alleen een archiefonderzoek naar de opinies van RKSP-Kamerleden over de burgeroorlog in de handelingen van de Staten Generaal zou daarom daadwerkelijk uitsluitsel kunnen bieden; dit is binnen het bestek van dit onderzoek niet mogelijk geweest.

Het blijft echter tekenend dat in de RKSP beraadslagingen met geen woord werd gerept over de burgeroorlog. Hierbij komt, zoals al eerder is aangegeven, dat de RKSP ernaar streefde om de Kamerfracties zo onafhankelijk mogelijk van de partij te laten opereren, iets wat de beginselprogramma’s en partijreglementen onderstreepte.

---

¹⁴⁵ Ibidem, 69.

¹⁴⁶ Hendrik Henrichs, ‘Nederlanders en Franco’s kruistocht’, in: Maarten-Piet van den Berg, Eelco Beukers en Karin van Lierop (red.), *‘Wat dunkt u van Spanje?’: Nederlanders en de Spaanse Burgeroorlog, 1936-1939* (Amsterdam, 1984), 28.

¹⁴⁷ Braams, Ribbink, en Zwaga (red.), ‘Nederland en de Spaanse Burgeroorlog’, *UHC*, 34.

De combinatie van deze zaken geeft een logische verklaring waarom in ieder geval in de notulen van de Tweede Kamerfractie de Spaanse Burgeroorlog niet ter sprake is gekomen. De fractie werd in de Kamer niet tot stellingname gedwongen doordat de noodzaak hiervoor eenvoudigweg afwezig was, en als dit al zou gebeuren, dan had de fractie genoeg speelruimte om dit zelf in te vullen zonder hierover met de andere partijorganen van gedachte over te wisselen. In die zin is Praks tentatieve conclusie gegrond. Daarbij kan eens te meer worden aangedragen dat bepaalde heren—Goseling op de eerste plaats—van de RKSP zowel parlementaire als bestuurlijke functies bekleedden en dat de mate van consensus binnen de partij, althans op dit punt, werd verstevigd door dergelijke personele unies.

Omgedraaid vormt dit natuurlijk ten dele een verklaring waarom ook binnen de bestuurlijke partijorganen de Spaanse Burgeroorlog in de notulen ‘schitterde’ door afwezigheid. Toch blijft het opvallend dat er op dit niveau niet werd gesproken over de lotgevallen van de geloofsgenoten in Spanje; zeker wanneer in het volgende hoofdstuk uit de berichtgeving van *de Volkskrant* zal blijken hoe dikwijls dramatisch en verschrikkelijk deze waren. Eén van de meer praktische verklaringen hiervoor is dat de partij niet direct was betrokken bij de vele inzamelingsacties die in de periode van de burgeroorlog in Nederland in het leven werden geroepen. Zoveel kan althans geconcludeerd worden uit een even opmerkelijke afwezigheid van enige opmerking hierover.

Ter linkerzijde van het politieke spectrum was het organiseren van hulpacties wél een drukte van belang.¹⁴⁸ Binnen de partijorganen van de SDAP werden bijvoorbeeld mogelijke steunacties gedurende de hele periode van de burgeroorlog besproken. Voor de SDAP had dit veel te maken met de politieke spagaat waarin de partijleiding zich bevond. Met het oog op de toenadering tot de katholieken bleef de partijleiding terughoudend als het ging om het innemen van sterke standpunten inzake de strijdende partijen van de burgeroorlog of het non-interventiebeleid waar de Nederlandse regering aan deelnam, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de CPN.¹⁴⁹ Deze twijfelachtige houding vertaalde zich ook in terughoudendheid van de SDAP-leiding om zich aan te sluiten bij bredere hulporganisatieverbanden, of om zelfstandig grote

---

¹⁴⁸ Voor een uitgebreid overzicht van allerlei soorten acties zie: Prak, *Buitenlandse Zaken* (1980), 54-8, Braams, Ribbink, en Zwaga (red.), ‘Nederland en de Spaanse Burgeroorlog’, *UHC*, 35, 69-75, en: Habold, E. A. (red.), *En Gij... Wat deed jij voor Spanje? Nederlanders en de Spaanse Burgeroorlog 1936-1939* (Amsterdam, 1992), 27-33.

¹⁴⁹ Braams, Ribbink, en Zwaga (red.), ‘Nederland en de Spaanse Burgeroorlog’, *UHC*, 60-1.

inzamelingsacties op te zetten. Dit leidde weer tot onvrede van de achterban van de partij.¹⁵⁰

De SDAP kon desondanks niet om deelname aan steunacties en inzamelingen heen. Hiermee wordt overigens niet gesuggereerd dat de partijleiding zich niks van de situatie in Spanje aantrok, maar dat er sprake was van een duidelijk verschil in prioriteiten. Naast het ontevreden electoraat zat de partij stevig verwickeld in een web van internationale verbanden via de Socialistische Arbeiders-Internationale (SAI), en via hun samenwerking met het Nederlandse Verbond van Vakverenigingen (NVV) bij het Internationaal Verbond van Vakverenigingen (IVV). De SAI en het IVV hadden reeds eind juli 1936 aan hun leden een oproep gedaan om steun aan republikeins Spanje te leveren—men denke vooral aan de PSOE en de UGT.

Deze zaken leverden de nodige meningsverschillen op die in de bestuursvergaderingen en tijdens de partijcongressen werden besproken. Ondanks de bezwaren die de partijleiding had tegen een al te actieve inzet met het opzetten van hulpacties, waren de SDAP en het NVV er overigens alsnog in geslaagd om via allerlei acties behoorlijk wat in te zamelen. In totaal was dit bedrag in februari 1939 opgelopen tot meer dan 330.000 gulden,¹⁵¹ wat omgerekend tegenwoordig ongeveer gelijk zou staan aan 2.715.900 euro. Een waaier aan andere hulpacties voor de Spaanse republiek, georganiseerd door linkse partijen en organisaties, was goed voor een totaal bedrag van ongeveer 280.858 gulden, ongeveer 2.311.461 euro—samen dus iets meer dan vijf miljoen euro. Ter vergelijking: de inzamelingsactie van Samenwerkende Hulporganisaties—bekend van giro 555 en het chatten en bellen met bekende Nederlanders—voor het door aardbevingen getroffen Haïti bracht dit jaar 6.500.000 euro op.¹⁵²

De rest van de links georiënteerde politieke partijen en de manier waarop zij hun hulpacties organiseerden daargelaten, mag het aan de hand van het voorbeeld van de SDAP duidelijk zijn geworden dat over de steunacties het nodige werd genoteerd. Er kan naast de discussies over de politieke dimensie van de hulpacties ook worden

---

¹⁵⁰ Prak, *Buitenlandse Zaken* (1980), 54-8, en: Braams, Ribbink, en Zwaga (red.), 'Nederland en de Spaanse Burgeroorlog', *UHC*, 72-4.

¹⁵¹ Prak, *Buitenlandse Zaken* (1980), 54-8.

¹⁵² Zie ook: www.samenwerkendehulporganisaties.nl. Het bedrag voor Haiti werd overigens nog verdubbeld door de overheid; dit gebeurde in 1939 niet. Los van Samenwerkende Hulporganisaties werd er overigens meer dan honderd miljoen euro opgehaald. In 1939 stond één gulden gelijk aan €8,23 in 2008, zie: www.iisg.nl. Voor het tweede totaalbedrag dat werd opgehaald, zie: Flinterman, 'De CPN en de solidariteitsbeweging', 36, en: Braams, Ribbink, en Zwaga (red.), 'Nederland en de Spaanse Burgeroorlog', *UHC*, 69-72.

gedacht aan de praktische kant; aangezien alles gecoördineerd moest worden werden er commissies ingesteld en oproepen in de verschillende partijbladen geplaatst.

Geen van dit soort zaken komen echter terug in de notulen van de RKSP. Hier kunnen allerlei verklaringen voor worden bedacht. Als er steunacties vanuit katholieke zijde werden ondernomen, dan is het bijvoorbeeld aannemelijk dat dit gebeurde via de traditionele kerkelijke wegen, bijvoorbeeld via collectes. De enige katholieke inzamelingsactie die hier is gevonden was hier inderdaad een voorbeeld van.¹⁵³ Het zou echter ook kunnen dat de RKSP de noodzaak van steunacties niet inzag, nadat duidelijk werd dat de katholieke opstandelingen van alle mogelijke steun werden voorzien via Duitsland en Italië. Een andere mogelijkheid is dat de steunacties werden georganiseerd door andere organisaties, zoals het RKWV. Wat dit soort redeneringen echter hoogst onbevredigend maakt, is dat hier dan alsnog over moest worden gesproken. Juist op dit soort punten konden de kerk, de partij en bijvoorbeeld de katholieke vakbond hun krachten goed bundelen. Hoe het ook zij, op basis van de notulen kan worden gesteld dat de partij niet betrokken was bij dit soort activiteiten, wat aan de stilte rondom de burgeroorlog heeft bijgedragen.

Regionale belangen, een vergadering in Parijs en een adviescommissie

De RKSP oriënteerde zich niet snel op het buitenland als hier geen directe aanleiding voor was, zoals bijvoorbeeld de situatie in Duitsland. Niet alleen hingen de ontwikkelingen in dat land in de jaren dertig als een samenpakkende, donkere wolk boven Nederland; zij hadden ook een directe maatschappelijke weerslag, in de vorm van de opkomst van de NSB. Vandaar dat naast het communisme ook de bestrijding van het nationaal-socialisme in toenemende mate als één van de kerntaken van de RKSP werd gezien.¹⁵⁴ Dat in Spanje de Katholieke Kerk en zijn geestelijken de nodige communistische aanvallen te verduren hadden, en dat er in Nederland een communistische partij bestond die openlijk zijn Spaanse kameraden steunde, was echter niet genoeg om dit specifiek ter sprake te brengen. Dit had er waarschijnlijk mee te maken dat het communisme al sinds oudsher door de RKSP werd bestreden, en dat de strijd in Spanje nog een keer onderstreepte dat hier goed aan werd gedaan.

---

¹⁵³ Braams, Ribbink, en Zwaga (red.), 'Nederland en de Spaanse Burgeroorlog', *UHC*, 35.

¹⁵⁴ Notulen dagelijks bestuur, 17 september 1936, KDC, RKSP, nr. 19, fl. 336.

De hele opzet van de partij in kringen zorgde ervoor dat de nadruk lag op de regionale belangen van deze kringen, hetgeen ook het karakter van de RKSP als volkspartij consolideerde: er moesten veel verschillende groepen met uiteenlopende belangen tevreden worden gehouden. Deze regionale boventoon in de nationale organisatie zorgde voor typische conflicten, waarvan de kwestie Brule ook een voorbeeld is. Hier kwam het regionale belang van de kring Rotterdam vóór het nationale belang in Indië. De RKSP kan daarom in wezen het best beschreven worden als een landelijk en staatkundig georganiseerde verzameling van regionale belangengroepen met dezelfde religieuze overtuiging, zo stelt ook Ed Janssen:

“[d]e bijzondere geaardheid van de RKSP [stond] al bijna bij voorbaat een duidelijk en krachtig partij-standpunt in de weg [omdat] de structuur van de RK Staatspartij totaal geen rekening hield met het bestaan in de moderne maatschappij van standen of klassen, omdat die structuur uitsluitend berustte op territoriale kieskringen. Alleen door een kompromis tussen de vaak zeer uiteenlopende belangen der verschillende sociale groepen zou de eenheid van de RK Staatspartij gekontinueerd kunnen worden”.¹⁵⁵

De RKSP was dan wel Nederlands grootste partij; de vergelijking van Janssen met een roomse hond die vaker alleen blafte dan bijtte mistaat de partij niet.¹⁵⁶

De opmerkelijke stilte rondom de Spaanse Burgeroorlog in de notulen van RKSP organen is onderdeel van een trend, waarmee het thema van buitenlandse zaken werd ontweken. In 1937 kon de kiezer in het verkiezingsprogramma—het “Bijzonder Program van Actie 1937”¹⁵⁷—bijvoorbeeld lezen: “[v]ier groote vraagstukken zijn in dit tijdsgewricht van overheersende beteekenis”: “beveiliging van de positief-christelijke grondslagen onzer samenleving”, “verdediging van het gezin”, “arbeid voor ons volk” en “ordening van het bedrijfsleven”.¹⁵⁸ Slechts één bestuurslid van het partijbestuur had geklaagd “dat iedere uitspraak met betrekking tot het buitenlandsch beleid [ontbreekt]”, terwijl hij “juist thans” een paragraaf van die strekking “van primordiale beteekenis” achtte. De rest van het partijbestuur voelde hier echter niks

---

¹⁵⁵ E. Janssen, ‘De Rooms Katholieke Staatspartij en de Crisis, 1930-1940’, *Jaarboek van het Katholieke Documentatie Centrum* (Nijmegen, 1975), 39-79, aldaar 44.

¹⁵⁶ Janssen, ‘De Rooms Katholieke Staatspartij’, 56.

¹⁵⁷ De definitieve versie is integraal opgenomen als bijlage van agendapunt zes in: Agenda’s en bijlagen partijraad, 14 november 1936, KDC, RKSP, nr. 7, fl. 226.

¹⁵⁸ *Ibidem*, 229-30.

voor.¹⁵⁹ Het typische van het verkiezingsprogramma is dat het in vier punten slechts twee algemene doelstellingen uitdroeg: de bevordering van het Christendom en christelijke waarden—de eerste twee—en een beteugeling van de economische crisis. Aan de afglijdende internationale situatie besteedde het geen aandacht, laat staan aan de positie van de Nederlandse overheid ten opzichte van Spanje. De aandacht was gericht op het bijeen houden van de partij, en richtte zich daarom op binnenlandse aangelegenheden.

Vergeleken met het karakter van andere partijen, was niet alleen de geregionaliseerde opzet van de RKSP oorzakelijk voor een zekere desinteresse in het Spaanse conflict, maar ook het ontbreken van internationale verbanden, zoals een SAI, een Komintern of een buitenlandse ‘moederpartij’, zoals de NSB die had. Overigens volgde de identificatie van de NSB met de Duitse nazipartij, met bijvoorbeeld de overname van de rassenleer en het antisemitisme, pas aan het einde van 1936 en het begin van 1937.¹⁶⁰ Dergelijke verbanden beïnvloedden de agenda’s van deze partijen, en leidden meestal tot een stellingname ten opzichte van de burgeroorlog langs de lijnen die de overkoepelende ideologie van het verband verdedigde. De relatie van de RKSP met de Katholieke Kerk, die in Spanje in de aanloop naar en tijdens de burgeroorlog zwaar onder druk stond, kan als niet-staatkundig hierbij lastig als vergelijkingsmateriaal dienen—bovendien gaf dit kennelijk geen stof voor enige discussie.

Het verband dat zich hier wel voor leent is de vergadering van het *Comité Exécutif du Secrétariat International des Partis Démocratiques d’inspiration chrétienne* (PDIC). Dit verbond van Europese christen-democratische partijen wordt door Alwin Hanschmidt veelzeggend omschreven als: “eine christlich-demokratische “Internationale” zwischen den Weltkriegen”.¹⁶¹ Op negen en tien juli 1938 woonden J. Houben en de partijvice-voorzitter P. J. Witteman als afgevaardigden van de RKSP deze vergadering bij in Parijs. De vergadering loog er niet om: alles met betrekking tot de binnenlandse staatshuishouding werd door de deelnemers op tafel gelegd—toekomstige regeringsplannen, de staatsbegroting, de staatsschuld en de jaarlijkse aflossing, nieuwe wetgeving, werkloosheidscijfers—die met ongeveer 200.000

---

¹⁵⁹ Notulen partijbestuur, 9 januari 1937, KDC, RKSP, nr. 14, fl. 72-5.

¹⁶⁰ De Rooy, ‘Een zoekende tijd’, 219.

¹⁶¹ M. Gehler, W. Kaiser, ‘Transnationalism and Early European Integration: The Nouvelles Equipes Internationales and the Geneva Circle 1947-1957’, *The Historical Journal*, 44, 3 (Cambridge, 2001), 773-798, aldaar: 776.

minder mensen dan het reële aantal door de Nederlanders wel erg positief werden afgeschilderd—in- en uitvoercijfers, etcetera—en, onder een eigen kopje, de buitenlandse politiek. In 1938 zat bij de PDIC helaas geen Spaanse partij meer aangesloten, die deze slaperige vergadering kon wakker schudden. De christen-democratische partij van Spanje, de *Confederación Española de Derechas Autónomas* (CEDA)—de hispanist Johan Brouwer refereerde in 1936 aan deze partij als “de Spaansche boerenbond”¹⁶²—was omstreeks juli 1936 door de nationalistische zijde verboden, waarna deze van het toneel was verdwenen.¹⁶³

Ook zonder Spaanse vertegenwoordiging valt uit het verslag van Houben en Witteman op te maken waarom Michael Gehler en Wolfram Kaiser dit christen-democratisch verbond beschrijven als “politically ineffective”.¹⁶⁴ Met betrekking tot de burgeroorlog kwamen de Franse christen-democraten niet verder dan het uitspreken van de wens, dat zij “hoopt op een vrede zonder overwinning van een der beide partijen”.¹⁶⁵ De Engelse gedelegeerden maakte zich vooral zorgen om de vrachtschepen die onder de Engelse vlag naar Spanje voeren, en daar dikwijls onder mitrailleurvuur kwamen te liggen. De Nederlandse delegatie nam inzake de buitenlandse politiek een wat mysterieus standpunt in:

“[d]en Nederlandschen Katholieken is het opgevallen [...] dat een vervolging van Joden [in Duitsland] tot zulk een algemeen wereld-protest wél heeft aanleiding gegeven, maar dat de vervolgingen, ook in het jongste verleden den Katholieken aangedaan, de groote wereldpers onberoerd lieten. Dit verschil in optreden maant ook tot enige voorzichtigheid en tot het kiezen van zeer zakelijke richtlijnen bij het beleid, wat ten aanzien van dit vraagstuk moet worden gevolgd”.¹⁶⁶

---

¹⁶² Brouwer, *De Spaansche Burgeroorlog*, 69.

¹⁶³ H. Thomas, *The Spanish Civil War*, 66-7, 163-5.

¹⁶⁴ M. Gehler, W. Kaiser, ‘Transnationalism and Early European Integration’, *The Historical Journal*, 773-798, aldaar: 776.

¹⁶⁵ Stukken van de Commissie Advies voor Internationale Vraagstukken, 23 juli 1938, KDC, RKSP, nr. 53, fl. 98-9. Het verschil in datering met het stuk waaraan in de volgende noot is gerefereerd, is veroorzaakt doordat het stuk uit juli 1938 een verslag is van de feitelijke vergadering in Parijs; dat van januari 1939 het rapport van de Nederlandse staatkundige en huishoudelijke situatie dat aan deze vergadering werd gebracht. Het verslag van de vergadering zelf werd “streng vertrouwelijk” in een andere kring behandeld waar de actualiteit ertoe deed, terwijl het rapport aan de vergadering alleen als bijlage ter kennisname aan het partijbestuur werd gegeven; misschien duurde het even voordat het stuk uit het Frans was vertaald.

¹⁶⁶ Agenda’s en bijlagen partijbestuur, 2 januari 1939, KDC, RKSP, nr. 12, fl. 186.

Met “dit vraagstuk” doelden Houben en Witteman op het restrictieve deurbeleid van de Nederlandse regering ten aanzien van de instroom van Joodse vluchtelingen uit Duitsland. Zij leken te suggereren dat *omdat* de wereldpers zich niet erg druk maakte om de vervolgingen van de katholieken, het voor de regering geoorloofd was een zakelijk standpunt tegenover de Joodse vluchtelingen in te nemen. Twee onduidelijkheden maken dit punt problematisch. Ten eerste is het onduidelijk welke vervolgingen zij bedoelen; die van de katholieken in Spanje, of in Duitsland. In Spanje waren in Republikeins gebied de kerken en kloosters onderhevig aan brandschatting, de geestelijken aan marteling en moord; in Duitsland werd sinds de noodverordening na de Rijksdagbrand van 27 februari 1933 naast de communisten ook de katholieken op allerlei manieren het leven onmogelijk gemaakt.¹⁶⁷ Daarnaast blijft het al even vaag op wat voor manier Houben en Witteman het verband legden tussen het regeringsbeleid ten aanzien van het ‘Joodse vraagstuk’, de media-aandacht voor de vervolging van de katholieken en de mening van Houben en Witteman zelf.

Waar de heren echter wel duidelijk in waren, was hun mening over het nut van de vergaderingen van het PDIC. Hierover schreef Witteman in de slotbeschouwing van zijn streng vertrouwelijke verslag aan de leden van de “Commissie van Advies voor internationale vraagstukken”, op 23 juli 1938:

“[h]oewel het nut van dergelijke bijeenkomsten niet willende onderschatten, is ons toch opgevallen dat het hier in hoofdzaak een Fransch initiatief betreft met een sterk anti-fascistisch karakter. Opvallend is bijvoorbeeld, dat over het Russisch gevaar voor Europa met geen woord is gesproken”.¹⁶⁸

De heren van de RKSP hadden op zijn minst gemengde gevoelens over de effectiviteit van het PDIC, mede doordat het onderwerp wat zij belangrijk achtte onderbelicht bleef. Zij waren hier dermate teleurgesteld over, of betwijfelde het nut van de vergadering kennelijk zo sterk, dat zij de mogelijkheid om het onderwerp zelf ter sprake te brengen ook niet aangrepen. Deze weinig actieve houding illustreert eens te meer het ontbreken van een zekere belangstelling—bij afwezigheid van een bepaalde noodzaak

---

¹⁶⁷ Figuurlijk dus; in Duitsland liepen de maatregelen tot dan toe ‘slechts’ op tot omstrepen gevangenisstraffen, zie: ‘Vijf jaar Rijksdagbrand. En vijf jaar katholieken-vervolging. Anti-communistische verordening op katholieke organisaties toegepast’, *De Volkskrant*, 26 februari 1938, 9.

¹⁶⁸ Stukken van de Commissie Advies voor Internationale Vraagstukken, 23 juli 1938, KDC, RKSP, nr. 53, fl. 99.

hiervoor—voor de buitenlandse politiek binnen de hogere RKSP organen. Als laatste moet hier dan nog de aandacht worden geschonken aan de commissie waaraan Houben en Witteman, naast het bestuur, rapporteerde. Kan het bestaan van deze Commissie van Advies voor internationale vraagstukken wel worden verenigd met de stelling dat binnen de RKSP maar weinig mensen warm liepen voor buitenlandse zaken?

De oprichten van een commissie voor internationale aangelegenheden was oorspronkelijk een idee dat aan het dagelijks bestuur werd voorgelegd door Octave Nispen tot Sevenaer (1867-1956), oud-Tweede Kamerlid van 1901-15, Leo Beaufort (1890-1965), Tweede Kamerlid van 1937-46, en van 1948-58 en de voor mij onbekende P. Brom. Zowel het dagelijks bestuur en het partijbestuur waren blij met het voorstel. Zij onderkenden dat de partij een dergelijk specialisme ontbeerde en lieten er geen gras over groeien om van het initiatief een permanente commissie van advies te maken.¹⁶⁹ Deze werd tussen mei en juni gevormd, en door de nieuwe partijvoorzitter Verschuur geïnstalleerd op 7 juli 1938, met als specifieke opdracht de “actuele inhoud onzer neutraliteitspolitiek mede in verband met onze huidige positie ten opzichte van den Volkenbond” te onderzoeken.¹⁷⁰

Het studieonderwerp van de commissie had dus weinig met het conflict in Spanje te maken. Het draaide voornamelijk om kwesties als wat precies de betekenis van Nederlands' neutraliteit inhield in het geval dat er een oorlog met Duitsland zou uitbreken, wat de Nederlandse houding zou moeten zijn als een aanvallend of verdedigend land zou verzoeken om troepenverplaatsing op Nederlandse bodem, hoe Nederlands' neutraliteit zich verhiel tot het lidmaatschap van de Volkenbond en wat voor waarde er überhaupt nog aan het lidmaatschap van de Volkenbond moest worden gehecht. Het uitblijven van economische en militaire sancties tegen Italië nadat dit land in 1935 Abessinië was binnengevallen had tot een grote desillusie geleid.¹⁷¹

---

¹⁶⁹ Agenda's en bijlagen partijbestuur, 19 mei 1938, KDC, RKSP, NR. 12, fl. 146, 153-4. Notulen partijbestuur, 28 mei 1938, KDC, RKSP, nr. 14, fl. 148.

¹⁷⁰ Stukken van de Commissie Advies voor Internationale Vraagstukken, 28 mei 1938, KDC, RKSP, nr. 52, fl. 2.

¹⁷¹ De oorspronkelijke opdracht vindt men in: Stukken van de Commissie Advies voor Internationale Vraagstukken, 11 juli 1938, KDC, RKSP, nr. 53, 21. De uitgewerkte antwoorden van de commissieleden, ingediend tussen 18 augustus en 4 oktober volgen in hetzelfde stuk op 84-96, 100-32, en het eindrapport van 7 januari 1939 op 150-73 (inclusief aanhangsels).

Het bleek echter niet de bedoeling te zijn dat er daadwerkelijk iets met het advies van de commissie zou worden gedaan, anders dan dat dit rapport ter vertrouwelijke kennisgeving aan een select gezelschap zou worden opgestuurd. Naast dat het werk en onderwerp van de commissie verder met zoveel mogelijk geheimzinnigheid werd omhuld, werd er ook ten aanzien van de Kamerfracties nogal wat voorzichtigheid betracht. Partijvoorzitter Verschuur deelde tijdens zijn installatierede van de commissie dan ook nog eens mede:

“het werk dezer commissie niet zal voeren in de richting van taak en verantwoordelijkheid van de Fracties der Partij in de beider Kamers der Staten Generaal. [...] De taak der Commissie is van meet af aan gezien als een van algemeene beoordeeling en documentatie op het gebied van de internationale politieke vraagstukken. [...] Formeel bestaat er derhalve geen band tusschen het werk der Fracties en dat der Commissie, al heeft deze het voorrecht enkele leden dezer Fracties in haar midden te hebben”.¹⁷²

Het aantal fractieleden betrof net iets minder dan de helft—vijf van de elf leden, Nispen tot Sevenaer als oud-Kamerlid niet meegerekend—waarvan er twee in de Eerste Kamer zaten, en van de overige drie Max Bongaerts (1875-1950) lid was van de vaste Commissie van de Tweede Kamer voor Buitenlandse Zaken. Tussen de commissie en de fracties zal dus niet veel frictie zijn geweest.¹⁷³ Na volbrenging van haar taak werd het streng vertrouwelijke rapport naar beide fractiebesturen gestuurd, en alle geheimzinnigheid ten spijt, naar de hoofdredacteurs van de voornaamste rooms-katholieke dagbladen. Verschuur schreef hierover aan de commissie dat:

“op voor misverstand niet vatbare wijze [is] medegedeeld, dat het beslist niet de bedoeling van het dagelijks bestuur is, dat dit advies, citaten of aanhalingen eruit

---

¹⁷² Stukken van de Commissie Advies voor Internationale Vraagstukken, 7 juli 1938, KDC, RKSP, nr. 53, fl. 60.

¹⁷³ Bij de vergaderingen was ook aanwezig H. Kolfschoten, de tweede secretaris van de partij naast Teulings. Hij nam echter geen deel aan het onderzoek of adviesvorming. Zie voor samenstelling van de commissie en biografische gegevens verder: Stukken van de Commissie Advies voor Internationale Vraagstukken, 28 mei 1938, KDC, RKSP, nr. 52, fl. 4. En: lijsten houdende de namen en biografische gegevens van leden van de RK Staatspartij van de Tweede Kamer, KDC, RKSP, nr. 79.

worden gepubliceerd en evenmin, dat wordt openbaar gemaakt, dat dit advies aan het Partijbestuur werd uitgebracht”.¹⁷⁴

Waarschijnlijk was dat laatste nodig om een ruzie met de partijraad te voorkomen; het verleden had geleerd dat geheimzinnigheid niet op prijs werd gesteld.

Het beeld dat van de RKSP in dit hoofdstuk naar voren komt is dat van een, hoe kan het ook anders, verzuilde organisatie. Verzuiling betekende echter niet per definitie desinteresse in buitenlandse ontwikkelingen, wat alleen al blijkt uit de context waarin door de SDAP hulpacties werden opgezet. Door te bekijken hoe de afwezigheid van de Spaanse Burgeroorlog in de RKSP notulen verklaard kan worden, krijgt dit beeld de benodigde diepgang. Het was de RKSP waarschijnlijk eigen dat interesse voor internationale ontwikkeling van buitenaf aan de partij gevoerd moest worden. Het is ergens ook niet opzienbarend dat de RKSP zich voornamelijk bezighield met binnenlandse kwesties. Zijn organisatievorm was hiervoor oorzakelijk. Als grootste partij was de opgaaf om het electoraat bij elkaar te houden al erg groot, zeker bezien in de politieke context. De partijleiding maakte zich er immers zorgen over of het hierin wel zou blijven slagen. Hieruit volgde dat buitenlandse zaken niet bovenaan de lijst van prioriteiten stond.

De commissie vormde hierbij geen uitzondering. De interesse van de RKSP voor buitenlandse aangelegenheden moest van buitenaf worden afgedwongen. Uit de bovenstaande redenen hiervoor komt naar voren dat het bestuur niet het risico op onnodige tegenstellingen binnen de partij wilde lopen, en daarom standpunten over kwesties die hen niet door de noodzaak werden opgedrongen uit de weg ging. Voor de RKSP was er geen noodzaak om een standpunt in te nemen met betrekking tot het conflict in Spanje. Ook in het rapport van de adviescommissie wordt niet gerefereerd aan de situatie in Spanje, en dit heeft er niet aan gelegen dat hier de ruimte of de context voor ontbrak.

In het volgende hoofdstuk zal bekeken worden hoe *de Volkskrant* omging met het nieuws van de Spaanse Burgeroorlog. Het laat zich raden dat hier een ander beeld uit naar voren komt. In de conclusie, die na dit hoofdstuk aan bod komt, zal dan ook worden gekeken naar dit verschil.

---

¹⁷⁴ Stukken van de Commissie Advies voor Internationale Vraagstukken, 14 april 1939, KDC, RKSP, nr. 54, fl. 14.

Intensiteit en beoordeling van de berichtgeving in de Volkskrant

Het nieuws over en uit het buitenland werd in *de Volkskrant* tussen 1936-9 verdeeld over drie pagina's: de voorpagina en de twee buitenlandpagina's. Deze buitenlandpagina's droegen overigens niet de naam "buitenland". Dat het een dergelijke rubriek betrof werd alleen duidelijk uit de berichtgeving zelf, en uit de kolom "In dit nummer" op de voorpagina. Om de intensiteit van de berichtgeving over de Spaanse Burgeroorlog op deze pagina's in *de Volkskrant* te meten en deze te beoordelen is de volgende werkwijze gekozen.

Van *de Volkskrant* zijn alle kranten tussen de periode maart 1936 en mei 1939 bestudeerd. Van de periode tussen januari 1937 en mei 1939 is vastgelegd hoe vaak de Spaanse Burgeroorlog op de voorpagina en de buitenland pagina's verscheen, waarna op basis van deze gegevens een grafiek is geproduceerd. De originele tellingen zijn te vinden in bijlage VI. Hoewel de einddatum van de burgeroorlog op 1 april 1939 is vastgezet, is hier doorgeteld tot en met mei 1939 om de uitloop van de gebeurtenissen mee te nemen.

De berichten tussen het moment dat er voor het eerst over "de burgeroorlog" in *de Volkskrant* werd gesproken—op 20 juli 1936¹⁷⁵—tot december 1936 zijn niet meegenomen in de tellingen. Dit heeft het beeld dat de grafiek geeft nauwelijks vertekend, als men weet dat de frequentie waarmee de Spaanse Burgeroorlog tussen juli en december 1936 in het nieuws kwam eenvoudigweg constant even hoog of hoger was op alle buitenlandpagina's, vergeleken met de resterende jaren. Tegen het einde van 1936, toen een snelle overwinning van één van beide zijden uitbleef, werd pas duidelijk dat de burgeroorlog niet van korte duur zou zijn. Hierdoor veranderde de frequentie van het nieuws. Omdat de weergave van de verandering van de frequentie het doel is van de grafiek, is geteld vanaf januari 1937.

Een tweede reden hiervoor is dat in 1936 in *de Volkskrant* letterlijk de toon werd gezet met hoe er over de burgeroorlog werd geschreven. Dit wordt in de volgende paragraaf uiteengezet. Dit maakte het mogelijk om vervolgens te onderzoeken hoe deze toon zich in de periode 1937-39 ontwikkelde, waarin de frequentie van de

---

¹⁷⁵ 'Spanje in volle burgeroorlog. Spaans Marokko geheel in handen der rebellen', *de Volkskrant*, 20 juli 1936, 1.

berichtgeving een belangrijke rol speelde. Deze ontwikkeling wordt in de laatste twee paragrafen beschreven.

Aan de artikelen die zijn meegenomen in de tellingen zijn de volgende voorwaarden gesteld. Op de voorpagina moest het de kop betreffen, en op de buitenland pagina's het primaire artikel. Niet alle primaire nieuwsartikelen waarbij Spanje in de titel verscheen gingen over de Spaanse Burgeroorlog. De artikelen die zijn meegeteld hadden over het algemeen betrekking op het verloop van de burgeroorlog, specifieke gebeurtenissen, bijvoorbeeld een ooggetuige verslag of een bepaald bombardement, of diplomatieke kwesties als de burgeroorlog hierin centraal stond. Berichten over vergaderingen van de non-interventie commissie, de 'diplomatieke' relatie tussen Franco en de paus, Hitler of Mussolini los van de burgeroorlog zijn bijvoorbeeld niet meegeteld. De vaste column "Vandaag" van J. A. Vesters op de eerste buitenland pagina is ook niet meegerekend als primaire berichtgeving. Het kwam overigens maar zelden voor dat deze column over de Spaanse Burgeroorlog ging als er niet ook een primair nieuwsartikel op één van de buitenland pagina's aan was gewijd. Per pagina is ook als hier meerdere berichten maar één artikel geteld.¹⁷⁶

De Volkskrant verscheen iedere dag behalve zondag, en had op zaterdag een speciale editie; de doordeweekse editie telde in 1937 acht pagina's, en de zaterdageditie twaalf. Vanaf april 1938 werden dit respectievelijk tien en veertien pagina's. Toen de krant medio april 1938 met twee pagina's werd uitgebreid veranderde ook de inrichting van de krant. In de doordeweekse editie verschoven de buitenlandpagina's van pagina vijf en zes naar pagina negen en tien, opvallend genoeg na het sportnieuws, hetgeen De Bruyn en Andriessen "dikwijls het hoofd [deed] schudden", zo vermeld een terugblik op deze periode in *de Volkskrant* van 7 mei 1955.¹⁷⁷ De redactie was echter niet consequent met deze verplaatsing, en af en toe verschenen de buitenlandpagina's toch weer op pagina's vijf en zes. Dit stond meestal in verband met het komen en gaan van andere 'tijdelijke vaste' rubrieken.

In de zaterdageditie werd het buitenland nieuws op pagina elf en twaalf, en na de uitbreiding op pagina dertien en veertien geplaatst. Dit laatste bleef het geval toen het supplement "Tic Tac" in januari 1939 verdween, en de zaterdageditie een nieuw

---

¹⁷⁶ Voor het opzetten van de parameters voor de tellingen is van het onderzoek van Maarten Prak als inspiratiebron dankbaar gebruik gemaakt. Zie: Prak, *Buitenlandse Zaken*, 82-3.

¹⁷⁷ 'De eerste twintig jaar... ..en de oorlogstijd', *de Volkskrant*, 7 mei 1955.

supplement kreeg, opgevuld met de hoofdrubrieken “Arbeidt in schoonheid”, “Jeugdontwikkeling” en “Kiekje”. Over de hele periode gold dat de tweede buitenland pagina bij ‘gebrek aan nieuws’ werd gebruikt voor ander soort berichtgeving die betrekking had op radio programma’s, andere culturele zaken en advertenties. Kleine berichtjes over het buitenland van een paar regels werden dan gebruikt als opvulling. Ook dergelijke berichten zijn niet meegeteld als het onderwerp de burgeroorlog betrof. Het onderscheid tussen de doordeweekse editie en de zaterdageditie, en de plaatsing van de rubriek in de krant is in de grafieken weggelaten. Voor de twee buitenlandpagina’s zijn de algemene noemers “buitenland 1” en “buitenland 2” gebruikt.

Stellig voor Franco: een kruistocht in Spanje

De berichtgeving van *de Volkskrant* was van begin af aan actueel. De krant was hetzelfde jaar nog aangesloten op de telex voor berichten van het Algemeen Nederlandsch Persbureau (ANP).¹⁷⁸ Daarnaast, zo blijkt uit de berichten, haalde de redactie zijn algemene nieuws uit radioberichten van zowel de zijde van de opstandelingen als de republiek, en van een Reuters-correspondent in Barcelona. Hierdoor kon met één dag vertraging op 14 juli worden gelezen dat Calvo Sotelo, de leider van de Spaanse monarchisten, “op beestachtige wijze afgemaakt” was.¹⁷⁹ Twee dagen na het uitbreken van de burgeroorlog op 18 juli—19 juli was een zondag—haalde de burgeroorlog de eerste keer de kop: “Spanje in volle burgeroorlog”.¹⁸⁰

Het duurde niet lang voordat *de Volkskrant* in de berichtgeving zijn favoriete tegenstander onder vuur nam. Dit gebeurde aanvankelijk op de buitenlandpagina’s, maar op 6 augustus moeten de gedoodverfde tegenstanders van de katholieken het ontzien in het eerste hoofdartikel op de voorpagina, getiteld: “Priesters vermoord, zusters gemarteld”. Het betreft een opsomming van moordpartijen waaraan de communisten zich tot die tijd schuldig hadden gemaakt. Een voorbeeld: “[d]e leden van het Rode Volksfront plaatsten [de pastoor] op een hoop takkebossen en schoten hem toen onverwachts dood. De takkebossen werden daarna in brand gestoken, zodat

---

¹⁷⁸ Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 204.

¹⁷⁹ ‘Leider der Spaanse monarchisten vermoord. Op beestachtige wijze afgemaakt’, *de Volkskrant*, 14 juli 1936, 5.

¹⁸⁰ ‘Spanje in volle burgeroorlog. Spaans Marokko geheel in handen der rebellen’, *de Volkskrant*, 20 juli 1936, 1.

van het lijk alleen een verkoolde romp overbleef”. Over “de martelingen waaraan men de kloosterzusters onderwierp [...] wilde spreker zich liever niet uitlaten”.¹⁸¹

Hoewel in het begin de anarchisten ook vaak in dit soort kleurrijke beschrijvingen werden betrokken¹⁸²—zoals: “anarchisten dansen op het altaar”¹⁸³—verdwijnen zij steeds meer naar de achtergrond, en krijgen de communisten de volledige aandacht. De passages die gingen over het verbranden van kerken en excessieve geweldpleging tegen geestelijken werden meestal dik gedrukt. Als de berichtgeving gedurende de jaren van de burgeroorlog wordt gevolgd, dan wordt het al vrij snel duidelijk waarom in sommige kringen zo werd gevreesd voor een communistische revolutie die vanuit Spanje zou overslaan naar andere landen. De katholieke arbeider was immers niet eerder dagelijks geconfronteerd met krantenkoppen die bijvoorbeeld luiden: “Reeds 300 priesters vermoord. Spaanse “regering” meldt successen”.¹⁸⁴

Er is hier vanzelfsprekend niet gepoogd om na te gaan in hoeverre ieder bericht over de communisten in Spanje waarheidsgetrouw was. De discussie over welke excessen van de verschillende partijen in de burgeroorlog meer of minder belangrijk, ‘terecht’ of gruwelijk waren, doet qua karakter sterk denken aan die rondom het geweld dat werd gebruikt in de Kosovo-oorlog eind jaren negentig, maar dan zonder onderwerpen die te maken hebben met etniciteit en genocide. Het gaat er hier echter om dat *de Volkskrant* de wandaden van de communisten eenzijdig belichtte, en bovendien *hun* excessen onder de loep nam—niet zelden tot in het pijnlijkste of gruwelijkste detail. De uitwassen van de nationalistische zijde werden in beduidend mindere mate uitgelicht, en als dit gebeurde varieerde de toon van puur zakelijk tot een openlijke verdediging ervan. De krant berichtte nooit met een ‘schuldbewuste’ toon van het feit dat de partij waarvoor de krant had gekozen zich ook schuldig maakte aan excessen in de burgeroorlog.

Overigens is een kritische blik nooit overbodig, aangezien de krant regelmatig net iets te enthousiast was in zijn berichtgeving. Op 16 december 1936 luidde bijvoorbeeld de titel van het hoofdartikel op de eerste buitenlandpagina: “Een

---

¹⁸¹ ‘Priesters vermoord, zusters gemarteld. Beestachtigheden, door het rode bandietisme bedreven’, *de Volkskrant*, 6 augustus 1936, 1.

¹⁸² ‘Ooggetuigen vertellen. Communisten moorden en plunderen’, *de Volkskrant*, 27 juli 1936, 5.

¹⁸³ ‘Gruwelen in Barcelona. Priesters gedwongen kloosters in brand te steken’, *de Volkskrant*, 28 juli 1936, 1.

¹⁸⁴ ‘Reeds 300 priesters vermoord. Spaanse “regering” meldt successen’, *de Volkskrant*, 10 augustus 1936, 1.

millioen doden in Spanje”,¹⁸⁵ terwijl Hugh Thomas tot een beredeneerd maximum komt van 600.000 slachtoffers die vielen tijdens de burgeroorlog *in totaal*. Een aardig detail dat Thomas hier overigens aan toevoegt is zijn opmerking dat: “[t]his terrible round figure [of a million dead] was first named in a Nationalist press release in 1940. No one has ever revealed how it was arrived at”.¹⁸⁶ Om dit te achterhalen moet er kennelijk nog enkele jaren verder terug in de geschiedenis worden gegaan, of de overeenkomst met getal dat door *de Volkskrant* werd gesuggereerd is gewoon stom toeval. In juni 1937 deed *de Volkskrant* overigens nog een poging, en schatte dit keer het aantal vermoorde burgers in “sovjet-Spanje” alleen op 600.000.¹⁸⁷

De Volkskrant koos stellig en onvoorwaardelijk voor de kant van de opstandelingen. Dat wilde zeggen: er werd gekozen voor Franco. *De Volkskrant* schiep in zijn berichtgeving een sterk geïdealiseerd beeld van de generaal. De complicaties die dit met zich meebracht werden genegeerd, verdraaid of ontkent. Van deze complicaties zullen enkele voorbeelden worden gegeven.

Aan het einde van 1936 verschijnen de eerste berichten waarin Franco wordt geïdentificeerd als de leider van een ware godsdienstoorlog tegen het “godloze communisme”.¹⁸⁸ Zowel achteraf als tijdens de burgeroorlog is als kritiekpunt tegen deze zienswijze opgevoerd dat deze op zijn minst historisch incorrect, en daardoor opportunistisch was.¹⁸⁹ Franco’s slagkracht hing voor een belangrijk deel af van zijn Afrikaanse leger uit Spaans-Marokko; het vreemdelingenlegioen en de Moorse troepen. Salvadó schrijft over dit leger: “[t]hey conducted war as if it was a colonial struggle with the hostile population playing the part of natives and terror used conciously as military and political instrument”.¹⁹⁰ Het is op zijn minst ironisch dat Franco aan het hoofd van een kruistocht werd afgebeeld die werd ondernomen met moslimtroepen die de christelijke legers tijdens de Reconquista met zoveel moeite uit Spanje hadden verdreven.

Dat dit niet alleen gemopper van historici is, blijkt uit de aanklacht die werd geformuleerd door *de Gemeenschap*, een vrijzinnig-katholiek maandblad, die luidde:

---

¹⁸⁵ ‘Een miljoen doden in Spanje. “Generaal Franco, goed katholiek en voorbeeldig huisvader”’, *de Volkskrant*, 16 december 1936, 5.

¹⁸⁶ Thomas, *The Spanish Civil War*, 631-33.

¹⁸⁷ ‘In sovjet-Spanje reeds 600.000 burgers vermoord. Men wordt doodgeschoten als...’, *de Volkskrant*, 25 juni 1937 1937, 5.

¹⁸⁸ ‘Vandaag. Het juiste woord over Spanje’, *de Volkskrant*, 16 december 1936, 5.

¹⁸⁹ Lechner, *Weerspiegeling*, 233.

¹⁹⁰ Salvadó, ‘European Civil Wars’, 116-7.

“[b]ij ons wil het er niet in, dat de kerk in Spanje gered kan worden door generaals, Mooren, Italiaansche en Duitse vrijwilligers en bommen op Guernica”.¹⁹¹ Op het bombardement op Guernica wordt later teruggekomen. *De Gemeenschap* was als katholiek blad opvallend fel tegen Franco gekeerd, en was hierin één van de weinige. Andere meer intellectuele bladen, zoals *De Tijd*, waren hooguit gematigd; hoewel zij niet direct voor Franco kozen waren zij wel sterk tegen de republiek. De berichtgeving in *de Volkskrant* is typerend voor de algemenere manier waarop de Spaanse Burgeroorlog in katholieke dagbladen werd gepresenteerd.¹⁹²

J. A. Vesters deed in zijn vaste column op de buitenlandpagina van *de Volkskrant* een poging om dit probleem corrigeren. Hij stelde dat door het “gewelddadig ingrijpen van Moskou” de nationalisten simpelweg werden gedwongen “hulptroepen te aanvaarden wier motieven met ideële of religieuze bedoelingen niets te maken hebben”.¹⁹³ Twee maanden daarvoor was door *de Volkskrant* nog vastgesteld dat de instroom van nieuw wapentuig naar Franco via Duitsland en Italië de nationalistische zijde een flink overwicht op de republiek had gegeven; in twee maanden tijd was deze blijkbaar vergaan tot “primitieve uitrusting”.¹⁹⁴

Een even lastig, maar actueler probleem werd veroorzaakt door de Duitse steun aan Franco. Hoe kon Franco’s opstand worden gelegitimeerd als hij naast Mooren ook nog gebruikt maakte van materieel en manschappen die werden geleverd door de nationaal-socialistische regering, die in Duitsland katholieken vervolgde. Vesters, die dit probleem onderkende, kwam hier een stuk minder makkelijk uit. Uiteindelijk gooide hij het over dezelfde boeg, en stelde dat Franco gedwongen was de hulp te accepteren uit naam van het noodlijdende Spaanse volk. Aan de andere kant had hij de hulp überhaupt niet kunnen weigeren, omdat de “anti-bolsjewistische tactiek van beide dictaturen [Duitsland en Italië] geen werkloos toezien kan dulden”. Vesters besloot dit betoog met een opmerkelijke vaststelling. Uiteindelijk draaide het niet om de buitenlandse hulp die werd geleverd door de, net als de communisten, al even

---

¹⁹¹ Citaat overgenomen uit: K. Vossen, ‘Nederland en de Spaanse Burgeroorlog’, in: H. Hermans, (e.a.), *Een Nederlandse blik op de Spaanse Burgeroorlog. Una mirada holandesa sobre la Guerra Civil española* (Nijmegen, 2006), 21-33, aldaar: 25-6.

¹⁹² Braams, Ribbink, en Zwaga (red.), ‘Nederland en de Spaanse Burgeroorlog’, *UHC*, 31-2. Lechner, *Weerspiegeling*, 235-82. Voor een voorbeeld van de vinnige pen van Anton van Duinkerken, die op dat moment als hoofdredacteur van *de Gemeenschap* schreef onder het pseudoniem W. M. A. Asselbergs, zie de bijlage op het decembernummer: ‘Wordt Nederland een Tweede Spanje?’, *De Gemeenschap*, 12 (Bilthoven, 1936).

¹⁹³ ‘Vandaag. Het juiste woord over Spanje’, *de Volkskrant*, 16 december 1936, 5.

¹⁹⁴ ‘Duitsland en Italië hebben reeds 500 vliegtuigen geleverd’, *de Volkskrant*, 2 oktober 1936, 5. En: ‘Vandaag. Het juiste woord over Spanje’, *de Volkskrant*, 16 december 1936, 5.

godloze nationaal-socialisten, want: “[h]et Spaanse volk vecht [...] in een strijd waarin de buitenlandse hulp slechts een *indirecte* rol speelt, *onmisbaar* in het oorlogsgeweld dat Moskou ontketend heeft”.¹⁹⁵ Kortom, Vesters kon de vraag niet beantwoorden.

Tegen het einde van 1936 werd duidelijk dat de burgeroorlog niet snel door één van beide partijen zou worden gewonnen. Van de periode die hierna volgde is de intensiteit van de berichtgeving in twee grafieken vastgelegd. De uitkomst hiervan wordt in de volgende paragraaf besproken.

1937: een trage opmars en Guernica

Op de volgende pagina laat de grafiek die de frequentie waarmee op de eerste buitenlandpagina over de Spaanse Burgeroorlog werd bericht een opmerkelijk mooie golfbeweging zien. Het valt meteen op dat uit deze grafiek het beste kan worden afgeleid hoe de aandacht die aan de burgeroorlog werd besteed zich ontwikkelde; er is immers geen maand dat er niet over de burgeroorlog op deze pagina werd geschreven.

De tweede buitenlandpagina geeft een veel rommeliger beeld. Na augustus 1937 zouden er nooit meer dan vijf artikelen per maand aan de burgeroorlog op deze pagina worden besteed. De grafiek onderstreept ook het onvaste karakter van de pagina; deze werd niet altijd voor buitenlands nieuws gebruikt. Toch komt er wel een zekere trend naar voren, die laat zien dat bij een scherpe afname van de berichtgeving op de eerste buitenlandpagina, deze ook afneemt op de tweede, met mei 1938 als uitzondering. Andersom betekende een toename van de berichtgeving op de tweede buitenlandpagina niet per se een stijging op de eerste.

Deze trend is niet meer dan logisch gezien het idee achter een tweede buitenlandpagina. De eerste buitenlandpagina was de leidende pagina wat betreft het buitenlandse nieuws, de tweede werd gebruikt voor extra berichtjes over hetzelfde onderwerp van verschillende aard. Dit betrof nooit uitgebreide achtergrondartikelen, een verdeling die tegenwoordig gangbaar is. Als de burgeroorlog in een bepaalde maand minder in de schijnwerpers stond op de eerste pagina, dan was het daarom logisch dat er ook op tweede minder over bericht werd. Anderzijds, als de burgeroorlog in een bepaalde maand als secundair nieuws werd behandeld, dan kon er

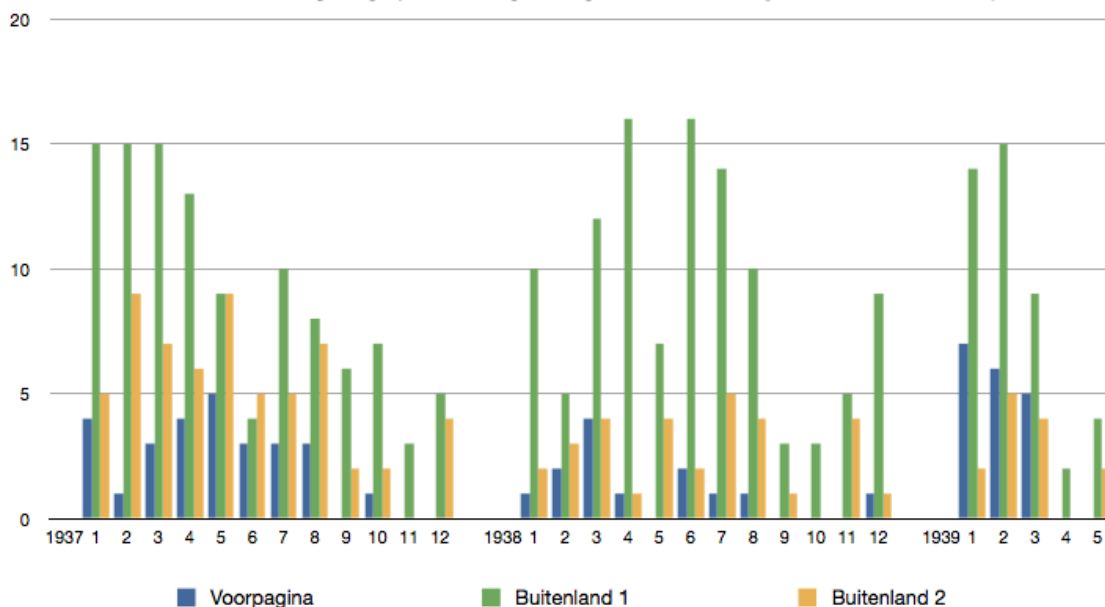
---

¹⁹⁵ ‘Vandaag. Het juiste woord over Spanje’, *de Volkskrant*, 16 december 1936, 5. Omwille van verduidelijking van de vreemde tegenstelling is de cursivering toegevoegd.

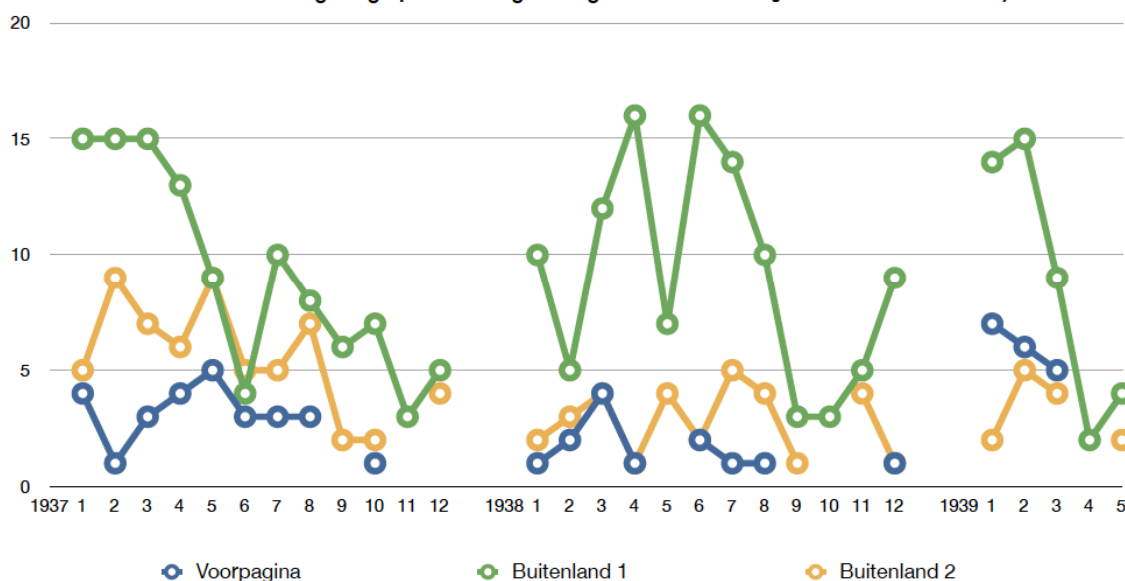

altijd nog op de tweede pagina een berichtje over worden geplaatst, om totale stilte te voorkomen.

Tabel 1: Berichtgeving Spaanse Burgeroorlog in de Volkskrant (januari 1937 - mei 1939)

Tabel 2: Berichtgeving Spaanse Burgeroorlog in de Volkskrant (januari 1937 - mei 1939)

De voorpagina had ook zijn eigen dynamiek. Een voorpagina is uiteraard gevoeliger voor actuele gebeurtenissen die de aandacht opeisen, zoals in 1937 de vlotte taalacquisitie van Prins Bernhard of een treinbotsing bij Woerden.¹⁹⁶ Vandaar dat ook deze grafiek vaker leemtes vertoont. Of de burgeroorlog de kop haalde was afhankelijk van belangrijke gebeurtenissen; bepaalde offensieven, overwinningen en

¹⁹⁶ Treinbotsing bij Woerden. Eén dode, één zwaargewonde', *de Volkskrant*, 8 oktober 1936, 1. En: 'Hoe Prins Berhard onze taal leerde. Wat zijn onderwijzer vertelde', *de Volkskrant*, 9 oktober 1936, 1.

andere opzienbare gebeurtenissen. Hoe minder deze voorkwamen, des te minder verscheen de Spaanse Burgeroorlog op deze pagina.

Vanaf het begin van de burgeroorlog in 1936—hoewel niet zichtbaar in de grafiek—was de frequentie van de berichtgeving even constant als hoog, waarna er in 1937 tot november-december een onmiskenbare daling inzette. De berichtgeving op de voorpagina neemt eerst tot mei nog gestaag toe, totdat deze na augustus geheel verdwijnt, met slechts één bericht in oktober als uitzondering. In deze periode speelden er drie zaken waardoor deze daling verklaard kan worden.

Ten eerste vorderde de opmars van Franco traag. Algemeen gesteld werd er door de opstandelingen een omtrekkende beweging gemaakt. Nadat Franco vanuit Spaans-Marokko zijn rol in het begin van de opstand had gespeeld, was hij in 1936 met het Afrikaanse leger in het zuiden van Spanje geland. In 1937 maakte hij via het zuidwesten—via Andalusië, langs de grens van Portugal—een aansluiting met het gebied dat een andere groep opstandelingen in het westen reeds bezetten. Dit gebied strekte zich uit over het hele noordwesten van Spanje, behalve Baskenland, dat sinds het begin van de oorlog was geïsoleerd. Het gebied van de republiek strekte zich uit langs de oostkust: het hele noordoosten—Catalonië, dat voor een deel grenst aan Frankrijk—dat via een corridor, een deel van Aragon, in verbinding stond met het centrale binnenland van Spanje—Castilië—dat vanaf de oostkust grotendeels in handen was van de republiek.

Met de omtrekkende beweging van de opstandelingen werd dus eerst het hele westen van Spanje veroverd, waarna Baskenland volgde. De toename van de berichtgeving aan het eind van 1937 werd veroorzaakt door het offensief bij Teruel, de belangrijkste stad die de opstandelingen moesten innemen om zo de hele republikeinse corridor in Aragon te veroveren. Op deze manier werd Catalonië geïsoleerd, waarna ongestoord de aanval op Catalonië en Barcelona kon worden ingezet alvorens het offensief te openen op het laatste deel van republikeins Spanje: Madrid en het zuidoosten. De verovering van Teruel luidde dus een nieuwe fase van de burgeroorlog in. Tot december was er daarom behalve in Baskenland sprake van “betrekkelijke starheid aan de fronten”, zo berichtte *de Volkskrant* reeds in april,¹⁹⁷ en zakte de berichtgeving tot die tijd een beetje in.

---

¹⁹⁷ ‘Geruchten over wijziging in de Spaanse toestand’, *de Volkskrant*, 16 april 1937, 5.

Ten tweede kreeg het vertrouwen van *de Volkskrant* in de moraliteit van de godsdienstoorlog van Franco een klap te verduren, toen op 26 april één van de meest bloederige momenten van de burgeroorlog plaatsvond. Dit gebeurde tijdens het offensief dat eerder die maand was begonnen om het noordoosten van Spanje in handen te krijgen. Dit was het moment waar *de Gemeenschap* aan refereerde: het nationalistische bombardement van het Baskische stadje Guernica. Thomas beschrijft dit bombardement als volgt:

“At half-past four in the afternoon, a single peal of church bells announced an air raid. [...] At twenty to five, Heinkels III began to appear, first bombing the town and machine gunning the streets. [...] People began to run from the town. These were also machine gunned. Incendiary bombs [...] were dropped by waves of aircraft arriving every twenty minutes until a quarter-to-eight. The centre of the town was then destroyed and burning. 1,654 people were killed and 889 wounded”.¹⁹⁸

In tegenstrijd met alle berichten van de ooggetuigen van dit bombardement, waaronder die van twintig Baskische priesters, liet de Spaanse nationalistische propagandamachine de dag erna weten dat van het bombardement geen sprake was geweest, en dat de Basken de stad zelf in brand hadden gestoken.¹⁹⁹ Op 30 april werden in *de Volkskrant* de berichten over het bombardement daarom afgedaan als “communistische gruwelpropaganda”.²⁰⁰ Op 4 mei zette de krant in een langer artikel uiteen dat alle sporen van een bombardement in Guernica ontbraken, en omdat er overal aanwijzingen voor brandstichting waren aangetroffen, het stadje waarschijnlijk slachtoffer was geworden van bekwame brandstichters. Uiteraard vermeldde het artikel niet de reden *waarom* de Basken, naast Guernica, ook andere Baskische steden in brand staken.²⁰¹ Eind augustus kwam het dagblad nog één keer op het onderwerp terug. Hierin werd hoofdschuddend vastgesteld dat: “de systematische leugencampagne over Guernica in de niet-katholieke pers (de socialistische pers laten

---

¹⁹⁸ Thomas, *The Spanish Civil War*, 419.

¹⁹⁹ Ibidem, 420.

²⁰⁰ ‘Rechtsen zijn binnengerukt in Guernica’, *de Volkskrant*, 30 april 1937, 5.

²⁰¹ ‘Geen spoor van bommen. Guernica door vlammen verwoest’, *de Volkskrant*, 4 mei 1937, 5.

we als ongeneeslijk buiten beschouwing) lange tijd een zeer schadelijke nawerking voor het nationale Spanje [heeft] gehad”.²⁰²

Deze uithaal naar de socialisten was het laatste weerwoord van *de Volkskrant* in de polemiek die na het bombardement van Guernica was uitgebroken. Het was voor de linkse pers een uitmuntende gelegenheid geweest om zowel de Spaanse opstandelingen als de Nederlandse katholieken er eens flink van langs te geven.²⁰³ Dat *de Volkskrant* met twee berichten in april en mei het onderwerp koeltjes terzijde schoof, had wellicht het een en ander te maken met de derde reden waarom het nieuws over de Spaanse Burgeroorlog in april en mei sterk afnam: de verkiezingen van 26 mei.

Voor de verkiezingen kwam het bombardement op Guernica op een slecht moment. Zoals eerder gesteld maakten de katholieken van buitenlandse kwesties echter geen onnodig breekpunt. Of met betrekking tot Guernica door de RKSP leiding, bijvoorbeeld door De Bruyn of Teulings, aan de redactie van *de Volkskrant* een speciale voorlichting werd gegeven kan helaas niet bevestigd worden. Hierdoor kan aan de daling van de berichtgeving over de burgeroorlog rond de verkiezingstijd geen conclusie verbonden worden.

Aan sociaal-democratische zijde vermoedde men desalniettemin dat de manier waarop de katholieken omgingen met de Spaanse Burgeroorlog had bijgedragen aan de winst van drie zetels die de RKSP boekte na 26 mei. Dit concludeerde de SDAP leiding uit het feit dat hun speciale Spanje-propaganda actie, waarmee zij potentiële kiezers in het katholieke arbeidersbolwerk Limburg had proberen te bereiken, weinig zoden aan de dijk had gezet.²⁰⁴ De sociaal-democraten moesten zich erbij neerleggen dat op het gebied van de dagbladers hetgeen was gebeurd dat de SDAP leiding probeerde te voorkomen: door zich uit te spreken voor de republiek waren zij in hetzelfde hoekje beland met de tegenstanders van de katholieken. Gelukkig was *de Volkskrant* niet te beroerd om dit kort na de verkiezingen nog eens aan de SDAP uit te leggen:

“Bloed en puinhopen, een onmetelijke zee van menselijk lijden vergt deze strijd die voor Moskou niet meer is dan de eerste schermutseling op weg naar het grote

---

²⁰² Opmerking tussen haakjes zoals in artikel. ‘Guernica, de grootste leugen der roden’, *de Volkskrant*, 30 augustus 1937, 5.

²⁰³ Prak, *Buitenlandse Zaken*, 32, 70-1.

²⁰⁴ Prak, *Buitenlandse Zaken*, 70-1.

doel: de communistische wereldrevolutie. Een doel dat de sociaal-democratie waar het Spanje geldt weigert te erkennen, een sociaal-democratie die [...] de democratische rechten en vrijheden van het katholieke Spaanse volk hielp vertrappen en zich daarbij een zware medeverantwoordelijkheid voor het Spaanse bloedbad op de hals haalde”.²⁰⁵

Hierbij moet bedacht worden dat een kritische houding ten opzichte van de gebeurtenissen in Spanje, zoals die door *de Gemeenschap* werd verwoord, uitzonderlijk was. Gematigde bladen, waarvan *De Tijd* als voorbeeld is genoemd, mochten misschien hun twijfels hebben over de fascistische trekken van Franco; dat de republiek veroordeeld diende te worden behoefde geen twijfel te lijden.²⁰⁶ Het is om die reden niet verwonderlijk dat ieder sociaal-democratisch standpunt dat voor de republiek pleitte, en bedoeld was om katholieke kiezers over de streep te trekken, gedoemd was om in deze opzet te falen. Tegen de stormachtige berichtgeving in de katholieke pers over de wandaden van de Spaanse republiek viel met tegenstrijdige ideeën of nuancering moeilijk op te boksen.²⁰⁷ Nuance was sowieso niet bepaald het schermmiddel waarmee in deze verzuilde jaren kiezers werden binnengehaald.

1938-9: een moreel vraagstuk en het einde van de burgeroorlog

Gedurende 1938-9 veranderde er weinig aan de toon van *de Volkskrant*. Franco werd nog steeds gezien, hoewel in wat minder rondborstige bewoordingen omschreven, als verdediger van het katholieke geloof. Daarnaast liet het dagblad nog steeds geen moment onbenut om roden zo zwart mogelijk te maken. Iedere nieuwe stap in de opmars van Franco ging vergezeld van berichten over hoe de bevolking in het nieuw overwonnen gebied had geleden onder het schrikbewind van de rode terreur. Eén van de laatste berichten van dien aard staat in de krant van 6 april 1939. Na de inname van Madrid was bekend geworden dat de madrileense priesters die in handen van de “rode heerschappij” waren gevallen “zelf hun graf [moesten] delven, waarna zij met

---

²⁰⁵ “‘Voor God, Kerk en Spanje’. Waarom Franco naar de wapens greep’, *de Volkskrant*, 17 juli 1937, 1.

²⁰⁶ Braams, Ribbink, en Zwaga (red.), ‘Nederland en de Spaanse Burgeroorlog’, *UHC*, 31-4. Zie ook Lechner’s onderzoek naar berichtgeving in verschillende katholieke bladen: *Weerspiegeling*, 235-282.

²⁰⁷ Zie ook: Prak, *Buitenlandse zaken*, 157.

mitrailleurs werden neergeschoten. Sommige priesters, die slechts lichtgewond waren bij deze fusillade, werden levend begraven”.²⁰⁸

Voor sommige katholieken lezers van *de Volkskrant* bleef het echter onbevredigend dat Franco weliswaar “Spanje bevrijdde van het bolsjewisme”, maar “geen gelegenheid voorbij laat gaan om Hitler te feliciteren met zijn “overwinningen”, die evenzoveel brutale rechtsverkrachtingen zijn”.²⁰⁹ Franco had bijvoorbeeld aan Hitler zijn gelukwensen toegezonden na het succes van de Anschluss.²¹⁰ Op 11 mei 1939, ruim twee maanden na de burgeroorlog, werd dit probleem nog eens aangekaart in een aan de redactie verstuurd brief, die vroeg om een antwoord op de vraag: “[w]aarom laat Franco, bestrijder van het bolsjewisme en beschermer van de godsdienst, zich in met het even verderfelijke nationaal-socialisme?”.²¹¹

Het lijkt zo’n mooie tegenstelling. Is de leider van een katholieke opstand nog wel een katholiek als hij zich laat steunen door een land waarvan de regering zijn eigen katholieken vervolgt, terwijl hij deze steun kan aanwenden om de moorden op katholieken in zijn eigen land te stoppen? De crux zat natuurlijk niet in de beantwoording, maar in de vraag zelf: kon Franco wel de leider van een katholieke opstand worden genoemd? Deze vraag werd echter niet gesteld, zo blijkt uit zowel de vraag als het antwoord van de redactie. Aan Franco’s katholicisme werd eenvoudigweg niet getwijfeld, waardoor het probleem in stand werd gehouden. Het antwoord van de redactie op het probleem luidde als volgt:

“[Nederlandse] katholieken staan naast en achter Spanje’s priesters en gelovigen, die hun bloed offerden voor God en vaderland en die van het nationale Spanje eisen en verwachten: een katholiek Spanje, in elk opzicht. Het is duidelijk dat, indien Franco zijn beloften en zending ontrouw zou worden, of tekort zou schieten, Franco niet langer als leider van het katholieke Spanje beschouwd zou kunnen worden. Daar de H. Vader echter zo dikwijls zijn vertrouwen in den Spaansen

---

²⁰⁸ ‘Priesters levend begraven. De rode terreur in Madrid’, *de Volkskrant*, 6 april 1939, 10.

²⁰⁹ ‘Spanje uiterst moeilijke positie. Vormt het nationaal-socialisme een blijvend gevaar?’, *de Volkskrant*, 11 mei 1939, 9.

²¹⁰ *Ibidem*, 9.

²¹¹ *Ibidem*, 9.

leider uitgesproken heeft, menen we dat het voorbarig zou zijn op dit ogenblik [Franco] ter verantwoording te roepen”.²¹²

Dat het ogenblik waarop dit wel had gekund zich waarschijnlijk nooit heeft voorgedaan, werd hier geconcludeerd uit een interview met C. G. A. Mertens (1918).²¹³ Mertens, afkomstig uit het rijke roomse leven van Limburg, legde in de jaren dertig de basis voor zijn naoorlogse carrière, als, onder andere, voorzitter van voorzitter van de Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond en Eerste Kamerlid van de Katholieke Volkspartij (KVP)—de naoorlogse opvolger van de RKSP. Met betrekking tot de Spaanse Burgeroorlog vertelde Mertens dat voor zover hij wist er maar weinig mensen waren in Limburg die zich echt met de burgeroorlog bezig hielden. Qua representativiteit valt deze opmerking te betwijfelen, aan gezien *de Volkskrant* in Limburg verreweg de meeste abonnees had.²¹⁴

Treffender was echter zijn opmerking over Franco. Mertens heeft naast de burgeroorlog ook de ontwikkeling van het bewind van Franco meegekregen. Toch merkte hij op dat, ondanks dat hij zich er terdege bewust van was dat er genoeg was om Franco aan te rekenen, dit waarschijnlijk in het niet was gevallen bij wat er zou zijn gebeurd als de communisten de burgeroorlog hadden gewonnen. Het is niet de vraag over de mogelijke waar- of onwaarheid van deze opmerking die interessant is—dit is überhaupt geen interessante vraag—maar dat de opmerking laat zien hoe doordrongen een katholiek er kennelijk van kon zijn, en 74 jaar later nog steeds kan zijn, dat in de bestrijding van het communisme zo goed als alles was geoorloofd; dus ook heulen met de Duitse vijand. Dit struikelblok, dat werd gecreëerd door een vereenzelviging van Franco als verdediger van katholicisme, is kennelijk nooit overwonnen.

De rest van het verloop van de burgeroorlog zal hier verder kort worden beschreven. De insluitende manoeuvre van de opstandelingen slaagde medio april 1938, toen Franco’s troepen via Teruel door de corridor braken en de zee bereikten.²¹⁵ Voor het dalpunt in de berichtgeving van mei is geen verklaring gevonden. Tegen augustus gebeurde hetzelfde wat er in 1937 gebeurde: de aandacht verslaptte, en de

---

²¹² Spanje uiterst moeilijke positie. Vormt het nationaal-socialisme een blijvend gevaar?, *de Volkskrant*, 11 mei 1939, 9.

²¹³ Interview met de heer Mertens in Blerick, 5 juni 2010. Zie ook de collectie “Katholieke Kopstukken” van het KDC en de website www.parlement.com van het PDC.

²¹⁴ Hemels, *De emancipatie van een dagblad*, 202.

²¹⁵ ‘Franco’s troepen bereiken de zee. Catalonië is geïsoleerd’, *de Volkskrant*, 16 april 1938, 1.

Spaanse Burgeroorlog verdween van de voorpagina en de tweede buitenlandpagina, tot november-december. In deze periode eiste de annexatie van Sudetenland door Duitsland en daarna de annexatie van Teschen door Polen de aandacht op.²¹⁶ *De Volkskrant* zette overigens in een scherp artikel hun vermoedens uiteen, dat aan de kwestie van Sudetenland, die door Duitsland werd afgeschilderd als een “gevoelskwestie”, ook nog “een grondstoffenkwestie verbonden is”.²¹⁷

De opleving van het nieuws over de burgeroorlog aan het einde van dit jaar loopt parallel met de opening van Franco’s offensief op Catalonië. De strijd in Catalonië werd tussen december 1938 en januari 1939 bijna letterlijk op de voet gevolgd, met nauwkeurige berichten over de voortgang: “Franco’s troepen rukten gisteren weer 10 km op”.²¹⁸ Dit offensief was voor *de Volkskrant* de laatste werkelijk belangrijke gebeurtenis. Met de verovering van Barcelona op 26 januari bestond er bij het dagblad geen twijfel meer wat de uitkomst van de burgeroorlog zou worden. Op 7 februari luidde de kop veelbetekenend: “Einde van de Spaanse Burgeroorlog?”.²¹⁹

De Volkskrant was niet de enige die dit vermoedde. Op 27 februari, nog voordat de laatste veldslagen waren gestreden, erkende Engeland en Frankrijk het bewind van Franco als het wettige gezag in Spanje.²²⁰ De omcirkeling van het centrale gebied van de republiek was toen compleet. Op 28 maart 1939 gaf Madrid zich over, waarna de volgende dag Madrid zijn bevrijders bejubelde.²²¹ In de resterende maanden van april en mei werden er nog artikelen gewijd aan overwinningsintochten, de toekomst van de buitenlandse troepenmachten en de resten van het republikeinse leger. *De*

---

²¹⁶ ‘Chamberlain beraadslaagt te Londen. Rapport uitgebracht aan den koning’, *de Volkskrant*, 17 september 1938, 1. ‘Geen reserve, geen tegenvoorstellen. Praag geeft alles toe’, *de Volkskrant*, 22 september 1938, 1. ‘Hitler’s laatste woord: 1 oktober. “Als Benesj mij Sudeten-land niet geeft ga ik het halen”’, *de Volkskrant*, 27 september 1938, 1. ‘Pools ultimatum aan Praag’, *de Volkskrant*, 1 oktober 1938, 13. ‘Poolse leger bezet district Teschen’, *de Volkskrant*, 3 oktober 1938, 9. ‘Bezetting van Sudetenland door Duitsers voltooid, “vandaag de bitterste dag van ons bestaan”, zegt Praag’, *de Volkskrant*, 11 oktober 1938, 10.

²¹⁷ ‘Waar Hitler niet over spreekt. Grondstoffen in het Sudetengebied zijn van belang’, *de Volkskrant*, 22 september 1938, 9.

²¹⁸ ‘Verbitterde strijd in Noord-Catalonië. Franco’s troepen rukten gisteren weer 10 km op’, *de Volkskrant*, 18 januari 1939, 1. Daarnaast: ‘Franco grijpt rest van Catalonië aan. Rechts offensief is gisteren plotseling geopend’, *de Volkskrant*, 24 december 1938, 5. ‘Franco’s offensief over een frontbreedte van 100 k.m.’, *de Volkskrant*, 30 december 1938, 1. ‘Barcelona wordt geheel omsingeld. Laatste verdedigingslinie voor de stad bezweken’, *de Volkskrant*, 25 januari 1939, 1.

²¹⁹ ‘Einde van de Spaanse Burgeroorlog? Rode “regering” acht voortzetten van de strijd onmogelijk’, *de Volkskrant*, 7 februari 1939, 1. ‘De strijd om Catalonië is geëindigd. “Regering” en troepen naar Frankrijk gevlucht’, *de Volkskrant*, 6 februari 1939, 1.

²²⁰ ‘Franco-bewind erkend als enig wettig gezag. Londen en Parijs handelen samen’, *de Volkskrant*, 28 februari 1939, 9.

²²¹ ‘Madrid bejubelt zijn bevrijders. Spanje’s hoofdstad zonder slag of stoot door Franco bezet’, *de Volkskrant*, 29 maart 1939, 1.

Volkskrant besloot de hele episode op 20 mei 1939 met de woorden: “De Spaanse Burgeroorlog behoort nu tot het verleden, officieel wordt deze krijg heden beëindigd”.²²²

Met het einde van de Spaanse Burgeroorlog is ook het einde van dit onderzoek bereikt. Met betrekking tot de onderzoeksopzet lijkt de kernvraag reeds voor een belangrijk deel te zijn beantwoord; voor de RKSP speelde de burgeroorlog niet bepaald een rol die van wezenlijk belang werd geacht. In de twee delen van dit onderzoek is echter een hoop informatie gegeven, die vragen om een synthese, en een nuancering van de uitkomst. Deze worden nu gegeven, in de volgende conclusie.

---

²²² ‘Het einde van den burgeroorlog. Algemeen overzicht van het begin op 18 juli 1936 tot het einde’, *de Volkskrant*, 20 mei 1939, 6.

Conclusie

In deze conclusie wordt een synthese en een interpretatie gegeven van de onderzoeksresultaten. Deze volgt qua structuur min of meer de lijnen van de onderzoeksopzet; enkele zaken die in de twee delen afzonderlijk werden vastgesteld worden hier samengetrokken. Het is verder een lopend verhaal, waarin achter elkaar ook de hypotheses nog een aan bod komen, en dat besloten wordt met een laatste reflectie op de kernvraag. De onderzoeksopzet zag er samengevat op de volgende manier uit.

In het eerste deel is bekeken welke vorm de organisaties van de RKSP en *de Volkskrant* hadden aangenomen in de jaren dertig, en hoe deze, samen met de leidende personen, zich verhielden tot elkaar en tot de politiek-maatschappelijke context. Het doel hiervan was om een verdere contextualisering te bieden van de politiek-maatschappelijke situatie in jaren dertig. Een onderzoek naar de verhouding tussen de RKSP en *de Volkskrant* was geboden omdat beide een speciaal belang hadden bij de katholieke arbeiders: voor de één was het de kern van het electoraat, voor de ander de bestaansreden. In het tweede deel werd onderzocht hoe beide organisaties reageerden op de Spaanse Burgeroorlog, om vervolgens hier een uitspraak te kunnen doen over de kernvraag: had de Spaanse Burgeroorlog invloed op de binnenlandse politiek van de RKSP, ten aanzien van de doctrine van de uiterste noodzaak?

De RKSP was een behoorlijk democratisch georganiseerde partij. Via de getrapte organisatie in kringen, bestaande uit regionale afgevaardigden, kwam men uiteindelijk bij de twee kleinste 'kringen' die bestonden uit een intiem groepje afgevaardigden; het dagelijks bestuur voor de bestuurlijke kant van de partij, en het fractiebestuur voor de politieke werkzaamheden. De manier waarop de organisatie in elkaar stak, maakte de RKSP echter bij tijd en wijlen een moeilijk bestuurbare machine.

Het was voor het partijbestuur niet altijd even gemakkelijk om een stevige grip op deze machine te houden. Door de organisatiestructuur en ook zijn reglementaire opzet was de partijleiding niet altijd in staat zijn mening door te drijven als men in andere organen het hier niet gelijk mee eens was. Dit gold bijvoorbeeld voor de drie ministers die een ministerpost accepteerden in het nieuwe kabinet, tegen de zin in van

de fractieleider. Ook de relatie tussen de partijleiding en de partijraad was hiervoor illustratief, zoals bleek uit het uitstel van de keuze van een nieuwe voorzitter, en uit de kwestie Brule, waarin het bestuur het onderspit dolf.

Naar buiten toe werd de partij afgeremd door zijn traditionalisme, en leek hij meer op een logge reus die moeite had zijn vuist te ballen. Dit gold bijvoorbeeld voor de vergadering in Parijs, maar meer nog voor de kabinetsval die de partij in 1935 veroorzaakte naar aanleiding van de weigering van Colijn om te devalueren. De partij had Colijn weliswaar op zijn knieën doen vallen; omdat de RKSP niet met een goed alternatief op de proppen kon komen, moest de partij toezien hoe Colijn in korte tijd weer opstond om de draad weer op te pakken. Het was op dat moment binnen de boezem van de partij al lang geen geheim meer dat er vroeg of laat een samenwerking met de socialisten zou moeten worden gezocht. Toch ondernam de partijleiding hiervoor echter geen voortvarende stappen; de reële angst dat de partij dit met het verlies van kiezers zou moeten bekopen hield hen tegen.

De onwil van de partij om met de socialisten samen te werken strookte met de historische context van de jaren dertig. Het eenheidsstreven binnen de katholieke zuil stond immers centraal; een manoeuvre in de richting die hier mogelijk een einde aan zou kunnen maken was natuurlijk ongewenst. Dit eenheidsstreven leidde er ook toe dat standpunten waarover binnen de partij onenigheid bestond of die hiertoe zouden kunnen leiden, moesten worden vermeden. Bovendien moest er voor de RKSP een duidelijke noodzaak zijn die de totstandkoming van een rooms-rode coalitie zou verplichten. In de Spaanse Burgeroorlog werd deze niet gevonden, noch ontstond hierdoor een situatie die de leiding dwong deze te vinden.

De Volkskrant was een onafhankelijke krant binnen bepaalde grenzen. Dit waren de grenzen van het maatschappelijke conglomeraat van katholieke organisaties: de katholieke zuil. Binnen de zuil hadden de RKSP en het RKWV een speciale band met *de Volkskrant*. Het RKWV was de patroon van het dagblad; het dagblad voor het RKWV een emancipatie-ideaal. Voor de RKSP was *de Volkskrant* van belang omdat het dagblad werd gericht aan de kern van het electoraat van de partij. Deze verbanden tussen de organisaties werden gecultiveerd ten bate van het katholieke belang: eenheid binnen de katholieke gemeenschap of zuil. Op bestuurlijk niveau wordt dit duidelijk door de posities die enkele leidende figuren innamen in ogenschouw te nemen.

In dit geval springen bepaalde personen er uit. De Bruyn was lid van het dagelijks bestuur van de RKSP, voorzitter van het commissariaat van N.V. De Volkskrant, voorzitter van het RKWV en Eerste Kamerlid. Andriessen zat ook in het commissariaat, en verruilde daarnaast in 1937 zijn positie als Eerste Kamerlid voor dat als lid van de Tweede Kamer. Bovendien was hij lid van het dagelijks bestuur van het RKWV. Het commissariaat zwaaide binnen het dagblad de scepter, hoewel er niets was dat er op wees dat er onenigheid bestond, aan de ene kant, bij *de Volkskrant* intern, of tussen het dagblad, het werkliedenverbond en de katholieke partij. Daarnaast kan uit de personen van Teulings, Goseling en Aalberse, die nog tevergeefs probeerde hoofdredacteur van *De Maasbode* te worden in 1928, worden afgeleid dat prominente figuren binnen de partij al langer op zoek waren naar een dergelijk middel om de achterban verder te organiseren.

Wat er wel is aangetroffen, zijn nog meer tekenen van eenheidsstreven tussen de partij en het dagblad. Teulings hield zich hier onder andere mee bezig, wat blijkt uit zijn voorstel om enkele leidende katholieke dagbladen, waaronder *de Volkskrant*, dicht bij de partij te houden door de redactie hiervan persoonlijk voor te lichten over de “openbare meening aangaande het officieele, door de verantwoordelijke Partijleiding gedekte standpunt inzake vraagstukken van algemeen politiek beleid”. De Bruyn, de ‘voorzitter’ van de N. V. De Volkskrant was het hier mee eens. Een ander moment waaruit sterk naar voren kwam hoezeer de partij er prat op ging een goede relatie met de dagbladen en zijn hoofdredacteurs te onderhouden, was de beslissing van de partijleiding om het eindrapport van de adviescommissie voor buitenlandse aangelegenheden toe te sturen aan de hoofdredacteurs, terwijl het rapport aan de leden van de partijraad werd onthouden.

Voorts waren er naast de personele unies van De Bruyn en Andriessen ook sprake van directie banden met de Tweede Kamerfractie. Bij *de Volkskrant* werkten, eerst als leden van de redactie, en na 1932 als vaste werknemers drie Tweede Kamerleden, waarvan één tot 1937. Van de andere twee valt C. Kuiper op, aangezien ook hij een bestuurslid was van het RKWV en daarnaast ook lid van het fractiebestuur in de Tweede Kamer. Het andere redacteur-kamerlid H. Hermans kwam ook voort uit het rijk van de arbeid, hoewel hij zijn activiteiten binnen het RKWV beperkte tot regio

Limburg.²²³ Omgekeerd onderhield de redactie van *de Volkskrant* banden met de partij, via het lidmaatschap van de partijraad van *Volkskrant* hoofdredacteur J. B. Vesters. Niet alleen omdat hij als hoofdredacteur sowieso bij de partijraden aanwezig was; hij was ook de voorzitter was van het NRKJV.

Het belang dat de partij hechtte aan *de Volkskrant*, en andersom, komt ook op dit punt volledig overeen met het beeld van de jaren dertig als een verzuilde tijd. De RKSP had geen oplossing voor het probleem, dat als de noodzaak om samen met de SDAP in een kabinet te stappen zich onherroepelijk zou aandienen, er een kans bestond dat dit de grenzen van de katholieke zuil zou aantasten. In de tussentijd bleef de partij dus ‘verzuilen’. *De Volkskrant*, het eerste landelijke dagblad dat de potentie had om het belangrijkste deel van het electoraat verder te organiseren binnen de katholieke zuil, was daarom van grote betekenis. Hans Vermeulen beaamt dit overigens, wanneer hij schrijft:

“[i]n het totale netwerk van de katholieke zuil nemen de dagbladen, als toen nog belangrijkste communicatiemiddel op het gebied van informatievoorziening en opinievorming, een cruciale positie in. Logisch dat de rooms-katholieke elite een stevige vinger in de pap wenste”.²²⁴

Voor alles moeten deze verbanden worden opgevat in de verzuilde orde van deze periode, en waren in die zin niet uitzonderlijk. Omdat er van conflicten tussen het commissariaat, de directie en de redactie van *de Volkskrant* geen sprake lijkt te zijn geweest, kan geconcludeerd worden dat er overeenstemming was over het beleid dat binnen het dagblad werd gevoerd, en in het algemeen over de soort van berichtgeving, alsmede de toon waarmee deze werden geschreven. In een breder verband kan dit ook worden gesteld voor de relatie van de krant met de RKSP en het RKWV. *De Volkskrant* was echter noch een partijblaadje, noch een verbondsblad—bovendien hadden beide organisaties al dergelijke bladen.²²⁵

Toch was het dagblad stevig ingekapseld in de zuil, en liet zich door zijn seculiere karakter in eerste instantie leiden door het werkliedenverbond en de partij, niet door de kerk. Als de krant beïnvloed werd van buitenaf, dan gebeurde dit direct door die

---

²²³ Lijsten houdende de namen en biografische gegevens van leden van de RK Staatspartij van de Tweede Kamer, KDC, RKSP, NR. 79, fl. 81.

²²⁴ Vermeulen, *De Maasbode*, 191.

²²⁵ ‘De eerste twintig jaar... ..en de oorlogstijd’, *de Volkskrant*, 7 mei 1955.

twee; het werd niet gefilterd door het episcopaat, wat bij *De Maasbode* het geval was. Net als *De Maasbode*, en wat dit betreft waarschijnlijk net als ieder andere katholieke krant of organisatie, had *de Volkskrant* als doelstelling het katholieke belang te bevorderen, wat ook blijkt uit hoofdredacteur Vesters. Het gegeven dat het een verzuild dagblad was, was op zichzelf al een reden om bij eenheidsgezindheid onder katholieke arbeiders gebaat te zijn.

Bezien vanuit het perspectief van de doctrine van de uiterste noodzaak, zou een afbraak van de eenheid niet alleen funest zijn voor het katholieke belang, maar zou het voor *de Volkskrant* een vorm van inkomstderving zijn, vergelijkbaar het mogelijke verlies aan stemmers voor de RKSP. De context maakte het niet noodzakelijk dat de partij en het dagblad op dit punt op een officieel samenwerkingsverband aan gingen om dit te voorkomen; dit verband bestond immers al in de vorm van de katholieke zuil en verbanden tussen de leidende personen van de organisaties. Vandaar dat het dagblad enkele dagen voor de verkiezingen propaganda op de voorpagina plaatste om zijn lezers er nog eens van te doordringen voor de RKSP te stemmen. De conflicten die zich binnen de partij voordeden rondom de keuze van een nieuwe voorzitter en de kwestie Brule, werden door het dagblad in het uitgebreide verslag van de partijraad dan ook genegeerd. Alles wijst in de richting dat *de Volkskrant*, of dit nu via persoonlijke relaties werd afgedwongen of in overeenstemming werd besproken, of dat het vanuit een algemeen verzuild motief gebeurde, geen nieuws zou brengen wat de partij ook maar enigszins zou kunnen schaden.

Al dit eenheidsstreven is de originele opzet van dit onderzoek niet ten goede gekomen. Een onderdeel van deze opzet was immers dat de manier waarop de Spaanse Burgeroorlog ter sprake kwam in de partijorganen van de RKSP vergeleken worden met de berichtgeving in *de Volkskrant*. De burgeroorlog kwam in de vergaderingen van de partijorganen echter helemaal niet ter sprake. Het is hierdoor lastiger te zien hoe partijstandpunten werden vertaald, gepresenteerd of beoordeeld door *de Volkskrant*.

De eerste hypothese luidde: een externe factor die van buitenaf aan een samenleving wordt opgedrongen, dwingt de politieke partijen in deze samenleving tot stellingname, wat een nieuw perspectief biedt om te onderzoeken hoe deze partijen zich tot elkaar verhouden. Deze hypothese gaat voor dit onderzoek niet op. Dit was de grote verrassing tijdens de uitvoering van het onderzoek. De hypothese werd opgesteld naar aanleiding van de literatuur over de verhoudingen tussen Nederland en Spanje

ten tijde van de burgeroorlog. Deze literatuur richt zich met name op het tumult dat de burgeroorlog aan de linkerkant van het politieke spectrum veroorzaakte. Dat dit in het geval van de RKSP ook tot de linkerkant beperkt bleef, is in dit onderzoek duidelijk geworden. Ten aanzien van de hypothese moet daarom worden geconcludeerd dat hoewel de Spaanse Burgeroorlog zich aan de Nederlandse samenleving opdrong, er voor de RKSP geen noodzaak in was gelegen om tegenover de burgeroorlog een stelling in te nemen die in de partijorganen besproken diende te worden.

De verklaring voor de stilte rondom de burgeroorlog binnen de RKSP lag ten eerste in het feit dat de RKSP niet geneigd was buitenlandse kwesties tot een breekpunt of een speerpunt te maken, en zich eerder oriënteerde op binnenlandse kwesties met meer directe relevantie voor het behoud van de achterban, zoals onder meer is gebleken uit het verkiezingsprogramma van 1937.

Ten tweede sprak het standpunt dat de katholieken tegenover de strijd in Spanje innamen in principe voor zich. Met het uitblijven van zowel maatschappelijke discussies via de partijraad als politieke discussies in de Kamer over de Spaanse Burgeroorlog hoefde men ook geen genuanceerd politiek standpunt in te nemen waarvoor intern overleg nodig was binnen de Kamerfractie, of tussen de fractievoorzitter en de partijbesturen of de raad. Een religieus verantwoord standpunt was daarom voldoende: men koos voor de kerk, en dus voor Franco, en men keerde zich tegen de communisten, wat altijd werd gedaan.

Ten derde vormde de Spaanse Burgeroorlog geen noodzaak om iets te veranderen aan de manier waarop RKSP zich op het buitenland oriënteerde. Op het gebied van de internationale politiek stond de Nederlandse neutraliteit centraal; daarnaast werden de ontwikkelingen in Duitsland zorgelijk gade geslagen. De aparte adviescommissie voor internationale vraagstukken die tijdens de periode van de Spaanse Burgeroorlog in het leven werd geroepen, werd deze ingezet voor de bestudering van deze vraagstukken. De burgeroorlog vereiste geen extra aandacht.

De tweede hypothese luidde: de Spaanse Burgeroorlog had invloed op de binnenlandse politiek van de RKSP ten opzichte van de doctrine van de uiterste noodzaak, en daardoor noodzakelijkerwijs ten opzichte van de SDAP. Wat het de partij in zoverre betrof was de Spaanse Burgeroorlog geen uiterste noodzaak om van binnenlandse politieke koers te veranderen, en had de burgeroorlog geen invloed op de manier waarop de partij zich opstelde tegenover de SDAP. Ook deze hypothese moet hier daarom worden ontkracht, aangezien de burgeroorlog noch een positieve

noch een negatieve invloed had ten opzichte van de doctrine of de SDAP. Van de burgeroorlog was binnen de RKSP, althans in de organen die hier zijn onderzocht, simpelweg geen sprake.

Het onderzoek naar de berichtgeving in *de Volkskrant* leverde, naast een praktisch beeld van hoe het standpunt dat in het algemeen de katholieken werd ingenomen, een aantal dingen op. De alliantie van de kerk en Franco, en van Franco met Duitsland leidde tot problemen. De burgeroorlog had de potentie zich te ontwikkelen tot een gewetenskwestie en misschien zelfs een kleine geloofscrisis. Binnen de katholieke zuil als geheel werd dan ook niet onvoorwaardelijk voor de Franco gekozen, zoals blijkt uit de opmerkingen van *de Gemeenschap* en de kritische lezersbrief.

Los van de twijfels over het katholicisme van Franco was er sprake van een algeheel offensief tegen de Spaanse communisten, en dus tegen de Spaanse republiek. Wat echter opviel aan de berichtgeving over de burgeroorlog, was dat het offensief zich over het algemeen ook beperkte tot de communisten in Spanje. Met betrekking tot de binnenlandse politieke situatie werden maar weinig parallellen getrokken. Het bericht, bijvoorbeeld, waarin de Nederlandse socialisten openlijk werden veroordeeld omdat zij weigerden te zien dat de tegenstander van Franco in feite Moskou was, en om die reden door *de Volkskrant* medeverantwoordelijk werden gehouden voor het Spaanse bloedbad, was een uitzondering.

Dit hangt samen met het ontbreken van enig partijstandpunt in het dagblad ten opzichte van de Spaanse Burgeroorlog. Voor genoeg andere kwesties, die hier verder niet aan bod zijn gekomen, werd het officiële standpunt van de RKSP gepresenteerd. Dit betrof echter meestal een standpunt ten aanzien van binnenlandse aangelegenheden. Dat dit voor de Spaanse Burgeroorlog niet gebeurde, samen met het ontbreken van parallellen die werden gelegd met de binnenlandse partijpolitieke situatie, laat in ieder geval zien dat de RKSP *de Volkskrant* niet als spreekbuis gebruikte om de lezers van het dagblad op dit punt te beïnvloeden, terwijl binnen de partij de discussie hierover bijvoorbeeld zou worden ontweken.

De Volkskrant rapporteerde over de burgeroorlog zoals van een verzuilde katholieke krant verwacht mocht worden: empathisch tegenover de katholieke geloofsgenoten in Spanje, fel anti-communistisch en generaliserend wat betreft de keuze voor Franco. Met de overwinning op Barcelona was het onderwerp wat *de Volkskrant* betrof een gedane zaak, die na deze overwinning dan ook snel uit het

nieuws verdween. Met betrekking tot dit onderzoek is hiermee over de berichtgeving alles gezegd.

De kernvraag van dit onderzoek was: had de Spaanse Burgeroorlog invloed op de binnenlandse politiek van de RKSP, ten aanzien van de doctrine van de uiterste noodzaak, en op die manier op zijn houding tegenover de SDAP? Het antwoord hierop mag stellig luiden: geenszins. De partijleiding greep het onderwerp zelfs niet aan om de afstand die zij hielden van de socialisten te rechtvaardigen door erop te wijzen dat de SDAP de Spaanse republiek steunde.

Veel andere deelnemers renden echter enthousiast af op de “Spaanse doden-dans” toen zij de eerste geluiden ervan hoorden.²²⁶ Hitler en Mussolini bijvoorbeeld, die samen Franco om een dans vroegen. In korte tijd stond de vloer dan ook vol met een bont gekleurd gezelschap van dansende mensen. Veel maatschappelijke groepen en beroepen uit allerlei landen waren hier vertegenwoordigd; politici, militairen, journalisten en hulpverleners, communisten, fascistten en anarchisten en ga zo maar door, de lijst is schier oneindig afhankelijk van hoe de dans wordt bekeken. Er waren echter ook landen die liever niet zagen dat zij in deze dans werden vertegenwoordigd. Naast Engeland en Frankrijk, behoorde ook Nederland hiertoe. En hoewel onder alle groepen in Nederland er genoeg waren die toch mee wilden doen, zat er hiervan één vrijwillig op de bank, bang om uit te glijden, en met zijn gezicht half afgewend omdat hij de onzedelijkheden waarmee de dans gepaard ging nauwelijks aan kon zien.

Dit was, natuurlijk, de RKSP. De Spaanse dodendans leidde in Nederland tot de nodige ophef, maar deze was te klein om de politieke verhoudingen op een betekenisvolle manier onder druk te zetten; die tussen de SDAP en de RKSP op de laatste plek. De RKSP had nog geen zin om te dansen. Deze behoefte, om een regering op sociaal-confessionele grondslag met grotere daadkracht te vormen, moest nog gecreëerd worden. De uiterste noodzaak hiervoor liet niet lang meer op zich wachten: de Tweede Wereldoorlog maakte na de Spaanse Burgeroorlog aan de oude politieke tegenstellingen een einde. Ondanks dat na de Tweede Wereldoorlog de doorbraak volgde, stond de RKSP in 1945 nog steeds sceptisch over een samenwerking met de socialisten. Toch was samenwerking tussen de RKSP en de SDAP nu eindelijk noodzakelijk geworden, waardoor de partijvoorzitter zich geroepen voelde om in dat jaar aan de partijraad uit te leggen waarom de RKSP nu toch een dansje zou wagen:

---

²²⁶ De originele prent die deze naam droeg, afkomstig uit *de Volkskrant*, is te aanschouwen op het titelblad van dit onderzoek. ‘De Spaanse doden-dans’, *de Volkskrant*, 21 juli 1936, 5.

“al is het maar omdat, wanneer de twee grootste partijen samenwerken, het doel een werkmeerderheid voor het parlement en regeering tot stand te brengen dan zoo goed als bereikt is. Het spreekt anderzijds vanzelf, dat van ons als Katholieke Partij niet kan worden verwacht afstand te doen van bepaalde op onze levensbeschouwing steunende wenschen. Wanneer de geesten der menschen niet het stempel dragen van een christelijke levensopvatting, zal de beste sociaal-economische politiek geen betere samenleving brengen”.²²⁷

---

²²⁷ Notulen partijraad, 22 december 1945, KDC, RKSP, nr. 9, fl. 154.

Bijlage I

Kabinetten 1929-1939²²⁸

Ruys de Beerenbrouck III, 1929-33

ARP, CHU, RKSP

Colijn II, 1933-35

ARP, CHU, RKSP, VDB, LSP

Colijn III, 1935-37

ARP, CHU, RKSP, VDB, LSP

Colijn IV, 1937-39

ARP, CHU, RKSP

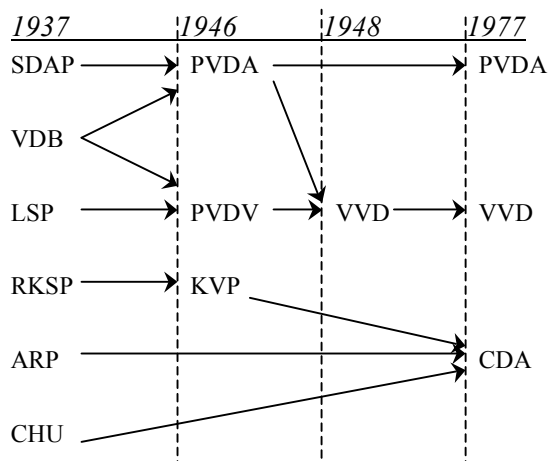
Colijn V, 1939

ARP, CHU, LSP

De Geer II, 1939-40

ARP, CHU, RKSP, VDB, SDAP

Stroomschema evolutie politieke partijen²²⁹

²²⁸ Aerts, R., e.a., *Land van kleine gebaren*, 377.

²²⁹ De jaartallen zijn de jaren waarin de partijen meededen in de verkiezingen. De vierjaarscyclus werd onderbroken door de Tweede Wereldoorlog.

Ledentallen Nederlandse politieke partijen per 1 januari 2006, 2007, 2008

	1 januari 2006	1 januari 2007	1 januari 2008				
	totaal	totaal	totaal	nieuwe leden	uitgeschre- ven leden	saldo	%
CDA	69.000	69.560	69.200	2.810	3.170	- 360	- 0,5
Christen- Unie	24.156	26.673	27.683	2.063	1.053	+ 1.010	+ 3,8
D66	11.059	10.299 a)	10.370	1.006	935	+ 71	+ 0,7
GroenLinks	21.383	23.539 b)	21.901	2.336	3.974	- 1.638	- 7,0
LPF	1.274	-	-	-	-	-	-
PvdA	61.913	62.846	59.327	2.763	6.287	- 3.519 c)	- 5,6
PvdD	d)	6.370	6.972	1.151	549	+ 602	+ 9,5
SGP	26.400	26.838 e)	26.906	1.119	1.051	+ 68	+ 0,3
SP	44.853	50.740	50.238	4.867	5.369	- 502	- 1,0
VVD	40.157	40.849	36.832	2.890	6.907	- 4.017	- 9,8
Totaal	300.195	317.714 f)	309.429	21.005	29.295	- 8.290 c)	- 2,6

a) gecorrigeerd ten opzichte van de opgave van januari 2007 (10.462)

b) gecorrigeerd ten opzichte van de opgave van januari 2007 (23.490)

c) bij de PvdA is het verschil tussen het ledental van 1 januari 2006 en 1 januari 2007 enerzijds en het verschil tussen het aantal in- en uitgeschreven leden anderzijds niet geheel identiek (vijf leden verschil)

d) de PvdD telde op 1 januari 2006 2.408 leden. Dit aantal is niet in de tabel opgenomen, omdat de PvdD toen nog niet in de Tweede Kamer vertegenwoordigd was

e) gecorrigeerd ten opzichte van de opgave van januari 2007 (27.154)

f) gewijzigd door aanpassing ledentallen D66, GroenLinks en SGP

N.B.: De PVV heeft geen leden; het is niet mogelijk om lid te worden.

²³⁰ Uitgave van het Documentation Centre Dutch Political Parties (DCPP), beschikbaar op: <http://www.rug.nl/dnpp/index>. Ten opzichte van 2010 lijkt er weinig te zijn veranderd, hoewel hiervoor buiten enkele nieuwsberichten geen betrouwbare bron te vinden was.

BIJLAGE I (Ter uitvoering van art. 9 lid. 3 A. R., bladz. 5.)

REGLEMENT

regelende de aanwijzing van vertegenwoordigers van den Katholieken arbeid op wetenschappelijk, cultureel en sociaal gebied in Nederland, in den Partijraad der R.K. Staatspartij, vastgesteld ingevolge het bepaalde in art. 9 lid 3 onder c van het Algemeen Reglement.

Art. 1. In den Partijraad worden door adviseerende leden vertegenwoordigd:

- a. de Katholieke Universiteit, door drie door den Senaat aan te wijzen leden;
- b. de Katholieke Handelshoogeschool door één door den Senaat aan te wijzen lid;
- c. de Katholieke Hoogleraren aan de openbare Universiteiten en Hoogescholen, door één uit hun midden aan te wijzen lid;
- d. de vijf Seminariën, door vijf — uit elk Bisdóm één — door de gezamenlijke professoren uit hun midden aan te wijzen leden;
- e. de R.K. Leergangen, door één uit en door het onderwijs-gevend personeel aan te wijzen lid;
- f. de Schoolraad voor R.K. Gymnasiaal en Middelbaar Onderwijs, door één uit en door dien Raad aan te wijzen lid;
- g. de Vereeniging van R.K. Leeraren bij het Middelbaar Onderwijs, St. Bonaventura, door één uit en door die Vereeniging aan te wijzen lid;
- h. het Katholieke Onderwijzers Verbond, door twee uit en door dat Verbond aan te wijzen leden;
- i. de Algemeene R.K. Werkgeversvereeniging, door twee uit en door die Vereeniging aan te wijzen leden;
- j. de Nederlandsche R.K. Boeren- en Tuindersbond, door twee uit en door dien Bond aan te wijzen leden;
- k. de Nederlandsche R.K. Middenstandsbond, door twee uit en door dien Bond aan te wijzen leden;
- l. het R.K. Werkliedenverbond, door zes uit en door dat Verbond aan te wijzen leden;
- m. de Federatie van R.K. Vrouwenbonden, door twee uit en door die Federatie aan te wijzen leden;
- n. de Nederlandsche R.K. Journalistenvereeniging, door drie uit en door die Vereeniging aan te wijzen leden;
- o. de Centrale van R.K. Burgerlijk Overheidspersoneel, door één uit en door die Centrale aan te wijzen lid;
- p. de Algemeene R.K. Officierenvereeniging, door één uit en door die Vereeniging aan te wijzen lid;
- q. de R.K. Artsenvereeniging, door één uit en door die Vereeniging aan te wijzen lid;

²³¹ Algemeen Reglement der RK Staatspartij, 1934, KDC, RKSP, nr. 26, fl. 153-4. In de jaren dertig werden de aanwezigen bij de partijraad meer via hoofdelijke opgenoemd, en kwamen dus niet meer in de notulen. Er kan hier daarom verder niks worden gezegd over wijzigingen in de samenstelling.

- r. de Vereeniging tot het bevorderen van de beoefening der Wetenschap onder de Katholieken van Nederland, door twee uit en door die Vereeniging aan te wijzen leden;
- s. de Apologetische Vereeniging „Petrus Canisius”, door één uit en door die Vereeniging aan te wijzen lid;
- t. de R.K. Bond voor Grootte Gezinnen, door één uit en door dien Bond aan te wijzen lid;
- u. de R.K. Vredesbond in Nederland, door één uit en door dien Bond aan te wijzen lid;
- v. de Indische Missie Vereeniging, door één uit en door die Vereeniging aan te wijzen lid;
- w. de Algemeene R.K. Kunstenaarsvereeniging, door één uit en door die Vereeniging aan te wijzen lid;
- x. de R.K. Nationale Federatie „Het Wit-Gele Kruis”, door één uit en door die Federatie aan te wijzen lid;

Voorts worden in den Partijraad door een adviseerend lid vertegenwoordigd;

- a. het R.K. Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding, door zijn directeur;
- b. het Centraal Bureau voor de Katholieke Sociale Actie, door zijn directeur;
- c. het Centraal Bureau van „Sobrietas”, Federatie van R.K. Diocesane Bonden ter bevordering der christelijke matigheid en tot bestrijding van het alcoholisme, door zijn directeur;
- d. het Centraal Bureau van het Hoofdbestuur van de Vereeniging „Voor Eer en Deugd” in Nederland, door zijn directeur.

Art. 2. Voor ieder adviseerend lid, bedoeld in het eerste lid van het voorgaande artikel; wordt een plaatsvervanger aangewezen uit en door dezelfde instantie of organisatie, welke het lid aanwijst. Bij verhindering van het lid treedt de plaatsvervanger in diens functie.

Art. 3. De in artikel 1 bedoelde adviseerende leden en hun plaatsvervangers moeten lid zijn van de R.K. Staatspartij.

Art. 4. De aanwijzing van de adviseerende leden, bedoeld in het eerste lid van artikel 1 geschiedt voor de tijdsruimte, verloopende tusschen twee periodieke verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal, en wel telkenmale, nadat die verkiezingen hebben plaats gehad.

Art. 5. Van de vaststelling van dit reglement, alsmede van daarin aan te brengen wijzigingen zal aan den Partijraad in zijn eerstvolgende vergadering mededeeling worden gedaan.

Aldus vastgesteld in de vergadering van den Partijraad van 15 Dec. 1934 en op dien datum in werking getreden.

De Voorzitter der R.K. Staatspartij:
C. GOSELING.

De 1° Secretaris der R.K. Staatspartij:
FRANS TEULINGS.

Bijlage IV. Aandeelhouders van N.V. De Volkskrant na de reorganisatie van 1932

R.K. Werkliedenverbond in Nederland
Ned. R.K. Bond van Brood- Koek- Banketbakkers en Ijs-
Chocolade- en Suikerbewerkers.
Ned. R.K. Bouwvakarbeidersbond
Ned. R.K. Fabrieksarbeidersbond
Ned. R.K. Grafische Bond
Ned. R.K. Bond van Houtbewerkers, Meubelmakers, Behangers
en aanverwante vakgenooten
Ned. R.K. Bond van Handels-Kantoor- en Winkelbedienden
Ned. R.K. Naaisters en Kleermakersbond
Ned. R.K. Bond van Bloemist- Tuin- Veen- en Landarbeiders.
Ned. R.K. Metaalbewerkersbond
Ned. R.K. Mynwerkersbond
Ned. R.K. Bond van Overheidspersoneel
Ned. R.K. Bond van Spoor- en Tramwegpersoneel
Ned. R.K. Slagersgezellenbond
Ned. R.K. Steenfabrieksarbeidersbond
Ned. R.K. Tabaksbewerkersbond
Ned. R.K. Bond van Transportarbeiders
Ned. R.K. Textielarbeidersbond
Ned. R.K. Bond van Werkmeesters en ander toezicht houdend
personeel
Ned. R.K. Volksbond
Bossche diocesane Werkliedenbond
Bredasche diocesane R.K. Werkliedenbond
Limburgsche R.K. Werkliedenbond
Bond van R.K. Werkliedenverenigingen in het Aartsbisdom
Utrecht
N.V. De Nederlandsche Arbeidersbank
N.V. De Centrale Volksbank
N.V. Drukkery en Uitgeverij Lumax
Coöp. Levensverzekerings-Maatschappij "Concordia"
De Centrale Ziekenkas.

Secretaris J. Nuring:

De Voorzitter deelt mede, dat afgezien is van de methode, om een dergelijke verklaring in verband te brengen met een vergadering van het Partijbestuur; volstaan kan worden met een publicatie aan den Voorzitter der fractie in het partijorgaan, naar aanleiding van in de laatste dagen vernomen persuitingen, over welke publicatie overleg is gepleegd en overeenstemming is verkregen met de drie ministers.

“De voorzitter deelt mede, dat afgezien is van de methode, om een dergelijke verklaring in verband te brengen met een vergadering van het Partijbestuur; volstaan kan worden met een publicatie aan den Voorzitter der fractie in het partijorgaan naar aanleiding van in de laatste dagen vernomen persuitingen, over welke publicatie overleg is gepleegd en overeenstemming is verkregen met de drie ministers”²³².

Secretaris M. Bongaerts:

Teulings merkt op van de Koffieheffing op, dat volgens verkregen inlichtingen er geen na-heffing zal komen. Hij meent dat er aanleiding is daarover schriftelijk vragen te stellen.

“Teulings merkt van de Koffieheffing op, dat volgens verkregen inlichtingen er geen na-heffing zal komen. Hij meent dat er aanleiding is daarover schriftelijk vragen te stellen”²³³.

Secretaris waarvan naam onleesbaar:

de zomb. Vijna. Na een uiteenzetting van de Heer v. Schaik wordt besloten geen stappen in het openbaar te doen, wanneer wij er niet zeker van zijn dat er succes zal volgen. De Voorzitter zal een bespreking aanvragen met Heer Goseling.

“Na een uiteenzetting van de Heer v. Schaik wordt besloten geen stappen in het openbaar te doen, [waarvan] wij er niet zeker van zijn dat een succes zal volgen. De Voorzitter zal een bespreking aanvragen met Heer Goseling”²³⁴.

²³² Notulen Tweede Kamerfractie, 20 april 1936, KDC, RKSP, nr. 113, fl. 8.

²³³ Ibidem, 1 april 1936, fl. 7.

²³⁴ Notulen Tweede Kamerfractie, 3 oktober 1938, KDC, RKSP, nr. 114, fl. 54

Bijlage VI. Originele tellingen in de Volkskrant

De Volkskrant	Voorpagina	Buitenland 1	Buitenland 2
1937			
1 - januari	4	15	5
2 - februari	1	15	9
3 - maart	3	15	7
4 - april	4	13	6
5 - mei	5	9	9
6 - juni	3	4	5
7 - juli	3	10	5
8 - augustus	3	8	7
9 - september		6	2
10 - oktober	1	7	2
11 - november		3	
12 - december		5	4
1938	Voorpagina	Buitenland 1	Buitenland 2
1 - januari	1	10	2
2 - februari	2	5	3
3 - maart	4	12	4
4 - april	1	16	1
5 - mei		7	4
6 - juni	2	16	2
7 - juli	1	14	5
8 - augustus	1	10	4
9 - september		3	1
10 - oktober		3	
11 - november		5	4
12 - december	1	9	1
1939	Voorpagina	Buitenland 1	Buitenland 2
1 - januari	7	14	2
2 - februari	6	15	5
3 - maart	5	9	4
4 - april		2	
5 - mei		4	2

Het is opvallend dat in bepaalde boeken, die gezien hun herdrukken behoren tot veel gelezen werken op dit gebied, de Spaanse Burgeroorlog niet of nauwelijks aan bod komt. In het boek van Remieg Aerts et. al., *Land van Kleine Gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (zesde druk), komt het onderwerp bijvoorbeeld niet terug. Ook in bijvoorbeeld het werk van Duco Hellema, *Buitenlandse politiek van Nederland. De Nederlandse rol in de wereldpolitiek* (derde druk) komt de Spaanse Burgeroorlog er in één alinea ook wat bekaaid vanaf. Hoewel het opvallend is, is deze omissie niet vreemd. Aangezien dit overzichtswerken zijn, is er een keuze gemaakt om de Spaanse episode—grotendeels—eruit te laten; deze had dan ook geen primaire relevantie voor de ontwikkeling van de Nederlandse politiek in het algemeen, of op het gebied van buitenlandse zaken. Toch heeft de omissie van de Spaanse episode er waarschijnlijk aan bijgedragen dat de relatie tussen Nederland en de Spaanse Burgeroorlog wat is ondergesneeuwd.²³⁵

Mijn zoektocht naar literatuur over de partijgeschiedenis van de RKSP en de SDAP in het interbellum met betrekking tot Spanje leverde ook weinig op. De specifieke literatuur waar ik op heb moeten leunen voor informatie over de RKSP in deze periode, waren het gedateerde artikel van Ed Janssen, ‘De Rooms Katholieke Staatspartij en de Crisis, 1930-1940’, en het gelukkig recenter verschenen artikel ‘De democratische paradox van de RKSP. De ‘leer van de uiterste noodzaak’ als uiting van de groeiende eensgezindheid tussen katholieken en sociaal-democraten in het interbellum’, van Marcel Hoogenboom.²³⁶

Voor de SDAP geldt hetzelfde verhaal. In het reeds genoemde werk van Peter Jan Knegtman uit 1989, *Socialisme en Democratie. De SDAP tussen klasse en natie (1929-1939)* zijn er drie alinea’s gewijd aan de hele kwestie. Bernard Rulof, in zijn recente werk uit 2007, *Een leger van priesters voor een heilige zaak. SDAP, politieke manifestaties en massapolitiek 1918-1940*, besteedt geen aandacht aan de materie. Hoewel het wat moeilijk zoeken is zonder inhoudsopgave, komt ook in zijn literatuurlijst ogenschijnlijk geen werk voor dat de relatie tussen Nederland en de Spaanse Burgeroorlog direct behandelt. De titels van de andere publicaties over de

---

²³⁵ Het boek wordt bijvoorbeeld de laatste jaren bij de opleiding geschiedenis aan de Universiteit Utrecht gebruikt als standaardwerk voor de politieke geschiedenis van Nederland.

²³⁶ Het artikel van Ed Janssen verscheen in het *Jaarboek van het Katholieke Documentatie Centrum* (1975), 39-79; dat van Hoogenboom in de *BMGN* (2005), 521-545.

SDAP die zijn verschenen tussen 1989 en 2007 suggereren niet dat zij hier wel aandacht aan besteden.²³⁷ De doctoraalscriptie van Maarten Prak uit 1980, ‘Buitenlandse Zaken. De SDAP en de Spaanse Burgeroorlog, 1936-1939’, die vijf jaar later uitkwam in *Het zesde jaarboek voor democratisch socialisme* is nog steeds het enige werk dat deze kwestie uitgebreid behandelt.

De indruk ontstaat hierdoor dat het een beetje stil is geworden rondom de Spaanse Burgeroorlog. De relatie tussen Nederland en de Spaanse Burgeroorlog heeft in de jaren zeventig en tachtig echter opvallend veel aandacht heeft gekregen. Tussen 1945 en 1970 zijn er uiteraard ook de nodige werken verschenen. Maar tussen 1970 en 1992 maakte het onderwerp door de werken van een relatief kleine groep auteurs een opleving mee. Dit had ongetwijfeld van doen met het overlijden van Franco in 1975, en in de jaren tachtig kwam het onderwerp door het vijftigjarige jubileum van de burgeroorlog weer opnieuw onder de aandacht.

Hieronder geef ik een chronologisch historiografisch overzicht van de uitkomst van mijn zoektocht naar deze primaire literatuur. Ik noem het ‘primair’, omdat het deze werken zijn die voor dit onderzoek de ‘recente literatuur’ vormen; na deze periode heb ik, op enkele uitzonderingen na (waarvan het grootste deel weer vertalingen, of nochtans interessante studies uit België die hier niet zijn opgenomen),²³⁸ simpelweg weinig meer kunnen vinden. De lijst is niet uitputtend, maar een bestudering van de referenties van de auteurs uit die periode en uit werkelijk recente werken doet vermoeden dat het hierbij in de buurt komt. Bovendien ben ik ervan overtuigd dat artikelen, bundels of boeken met betrekking tot dit onderwerp die, omdat ze niet gevonden zijn, hier niet genoemd zijn, alsnog uit deze jaren stammen. Komen zij uit een latere jaren, dan is de kans groot dat ze alsnog van de hand van de generatie komt die vooral in deze periode schreef.

De periode wordt symbolisch begonnen met Lou de Jong, die in 1969 in *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. I. Voorspel*, enkele pagina’s aan de Spaanse Burgeroorlog wijdde. Zijn woorden werden gedurende de rest van de periode vaak aangehaald.

---

²³⁷ Bij mij zijn alleen de volgende werken bekend: Henny Buiting, *De Nieuwe Tijd. Sociaaldemokratisch Maandschrift 1896-1921. Spiegel van socialisme en vroeg communisme in Nederland* (2003), Bas van Dongen, *Revolutie of integratie. De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in Nederland (SDAP) tijdens de Eerste Wereldoorlog* (1992) en Annemieke Klijn, *Arbeiders- of volkspartij. Een vergelijkende studie van het Belgisch en Nederlands socialisme 1933-1946* (1990).

²³⁸ Zie bijvoorbeeld: S. Anrys, H. Pauwels, *Los Niños. Tien vluchtelingenkinderen uit de Spaanse Burgeroorlog vertellen* (2007).

Het eerstvolgende werk is de schriftelijke neerslag van een aantal lezingen, getiteld: *De Spaanse Burgeroorlog en zijn gevolgen*. Deze werden gegeven op een Studium Generale in Leiden in 1973, door een aantal interessante figuren. Ten eerste anarchist en vrijdenker Anton Levien Constandse, die minstens twee brochures schreef over de Spaanse Burgeroorlog in 1936 en 1937, en rapporteerde voor *De Dageraad* toen hij in 1937 in Spanje was.²³⁹ De Dageraad was een tijdschrift voor vrijdenkers—Multatuli was ooit één van de kopstukken die ervoor schreef—en Constandse was op dat moment zelf de redacteur. Daarnaast was Jan Lechner aanwezig, waarover hieronder meer. De expert Hugh Thomas heeft er gesproken, van wiens hand het standaardwerk *The Spanish Civil War* (1962) komt. Ook sprak Fernando Valera, op dat moment de minister-president van de republikeinse regering in ballingschap in Parijs. Deze ballingschapkwestie werd overigens pas opgelost na de dood van Franco in 1975, toen in 1977 de regering in ballingschap werd opgeheven. Het is misschien overbodig, maar desalniettemin correct om er nog op te wijzen dat dit Studium Generale een nogal links gebeuren was. Hoe deze uitgave—in het Nederlands—in 1974 op een bureau bij de *Economic History Review* is belandt is een raadsel op zich, maar de recensist L. Corlvy merkt in ieder geval terecht op dat: “[a]s all the contributors to this study hold republican views it is not surprising that Franco’s totalitarianism is strongly emphasized and the unity with the church deplored”.²⁴⁰

Het werk van Herbert Matthews, *Half Spanje Stierf... Een herwaardering van de Spaanse Burgeroorlog*, werd in 1976 vertaald naar het Nederlands. Matthews was verslaggever voor de *New York Times* tijdens de burgeroorlog. Een bijzonder werk, dat de uitgeverij Contact dan ook “[v]oor de politieke geschiedenis van deze eeuw” van “onschatbaar belang” achtte.²⁴¹

Elly Kloosterman schreef haar doctoraalscriptie in 1979 over *De Nederlandse anarchisten en de Spaanse Burgeroorlog. Hoe de Nederlandse anarchistische beweging uiteenviel door de gewelddadige strijd in Spanje tussen 1936 en 1939*. Zoals gebruikelijk zijn doctoraalscripties doorgaans moeilijk terug te vinden als ze niet worden uitgegeven; deze werd gelukkig heruitgegeven in 2009 door uitgeverij de

---

²³⁹ Zie ook, ‘Dossier de Dageraad’ van Koninklijke Bibliotheek, beschikbaar op: <http://www.kb.nl/dossiers/dageraad/dageraad.html>.

²⁴⁰ L. Corlvy, *The Economic History Review, New Series*, 27, 4 (1974), 708.

²⁴¹ Matthews, H. L., *Half Spanje Stierf... Een Herwaardering van de Spaanse Burgeroorlog* (1976), achterflap.

Pook. Hoewel de uitgave dus van een later tijdstip is, is het opvallend dat zij gebruik heeft gemaakt van toen recente publicaties van Constandse over het anarchisme, en bijvoorbeeld ook van het genoemde werk van Lou de Jong.

In dit jaar verscheen ook *Waarom verloren wij de revolutie? De nederlaag van het Spaanse anarchosyndicalisme in 1936-1937*, als deel van de reeks Archief van Het Wereldvenster, en bevat artikelen van de anarcho-syndicalisten Albert de Jong en Alexander Schapiro. De Jong stierf in 1970, en de Rus Schapiro al in 1946.

Van de reeds genoemde Anton Levien Constandse verscheen in 1981 nog een verzameling essays, *Het weerbarstige woord*—hij was tevens de samensteller van dit werk. Van belang voor dit onderzoek zijn drie essays waarin hij reflecteert op Spanje in de jaren dertig, die hij eerder schreef voor het literaire tijdschrift *Bzzlletin* (in 1979) en het—inmiddels links progressieve—katholieke tijdschrift *De Nieuwe Linie* (in 1980).²⁴²

Een wat obscure, maar erg behulpzame “neerslag van een onderzoek dat werd gedaan tijdens een doktoraal werkkollege” in 1982, van Magreet Braams (red.), *Nederland en de Spaanse Burgeroorlog*, is te vinden in de derde jaargang van de *Utrechtse Historische Cahiers*. Dit onderzoek heeft in ieder geval één andere toepassing gevonden, in een bundel van uitgeverij Skript, waar ook Magreet Braams weer aan meewerkte: “*Wat dunkt u van Spanje*”. *Nederlanders en de Spaanse burgeroorlog, 1936-1939*, ter ere van het feit dat in 1984 de Spaanse Burgeroorlog bijna vijftig jaar geleden plaatsvond.²⁴³

Dat Skript het goed had bekeken door de spits alvast af te bijten, blijkt uit het feit dat er in 1986 inderdaad veel werd gepubliceerd, waarschijnlijk omdat het toen een jubileum jaar betrof: vijftig jaar na het begin van de burgeroorlog. Hans Dankkaart, Frans Groot en Rik Vuurmans werkten allen mee aan de voornoemde bundel van Skript, en gaven in dit jaar met nog één andere auteur, nog een boek uit: *De oorlog begon in Spanje. Nederlanders in de Spaanse Burgeroorlog 1936-1939* (1986).

In datzelfde jaar komt de informatieve bloemlezing van Hub. Hermans uit, *Littekens in een gelooide stierenhuid. Nederlandstalige schrijvers over de Spaanse Burgeroorlog 1936-1939*. Een aantal belangrijke contemporaine teksten zijn integraal opgenomen, geschreven door een publicisten in de jaren dertig die aanwezig waren en

---

²⁴² Zie ook, ‘De Nieuwe Linie’ op de website van het Katholiek Documentatie Centrum: www.ru.nl/kdc/over_het_kdc/archief/over_de_archieven/cultuur_en_recreatie/archieven_van/archieven/de_nieuwe_linie/

²⁴³ Zie pagina 5 van deze bundel.

soms ook meevochten in de Spaanse Burgeroorlog, waaronder Jef Last, Lou Lichtveld (zie ook hieronder) en Johan Brouwer. Over deze laatste hispanist overigens, die ook schreef over de burgeroorlog en het strijdtoneel van dichtbij meemaakte, zijn aan de hand van Hendrik Henrichs in 1982 en 1984 in respectievelijk *De Gids* en *Theoretische Geschiedenis* twee stukken verschenen, waarvan de eerste zijn doctoraalscriptie was.²⁴⁴ Ook Henrichs werkte mee aan de voorgenoemde bundel van Skript. Een ander detail in de bloemlezing is de tekst van de vermaarde professor L. H. Grondijs. Jan Lechner—hieronder genoemd—laat geen moment achterwege om deze hoogleraar te bekritisieren vanwege zijn sympathieën voor het Spaanse nationalistische kamp, en het ziet er niet naar uit dat men erg links hoeft te zijn om hiermee in te stemmen.²⁴⁵ Hermans zelf toont zich hiervan ook bewust te zijn in zijn verantwoording.²⁴⁶ Ook blijkt dat Hermans in het algemeen goed op de hoogte was, aangezien hij in zijn literatuurlijst verwijst naar zowel de toen nog niet gepubliceerde doctoraalscriptie van Kloosterman, als het onderzoek van de doctoraal werkgroep van Braams.

Van twee voor mij onbekende auteurs verscheen in dit jaar ook *¡No pasarán! Notities over de Spaanse burgeroorlog*, een interessant verhaal vertelt uit het oogpunt van een fictieve communist en een katholiek.

Ook kwam in dit jaar *De Spaanse Burgeroorlog. Ooggetuigen spreken na de dood van Franco*, een vertaling van het gelijknamige boek van David L. Mitchell uit 1982, dat weer gebaseerd is op een Engelstalige documentaire over dit onderwerp, die in dit jaar door de VPRO werd uitgezonden.

Daarnaast kwam ook nog *Voorspel Wereldbrand. Een ooggetuigenverslag van de Spaanse Burgeroorlog* van Gerard Meijer uit, een journalist voor *De Telegraaf*, die enkele maanden voor en na het uitbreken van de burgeroorlog in Spanje woonde.

De laatste publicatie van dit jaar is *De onvoltooide revolutie: burgeroorlog in een Spaans dorp*, van Johanna Willemse.²⁴⁷ Zij zou hier later, in 1996—begeleid door Piet de Rooy—haar doctoraalscriptie over schrijven, getiteld: *Gedeeld verleden*.

---

²⁴⁴ Hendrik Henrichs, 'Johan Brouwer en de Spaanse Burgeroorlog 1931-1939. Een Nederlander in het Spaanse labyrint', *De Gids*, 150, 2 (1982), 79-101, en Hendrik Henrichs, 'Johan Brouwer en de zwarte legende. Spanje en de Nederlanden in het licht van de historiografie der twee Spanjes', *Theoretische Geschiedenis*, 11, 4 (1984) 359-381.

²⁴⁵ Lechner, *Weerspiegeling*, 240-1, 250, 278 en 304.

²⁴⁶ H. Hermans (red.), *Littekens in een gelooid stierenhuid. Nederlandstalige schrijvers over de Spaanse Burgeroorlog 1936-1939*, 251.

²⁴⁷ Hierbij kwam ook een film uit over de interviews met de dorpelingen: *¡Ni peones, ni patrones!*, die op verschillende plekken te vinden is op het internet.

Herinneringen van anarcho-syndicalisten aan Albalate de Cinca, 1928-1938. Dat Willemse gegrepen werd door de situatie in dit ‘Spaanse dorp’ blijkt uit het feit dat zij haar doctoraalscriptie datzelfde jaar nog uitbracht onder dezelfde titel, samen met Rudolf de Jong (zie hieronder).

Het uitermate informatieve en bruikbare boek van de hispanist Jan Lechner, ook één van de gastsprekers op het Leidse Studium Generale, *Weerspiegeling van Spanje* (1987) is een spin in het web. Zo goed als alles wat voor zijn boek gepubliceerd werd, wordt door Lechner behandeld, kritisch bekeken en op waarde geschat. Het is ook voorzien van de nodige biografische informatie en een interessant onderzoek naar contemporaine berichtgeving over de Spaanse Burgeroorlog in een aanzienlijke lijst van tijdschriften.

Hierna verschenen er naast een aantal vertalingen nog maar enkele werken. Ten eerste de aardig geïllustreerde publicatie van het Amsterdamse Verzetsmuseum; *En Gij... Wat deed jij voor Spanje? Nederlanders en de Spaanse Burgeroorlog 1936-1939* (1992), die hoorde bij een tentoonstelling. Ook hier weer een feest van bekenden: Rudolf de Jong, één van de gastsprekers op het Leidse Studium Generale in 1973 en co-auteur van het werk met Willemse uit 1996, Rik Vuurmans, co-auteur van het voorgenoemde boek uit 1986—deze publicatie opent met de titel van dat boek: *De oorlog begon in Spanje*—en Lou Lichtveld (pseudoniem Albert Helman), die meevocht in de burgeroorlog en hierover een boek schreef in 1937, en daarnaast rapporteerde aan de *NRC* en *De Groene Amsterdammer*.²⁴⁸ Lichtveld was een links-liberaal of socialist, die voor Spanje een socialistische toekomst noodzakelijk achtte, “in de aangeduide specifieke anarcho-socialistische zin”.²⁴⁹

Van het Instituto Cervantes in Utrecht kwam in het volgende ‘jubileumjaar’ 2006 *Een Nederlandse blik op de Spaanse Burgeroorlog/Una mirada holandesa sobre la Guerra Civil española* uit, overigens ook met medewerking van Hub. Hermans, en ook een uitgave naar aanleiding van een tentoonstelling. In dit jaar werd ook het *Spaans dagboek & Aantekeningen over de revolutie in Spanje* heruitgegeven (het origineel is uit 1996). Toke van Helmond publiceert hierin aantekeningen van Paul Arthur Lening, een anarchist die was betrokken bij de burgeroorlog, en die overigens

---

²⁴⁸ H. Hermans (red.), *Littekens in een gelooide stierenhuid*, 255.

²⁴⁹ Lichtveld, L., (pseud: Albert Helman) *De sfinx van Spanje : beschouwingen van een ooggetuige* (1937), 188. Ook beschikbaar op: http://www.dbnl.org/tekst/helm003sfin01_01/index.htm

ook medeoprichter was van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in 1935.

Het meest recente werk is een erg succesvolle masterscriptie van ene J. de Vries van de Universiteit van Rotterdam uit 2009: *Door woord en beeld gevormd*.²⁵⁰

Maar dat was het dan ook. Afgezien van die enkele (her)uitgave is het na 1992 betrekkelijk stil aan het ‘Spaanse front’. Primaire literatuur over dit onderwerp van na 1992 laat zich moeilijk vinden. Het zou op zich een aardig idee zijn om na te gaan wat de culturele omstandigheden waren die de populariteit van het onderwerp in de jaren zeventig en tachtig veroorzaakte, of welke culturele trends hiermee samenhangen. Persoonlijk contact met enkele van de genoemde heren bevestigt overigens het vermoeden dat er sprake was van een soort generatie; doorgaans links georiënteerd en op de één of andere manier betrokken bij Spanje.

---

²⁵⁰ Beschikbaar op: http://thesis.eur.nl/theses/law_culture_society/fhk/index/681662000/

Lijst van afkortingen

Afkortingen van organisaties, gebruikt in de tekst

ARP	Anti-Revolutionaire Partij
CDA	Christen Democratisch Appèl
CEDA	Confederación Española de Derechas Autónomas
CHU	Christelijk-Historische Unie
CPN	Communistische Partij van Nederland
KVP	Katholieke Volkspartij
LSP	Liberale Staatspartij
NRKJV	Nederlandsche Rooms-Katholieke Journalisten-Vereeniging
NSB	Nationaal-Scialistische Beweging
PDIC	Partis Démocratiques d'Inspiration Chrétienne
PSOE	Partido Socialista Obrero Español
PVDA	Partij van de Arbeid
PVDV	Partij van de Vrijheid
RKSP	Rooms-Katholieke Staatspartij
RKWV	Rooms-Katholiek Werklieden Verbond
SDAP	Sociaal-Democratische Arbeiderspartij
SDB	Sociaal-Democratische Bond
UGT	Unión General de Trabajadores
VDB	Vrijzinnig Democratische Bond
VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie

Afkortingen van instanties, gebruikt in de bronverwijzingen

BMGN	Bijdragen en Mededelingen Betreffende de Geschiedenis der Nederlanden
DCPP	Documentation Centre Dutch Political Parties
IISG	Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis
ING	Instituut voor Nederlandse Geschiedenis
KDC	Katholiek Documentatie Centrum
PDC	Parlement & Politiek, Parlementair Documentatie Centrum
UHC	Utrechtse Historische Cahiers

Verantwoording

Archivalia

Het RKSP archief ligt zich in het Katholiek Documentatie Centrum (KDC) in Nijmegen. Thans wordt dit gedigitaliseerd. De oorspronkelijke nummering van de archivaris werd over alle stukken van een bepaald archiefonderdeel doorgeteld, maar is niet consistent aangebracht of deels weggefallen. Daarom is ervoor gekozen om bij ieder nieuw stuk opnieuw te beginnen met de nummering. Bijvoorbeeld: een verwijzing naar pagina twintig van de notulen van het dagelijks bestuur, in het archiefstuk 20, verwijst hier naar de feitelijke twintigste pagina van dat stuk, voorblad en dergelijke *inbegrepen*. Volgens de nummering van de archivaris zou dit echter pagina 665 zijn, omdat stuk het derde is van het archiefonderdeel “notulen van het dagelijks bestuur”, dat de stukken 18 t/m 21 betreft. Met het oog op de digitalisering is het handige hieraan dat wanneer de gedigitaliseerde versie gebruikt wordt, er met de hier gebruikte verwijzingen in één keer naar de bedoelde pagina kan worden gesprongen; bladeren is dan niet nodig. Hieronder tussen haakjes de archiefnummers, te vinden op de inventarislijst.

- RKSP — Agenda's en bijlagen partijraad 1936-39, 1945 (7)
- Notulen partijraad 1936-1938, 1945 (9)
- Agenda's en bijlagen partijbestuur 1936-39 (12)
- Notulen partijbestuur 1936-39 (14)
- Notulen dagelijks bestuur 1935-1940, 1945 (19 t/m 20)
- Notulen Tweede Kamerfractie (113 t/m 115)
- Stukken van de Commissie Advies voor Internationale Vraagstukken (52 t/m 54)
- Algemeen Reglement der RK Staatspartij, 1934 (26)
- Stukken betreffende de voorbereidingen van de algehele herziening van het partijreglement 1934 (27)
- Rapport van de commissie tot Reorganisatie van de Algemeene Bond van RK Rijkskieskringorganisaties in Nederland (35)
- Ontwerp van het Algemeen Beginselprogram van de RK Staatspartij, 1935-1936 (41)
- Lijsten houdende de namen en biografische gegevens van leden van de RK Staatspartij van de Tweede Kamer (79)

Voor het archief van N.V. de Volkskrant en het gelijknamige dagblad is hier gebruikt gemaakt van hetgeen eveneens verzameld ligt in het KDC. De stukken van de N.V. die daar liggen dateren voornamelijk van na 1930. Voor de bestudering van het dagblad is gebruikt gemaakt van de originele versies van het KDC, en de microfiches die liggen in de universiteitsbibliotheek van de Universiteit Utrecht op de Uithof (aldaar: lade YKA 39). Het KDC bezit van het jaar 1937 alleen de kranten van de periode juli-september. Voor de specifieke artikelen uit het dagblad die hier zijn gebruikt, zie de lijst onder “contemporaine bronnen”.

- N.V. De Volkskrant — Agenda's voor en verslagen van vergaderingen van aandeelhouders van N.V. De Volkskrant, 1935 (3)
- Financiële jaarverslagen van de directie over 1934, 1935 (5)
- Accountantsrapporten inzake jaarrekeningen van N.V. De Volkskrant over 1935-1938 (6)
- Plan inzake uitbreiding van het aantal abonnees, 1938 (630)

Statuten van N.V. De Volkskrant, 1932 (671)
Artikelen over de zomer van 1939 (752)
Dagblad *de Volkskrant* (1936-1939) — (Hoofd)redactionele artikelen
Buitenland pagina
Artikelen geplaatst door de RKSP
Artikelen van politieke aard

Literatuurlijst

- Aarsbergen, A., 'De Nederlandse socialisten en de Spaanse revolutie', *Spiegel Historiae*, XVIII, 5 (Bussum, 1983), 267-272.
- Aerts, R., e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen, 1999).
- Bell, D., 'Total History and Microhistory: The French and Italian Paradigms', in: L. Kramer, S. Maza (eds.), *A Companion to Western Historical Thought* (Malden, 2002), 262-76.
- Berg, Maarten-Piet van den, Beukers, E., en Lierop, K. van, (red.), *'Wat dunkt u van Spanje?': Nederlanders en de Spaanse Burgeroorlog, 1936-1939* (Amsterdam, 1984).
- Braams, M., Ribbink, E., en Zwaga, A. (red.), 'Nederland en de Spaanse Burgeroorlog', *Utrechtse Historische Cahiers*, 3, 1 (Utrecht, 1982).
- Constandse, A. L., *Het weerbarstige woord: essays* (Sittard, 1981).
- Constandse, A. L., 'Hispanisme in het Interbellum', *Bzzlletin*, 72, 1 (Den Haag, 1980), 62-5.
- Crane, S., 'Language, Literary Studies, and Historical Thought' in: L. Kramer, S. Maza (eds.), *A Companion to Western Historical Thought* (Malden, 2002), 319-336.
- Dankaart, H. Flinterman, J.-J. F., Groot, F., Vuurmans, R., *De oorlog begon in Spanje: Nederlanders in de Spaanse Burgeroorlog, 1936-1939* (Amsterdam, 1986).
- Flinterman, J., 'De CPN en de solidariteitsbeweging met de Spaanse republiek in Nederland (1936-1939)', in: *Cahiers over de geschiedenis van de CPN*, 10 (Amsterdam, 1985), 9-54.
Ook beschikbaar op: <http://www.xs4all.nl/~flinterm/De-CPN-en-de-solidariteitsbeweging-met-de-Spaanse-Republiek.html>
- Gehler, M., Kaiser, W., 'Transnationalism and Early European Integration: The Nouvelles Equipes Internationales and the Geneva Circle 1947-1957', *The Historical Journal*, 44, 3 (Cambridge, 2001), 773-798.
- Goudriaan, F.G.W., *'Geeft ons Nederlanders Toch Werk'. Een literatuurstudie naar de bestrijding van de werkloosheid in de jaren dertig* (Den Haag, 1986).

- Gribbling, J. P., *Willem Hubert Nolens 1860-1931. Uit het leven van een priesterstaatsman* (Assen, 1978).
- Habold, E. A. (red.), *En Gij... Wat deed gij voor Spanje? Nederlanders en de Spaanse Burgeroorlog 1936-1939* (Amsterdam, 1992).
- Heijbroek, J. F., Nigten, C. M., Nooter, W. F., Lechner, J. (red.), *Studium Generale Voordachten: De Spaanse Burgeroorlog en zijn gevolgen* (Leiden, 1973).
- Hellema, D., *Buitenlandse politiek van Nederland. De Nederlandse rol in de wereldpolitiek* (Utrecht, 1995).
- Hemels, J., *De emancipatie van een dagblad. Geschiedenis van de Volkskrant* (Baarn, 1981).
- Hendrik Henrichs, 'Johan Brouwer en de Spaanse Burgeroorlog 1931-1939. Een Nederlander in het Spaanse labyrint', *De Gids*, 150, 2, (1982), 79-101.
- Henrichs, H., 'Johan Brouwer en de zwarte legende. Spanje en de Nederlanden in het licht van de historiografie der twee Spanjes', in: *Theoretische Geschiedenis*, 11, 4, (Amsterdam, 1984), 359-381.
- Hermans, H., (e.a.), *Een Nederlandse blik op de Spaanse Burgeroorlog. Una mirada holandesa sobre la Guerra Civil española* (Nijmegen, 2006).
- Hermans, H. (red.), *Littekens in een gelooide stierhuid. Nederlandstalige schrijvers over de Spaanse Burgeroorlog 1936-1939* (Weesp, 1986).
- Hoogenboom, M., 'De democratische paradox van de RKSP. De 'leer van de uiterste noodzaak' als uiting van de groeiende eensgezindheid tussen katholieken en sociaal-democraten in het interbellum', *Bijdragen en Mededelingen Betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (Den Haag, 2005), 521-545.
- Iggers, G., *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge* (Hanover, 1997).
- Iggers, G., 'The Professionalisation of Historical Studies and the Guiding Assumptions of Modern Historical Thought', in: L. Kramer, S. Maza (eds.), *A Companion to Western Historical Thought* (Malden, 2002), 225-42.
- Janssen, E., 'De Rooms Katholieke Staatspartij en de Crisis, 1930-1940', *Jaarboek van het Katholieke Documentatie Centrum* (Nijmegen, 1975), 39-79.
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. 1. Voorspel* (Den Haag, 1969).
- Jonker, E., *Historie. Over de blijvende behoefte aan geschiedenis* (Assen, 2007).

Kloosterman, E., *De Nederlandse anarchisten en de Spaanse Burgeroorlog. Hoe de Nederlandse anarchistische beweging uiteenviel door de gewelddadige strijd in Spanje tussen 1936 en 1939* (Amsterdam, 2009).

Knegtmans, J. P., *Socialisme en Democratie. De SDAP tussen klasse en natie (1929-1939)* (Amsterdam, 1989).

Kossmann, E. H., *De Lage Landen 1780-1980* (Amsterdam, 1986).

Lechner, J., *Weerspiegeling van Spanje* (Amsterdam, 1987).

H. Lieberman, 'German Historical Writing from Ranke to Weber: the Primacy of Politics', in: L. Kramer, S. Maza (eds.), *A Companion to Western Historical Thought* (Malden, 2002), 166-185.

Matthews, H. L., *Half Spanje Stierf... Een Herwaardering van de Spaanse Burgeroorlog* (Amsterdam, 1976).

Prak, M., 'Buitenlandse Zaken. De SDAP en de Spaanse Burgeroorlog, 1936-1939', *Het zesde jaarboek voor democratisch socialisme* (Amsterdam, 1985), 148-171.

Rulof, B., *Een leger van priesters voor een heilige zaak. SDAP, politieke manifestaties en massapolitiek 1918-1940* (Amsterdam, 2007).

Salvadó, F. J. R., 'The European Civil War: Reds versus Whites in Russia and Spain 1917-39', in: J. Black, (ed.) *European Warfare 1815-2000* (Houndmills, 2002), 104-25.

Thomas, H., *The Spanish Civil War* (Londen, 1962).

Vermeulen, H., *De Maasbode. De bewogen geschiedenis van 'DE beste courant van Nederland'* (Zwolle, 1994).

Vree, F. van, *De Nederlandse Pers en Duitsland 1930-1939. Een studie over de vorming van de publieke opinie* (Groningen, 1989).

Willemse, H., *De Onvoltooide Revolutie. Burgeroorlog in een Spaans Dorp* (Amsterdam, 1986).

Websites

Documentation Centre Dutch Political Parties (DCPP), beschikbaar op:
<http://www.rug.nl/dnpp/index>

Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (ING), beschikbaar op:
<http://www.inghist.nl/>

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), beschikbaar op:
<http://www.iisg.nl>

Katholiek Documentatie Centrum (KDC), beschikbaar op:
<http://www.ru.nl/kdc>

Parlement & Politiek, Parlementair Documentatie Centrum (PDC), beschikbaar op:
<http://www.parlement.com>

Contemporaine bronnen

Algemeen Secretariaat der R.K. Staatspartij, *R.K. Staatspartij. Algemeen staatkundig program en daarbij behoorende toelichting* (Den Haag, 1936).

Asselbergs, W. M. A., (pseud: Anton van Duinkerken), 'Wordt Nederland een Tweede Spanje?', *De Gemeenschap*, 12 (Bilthoven, 1936).

Brouwer, J., *De Spaansche Burgeroorlog. Zijn oorzaken en mogelijke gevolgen* (Hilversum, 1936).

Challa, H., *Spanje: verzamelde opstellen* (Amsterdam, 1937).

Constandse, A. L., *Crisis, oorlog, revolutie* (Den Haag, 1932).

Constandse, A. L., *Het Spaanse treurspel* (Den Haag, 1936).

Constandse, A. L., *Rood fascisme* (Den Haag, 1937).

Last, J., *De Spaanse tragedie: Brieven uit Spanje 1935-1937, Weerzien met Spanje 1961-1962, De stakingen in Bilbao 1962* (Amsterdam, 1964).

Ook beschikbaar op: http://www.dbnl.org/tekst/last001spaa02_01/index.htm

Lichtveld, L., (pseud: Albert Helman) *De sfinx van Spanje: beschouwingen van een ooggetuige* (Rotterdam, 1937).

Ook beschikbaar op: http://www.dbnl.org/tekst/helm003sfin01_01/index.htm

Marchant, H.P., *De zelfmoord der kiezers* (Den Haag, 1937).

Steenhoff, P. H. J., *Erfgoed. Bijdrage tot de geschiedenis der katholieke staatspartij, haar stichting en voltooiing* (Den Haag, 1939).

Vesters, J. A., *Hakenkruis tegen Kruis. Zes jaar Hitler regiem* (1939).

Artikelen uit de Volkskrant

1936

'Leider der Spaanse monarchisten vermoord. Op beestachtige wijze afgemaakt', *de Volkskrant*, 14 juli 1936.

'De Spaanse doden-dans', *de Volkskrant*, 21 juli 1936.

‘Priesters vermoord in Barcelona. Gepeupel trok geestelijke gewaden aan’, *de Volkskrant*, 23 juli 1936.

‘Kerkstorm in Barcelona. “Regeringstroepen” stichten brand’, *de Volkskrant*, 23 juli 1936.

‘Ooggetuigen vertellen. Communisten moorden en plunderen’, *de Volkskrant*, 27 juli 1936.

‘Gruwelen in Barcelona. Priesters gedwongen kloosters in brand te steken’, *de Volkskrant*, 28 juli 1936.

Priesters vermoord, zusters gemarteld. Beestachtigheden, door het rode bandietisme bedreven’, *de Volkskrant*, 6 augustus 1936.

‘Reeds 300 priesters vermoord. Spaanse “regering” meldt successen’, *de Volkskrant*, 10 augustus 1936.

‘Bijzonder Program van Actie der R.K. Staatspartij’, *de Volkskrant*, 26 augustus 1936.

‘Duitsland en Italië hebben reeds 500 vliegtuigen geleverd’, *de Volkskrant*, 2 oktober 1936.

‘Treinbotsing bij Woerden. Eén dode, één zwaargewonde’, *de Volkskrant*, 8 oktober 1936.

‘Hoe Prins Bernhard onze taal leerde. Wat zijn onderwijzer vertelde’, *de Volkskrant*, 9 oktober 1936.

‘Rusland levert wapens. Acht en twintig schepen naar Barcelona’, *de Volkskrant*, 26 oktober 1936.

‘Quadragesimo Anno en Katholieke Actie’, *de Volkskrant*, 27 oktober 1936.

‘Partijraad kwam bijeen. Politieke rede van mr. Goseling’, *de Volkskrant*, 16 november 1936.

‘Een miljoen doden in Spanje. “Generaal Franco, goed katholiek en voorbeeldig huisvader”’, *de Volkskrant*, 16 december 1936.

1937

‘Geruchten over wijziging in de Spaanse toestand’, *de Volkskrant*, 16 april 1937.

‘Rechtsen zijn binnengerukt in Guernica’, *de Volkskrant*, 30 april 1937.

‘Geen spoor van bommen. Guernica door vlammen verwoest’, *de Volkskrant*, 4 mei 1937.

‘Oproep’, *de Volkskrant*, 22 mei 1937.

‘De uitslag der verkiezingen voor de Tweede Kamer’, *de Volkskrant*, 27 mei 1937.

‘In sovjet-Spanje reeds 600.000 burgers vermoord. Men wordt doodgeschoten als...’, *de Volkskrant*, 25 juni 1937.

‘Guernica, de grootste leugen der roden’, *de Volkskrant*, 30 augustus 1937

‘R. K. Staatspartij. Partijraad koos nog geen voorzitter, Van den Brule blijft Kamerlid’, *de Volkskrant*, 20 december 1937.

1938

‘Vijf jaar Rijksdagbrand. En vijf jaar katholieken-vervolging. Anti-communistische verordening op katholieke organisaties toegepast’, *de Volkskrant*, 26 februari 1938.

Franco’s troepen bereiken de zee. Catalonië is geïsoleerd’, *de Volkskrant*, 16 april 1938.

‘Chamberlain beraadslaagt te Londen. Rapport uitgebracht aan den koning’, *de Volkskrant*, 17 september 1938.

‘Geen reserve, geen tegenvoorstellen. Praag geeft alles toe’, *de Volkskrant*, 22 september 1938.

‘Waar Hitler niet over spreekt. Grondstoffen in het Sudetengebied zijn van belang’, *de Volkskrant*, 22 september 1938.

‘Hitler’s laatste woord: 1 oktober. “Als Benesj mij Sudeten-land niet geeft ga ik het halen”’, *de Volkskrant*, 27 september 1938.

‘Pools ultimatum aan Praag’, *de Volkskrant*, 1 oktober 1938.

‘Poolse leger bezet district Teschen’, *de Volkskrant*, 3 oktober 1938.

‘Bezetting van Sudetenland door Duitsers voltooid, “vandaag de bitterste dag van ons bestaan”, zegt Praag’, *de Volkskrant*, 11 oktober 1938.

‘Franco grijpt rest van Catalonië aan. Rechts offensief is gisteren plotseling geopend’, *de Volkskrant*, 24 december 1938.

‘Franco’s offensief over een frontbreedte van 100 k.m.’, *de Volkskrant*, 30 december 1938.

1939

‘Verbitterde strijd in Noord-Catalonië. Franco’s troepen rukten gisteren weer 10 km op’, *de Volkskrant*, 18 januari 1939.

‘Barcelona wordt geheel omsingeld. Laatste verdedigingslinie voor de stad bezweken’, *de Volkskrant*, 25 januari 1939.

‘Zes jaar Hitler-regiem, zes jaar kerkvervolging’, *de Volkskrant*, 28 januari 1939.

‘De strijd om Catalonië is geëindigd. “Regering” en troepen naar Frankrijk gevlucht’, *de Volkskrant*, 6 februari 1939.

‘Einde van de Spaanse Burgeroorlog? Rode “regering” acht voortzetten van de strijd onmogelijk’, *de Volkskrant*, 7 februari 1939.

‘H. Vader hedennacht overleden. “Vrede, vrede o Jezus” zijn laatste woorden’, *de Volkskrant*, 10 februari 1939.

‘Franco-bewind erkend als enig wettig gezag. Londen en Parijs handelen samen’, *de Volkskrant*, 28 februari 1939.

‘Madrid bejubelt zijn bevrijders. Spanje’s hoofdstad zonder slag of stoot door Franco bezet’, *de Volkskrant*, 29 maart 1939.

‘Priesters levend begraven. De rode terreur in Madrid’, *de Volkskrant*, 6 april 1939.

‘Spanje uiterst moeilijke positie. Vormt het nationaal-socialisme een blijvend gevaar?’, *de Volkskrant*, 11 mei 1939.

‘Het einde van den burgeroorlog. Algemeen overzicht van het begin op 18 juli 1936 tot het einde’, *de Volkskrant*, 20 mei 1939.

1955

‘De eerste twintig jaar... ..en de oorlogstijd’, *de Volkskrant*, 7 mei 1955.